

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Абдулла Орипов
Эркин Воҳидов	Умарали Норматов
Кенгесбой Каримов	Хайридин Султонов
Энахон Сиддиқова	Сирожиддин Саййид
Иқбол Мирзо	Меҳрибон Абдурахмонова
Абдувахоб Нурматов	Йўлдош Солижонов
Баҳамдулло Нурабуллаев	Шухрат Маткаримов
Нурбой Жабборов	Адхамбек Алимбеков
Ислом Ёқубов	Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир в.б. — Сирожиддин Рауф
Масъул котиб — Бахтиёр Олломурад
Навр бўлими мудири — Рисолат Ҳайдарова
Назм бўлими мудири — Икром Отамурад
Адабиётшунослик бўлими мудири — Аъзамхон Қозихўжаев

УШБУ СОНДА:

ҲУМОЮН

НАЗМ

*КАМАЛАК РАНИИДАН МУНАКҚАШ
САМО*

Шеърлар

*Томчилар ойнамни чертиб, шивирлар,
Келтиргандай фалак буржидан хабар.
Осмон юборгани менга не сирлар,
Юракда орзиқиши, согинч уйғонар?*

Жўра ФОЗИЛ

НАСР

БОЙҚАҲНИР ЛОЛАЛАРИ

Қисса

– Сен бахтлисан, – деди лейтенант елкамга қўл ташлаб. – Шарқ – шоирлар юрти. Шарқ шеърляти – буюк шеърлят. Сирасини айтганда, Бухоро ва Тошкентда яшаб, шоир бўлмаслик мумкин эмас.

Абдуҳамид ПАРДАЕВ

ҚАҲИЛ МЪАҚИ

ШАМОЛАР САЛТАНАТИ

Муҳаббат шеърятнинг ҳамиша бош мавзуси бўлиб келган. Шоирлар асрлар мобайнида мазкур мавзуда қалам тебратганларидан, юз минглаб шарҳлар ёзганларидан қатъи назар, ҳазрат Навоий таъкидлаганларидек, ишқ сирининг мингдан бири ҳам маълум эмас.

ҚАДР

Киносценарий

*Кадрда Алихўжанинг хат ўқиётгандаги изтироблари.
Кадр ортида Ботирнинг овози:*

“Ассалому алайкум, дада! Бу хат, агар Худо буюрса, сизларга етиб боради, буюрмаса, тупроқларга қорилиб темир йўллар атрофида чириб йўқ бўлиб кетади. Мен Тангридан умидим бўлгани учун буни таваккал қилиб ёздим. Мен учликнинг ҳукми билан ўн йилга озодликдан маҳрум қилиндим. Мана, ҳозир билмадим қаерга, Россиянинг бир олис лагерига кетмоқдамиз”.

ПАҲЛИМ

Дилфуза РАҲИМОВА

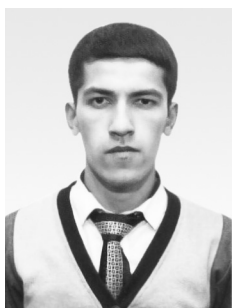

КЕЧИНМАЛАРДАГИ ВОҚЕЛИК

Шоира шеърлари орасида шундай сатрлар борки, улар воситасида муаллиф руҳияти кирралари ойдинлаша боради. “Лек дўст қадрин юрмадим пуллаб”, “Мен меҳру вафони мисқоллаб топдим”, “Сен мунғайиб қарама қаллобларнинг юзига” тарзидаги мисралар шоира “мен”ининг курашиб чарчамаган маънавий оламидан сўзлайди.

БЛОК ҚЎЗ ОЧДИ

Сухроб ЗИЁ

ВИСОЛНИНГ СУРАТТИ—УФҚЛАР

Шеърлар

Юракни куйдирар бир қўшиқ,
Учолмай пирпирар бир қўшиқ,
Фақат ишқ,
Фақат ишқ,
Фақат ишқ,
Фақат ишқ куйлатар бехато!

ПУБЛИЦИСТИКА

Ҳамид БУРҲОН

Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. 1950 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тугатган. "Риштон мўъжизаси", "Юрган дарё", "Умр зарварақлари" каби китоблари нашр этилган. "Шайдо" романи муаллифи.

ДИЛНИ ЁРУҒ ҚИЛГАН ТАДБИРЛАР

Чорак аср муқаддам қўлга киритилган мустақиллик боис элимизга кадриятларимиз, маънавий бойликларимиз, хусусан, урф-одатларимиз, анъаналаримиз қайтарилди, уларни тарғиб ва ташвиқ этишга кенг йўл очилди. Бемалол дунёга чиқадиган, фарзандларимизни жаҳоннинг мўътабар олий ўқув юртларида ўқитадиган, муборак ҳаж ва умра сафарларига борадиган бўлдик.

Халқимизнинг бой мероси билан ҳақли равишда фахрланиш туйғуси қалбимиздан муҳим ўрин эгаллади. Баҳор арафасида ва кўклам кунларида Алишер Навоий, Бобур ва ниҳоят, Соҳибқирон Амир Темурнинг таваллуд кунлари муносабати билан мамлакатимизда бўлиб ўтган байрам тадбирлари шундан гувоҳлик беради. Масалан, биргина Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Фарғона вилоят бўлими "Қамолот" ёшлар иштимой ҳаракати вилоят кенгаши ва бошқа қатор жамоат ташкилотлари билан ҳамкорликда ўтказган буюк аждодларимизга бағишланган маърифий кечалар, илмий конференцияларнинг ўзи халқимиз, айниқса, ёшларнинг шонли тарихимизга бўлган қизиқиши нақадар катта эканини ёрқин кўрсатиб берди.

Менинг дилимни ёруғ қилгани шу бўлдики, аждодларимизга бағишланган тадбирлар жаҳон микёсида ҳам ўтказилмоқда. Масалан, АҚШнинг Чикаго шаҳридаги ўзбек мактабида Алишер Навоий таваллудининг 575 йиллиги муносабати билан ижодий кеча бўлиб ўтди. Тадбирда Чикаго ўзбеклари жамияти раҳбари Олим Шарипов мутафаккирнинг ҳаёт ва ижод йўли, бебаҳо адабий мероси ҳақида йиғилганларга батафсил маълумот берди. Анжуманда ўқувчилар Навоий ғазалари ва рубоийларидан намуналар ўқишди. Бу янгиликларни ўқиб, ич-ичидан ғурурланасан киши.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг фармойишига асосан жорий йил февраль ойида Ўзбекистоннинг Германиядаги элчихонаси ва Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳамкорлигида Берлин шаҳрида Алишер Навоий таваллудининг 575 йиллигига бағишланган халқаро илмий конференция ташкил этилди. Германия, АҚШ, Франция, Хитой, Ўзбекистон, Венгрия каби мамлакатлардан олимлар иштирок этган “Алишер Навоийнинг жаҳон адабиёти ва маданияти ривожига қўшган ҳиссаси” мавзусидаги ушбу конференция Берлин давлат кутубхонасида бўлиб ўтди.

Кутубхона бош директори Барбара Шнайдер-Кемрф хоним бу анжуман Алишер Навоийни тушунишда, тарғиб этишда катта аҳамиятга эга бўлади, дея умид билдирди. Ўзбекистоннинг Германиядаги Фавкулудда ва Мухтор элчиси Дурбек Омонов буюк ўзбек шоири ижодига бағишланган конференциянинг Европа марказида, Берлин шаҳрида бўлаётгани ҳар бир ўзбек фуқаросига катта ғурур бағишлаши ҳақида, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, халқ ёзувчиси Муҳаммад Али Навоийнинг жаҳон адабиётида тутган ўрни, унинг дунё тамаддуни ривожига қўшган ҳиссаси ҳақида гапиришди. Олимлардан Ингеборг Балдауф (Гумбольдт университети), Элизабетта Рагагнин (Фрай университети), Аусима Мирсултан, Христов Рауч (Берлин давлат кутубхонаси), Шухрат Сирождинов, Афтондил Эркинов (Ўзбекистон Миллий университети), Бенедек Пери (Будапешт университети), Марк Тоутант (Калифорния университети), Райҳон Қодир (Хитой ижтимоий фанлар академияси) кабилар ўз маърузаларида шоир ижодининг хилма-хил жиҳатларига тўхталдилар.

Берлин давлат кутубхонасига Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг совғаси сифатида Алишер Навоийнинг 10 томлик “Асарлар” мажмуаси топширилгани ҳам шоён диққатга сазовор иш бўлди. Боиси Берлин давлат кутубхонаси Европадаги энг бой китоб захираларига эга ҳисобланиб, Алишер Навоий “Хамса”сининг нодир нусхаси ҳам шу ерда сақланади. Энди бизнинг замонамизда чоп этилган китоблар ҳам кутубхона фондидан жой олди. Дарҳақиқат, халқимизнинг маънавияти бой.

“Ўзбекистоннинг бойликлари кўп, лекин бизнинг энг катта бойлигимиз, энг юксак қадриятимиз – жамиятимизда ҳукм сураётган тинчлик, миллатлараро дўстлик ва ҳамжиҳатликдир”, деб таъкидлаган эди Президент Ислоҳ Каримов. Шундай кутлуғ саодатнинг бош омили мустақиллик, аҳиллик, ҳамжиҳатлик, юртимиздаги тинчлик ва барқарорлик эканлигини хорижлик сиёсатдонлар кўп бор бежиз таъкидлашгани йўқ.

Ободлик аввало кўнгилдан бошланади, деган гап нақадар тўғри экани ҳам ўлкамиз мисолида исботини топди. Ўзгариш, яшариш, қайта таъмирлаш, янги бунёдкорликлар, ободончилик ишлари биргина Фарғонада бошланган эмас эди. Бундан аввал Марғилоннинг 2000 йиллиги муносабати билан қурилиш ва ободонлаштириш ишлари мазкур ипакчилар ва хунармандлар шаҳри чиройини очди. Меҳмонлар унга суқланиб қарайдиган бўлди. Шаҳар қисқа йиллар ичида Марғилон дўпписига назокат билан тикилган бежирим гуллар каби кўркем қиёфа касб этди.

Улуғ аллома Муҳаммад ал-Марғиноний ўз асарларидан бирида: “Агар Фарғона водийси Турон ўлкасида тоғлар орасидан униб чиққан, барқ уриб очилиб, қизил ёноқларини офтобга тутган лолага ўхшаса, Марғилон лоланинг ёноғига кўнган бир томчи шабнам, яъни водийнинг марваридига монанд” деб ёзган эди. Қисқа бўлса-да, гўзал ташбеҳлар, маъноли гаплар.

Дунёда “латиф” ибораси кўшиб айтиладиган шаҳарлар кўп эмас. Улар орасида энг чиройлиси, аксар одамлари шоиртабиат, меҳмондўст, ширин сўзлиги билан ажралиб турадиган Қўқон бўлса керак. Хўқанди латиф ибораси қадимдан айнан шу шаҳарга нисбатан айтилиб келинаётгани бежиз эмас-да. Ана шу

шаҳарнинг ободончилигига собиқ тузум даврида эътибор берилмагани ҳам бор ҳақиқат. Бу шаҳарни ўз номига муносиб тарзда ободонлаштиришга, яшартиришга мустақиллик йилларидагина эътибор қаратилди. Президентимизнинг “Кўқон шаҳрининг архитектура қиёфаси ва инфратузилмасини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори бу бунёдкорлик ишининг ривожига ҳисса бўлди.

Орадан кўп ўтмай Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2010-2012 йилларда Кўқон шаҳрининг sanoat салоҳиятини ривожлантириш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва маҳаллийлаштириш лойиҳаларини амалга ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Ана шу ҳужжат доирасида шаҳардаги ўттизга яқин sanoat корхоналарини модернизациялаш, технологик қайта жиҳозлаш, хорижлик ҳамкорлар иштирокида кўшма корхоналар ташкил этиш кўзда тутилди. Шу тариқа шаҳарда янги-янги ишлаб чиқариш корхоналари, кичик ва хусусий бизнес субъектлари, кўшма корхоналар фаолияти йўлга қўйилди. Бундай лойиҳаларнинг ҳаётга татбиқ этилиши самараси сифатида шаҳарда минглаб янги иш ўринлари яратилди. Бу кўҳна ва навқирон шаҳар ҳақида фикр юритаётганда, унинг бозорлари тўқинлигини, нарх-наволар бошқа шаҳарлардагидан арзонлигини, шу ердан мамлакатимизнинг баъзи шаҳарларига улгуржи харид қилинган товарлар олиб кетилаётганини айтиш жоиз. Шаҳар бозорини тўлдиришда шаҳарликлар ва шаҳарга туташ туманлар аҳолиси орасида хориждан бизнес йўли билан турли хилдаги sanoat, кийим-кечак, қурилиш ва коммуникация маҳсулотларини олиб келадиган тадбиркорлар кўп.

Яна гўзал Фарғона ҳақида фикрларимизни давом эттирсак. Ҳаётбахш янгилашнилар, ўзгаришлар ва ободонлаштириш ишлари ҳақида гап кетганда, Юртбошимизнинг 2011 йил 15 ноябрдаги “Фарғона шаҳрининг бош режасини амалга ошириш, 2012-2015 йилларда ижтимоий ва транспорт-коммунал инфратузилмаси объектларини қуриш ва реконструкция қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори алоҳида аҳамият касб этганини айтмай бўлмайди. Аниқ ҳисоб-китоб, пухта ишланган лойиҳалар, шаҳарсозлик меъморчилиги анъаналари асосида бунёдкорлик ишлари бошланганда баъзи одамлар орасида турли хил қарашлар ҳам бўлган эди.

Бугунги шаҳардаги ўзгаришларни, обод кўча ва хиёбонларни, истироҳат боғлари-ю мусиқали фаввораларни кўрган ҳар бир киши ҳаяжонини яширолмайди. Шаҳардаги ўн саккизга кўча таъмирланиб, кенгайтирилди, уларнинг кўпи шохкўча қиёфасини олди, шаҳар ҳавосини булғаб турган sanoat корхоналарининг четга чиқариб қайта қурилиши, юзлаб кўп қаватли турар-жой бинолари ва ҳовлиларнинг бунёд этилиши, коммунал тармоқларининг қайта қурилиши ҳазилакам иш бўлгани йўқ.

Фарғонада 2011-2015 йилларда Президентимиз қарори ижроси доирасида 1,5 триллион сўмликдан ортиқ қурилиш-ободонлаштириш ишлари амалга оширилди. Бу ўринда энг аввало, автомобиль йўллари тизимини тубдан яхшилаш бўйича олиб борилган ислохотларни айтмайсизми? Катта ҳалқа йўлининг Аэропорт кўчасида 3,2 километр масофада қайта қуриш ишлари ниҳоясига етказилди ва янги барпо этилган узунлиги салкам ўн беш километр бўлган Кичик ҳалқа йўли тўлиқ янгиланди. Шаҳарнинг Ал-Фарғоний, Қувасой, Алишер Навоий ҳамда Мустақиллик марказий кўчалари таъмирлангандан кейинги манзара тамоман бошқача бўлди. Бу кўчаларнинг икки томонида пиёдалар йўлаклари қирғоғида ноёб манзарали дарахт кўчатлари, анвойи гуллар барқ уриб, ўсиб тургани киши руҳиятини кўтарди, қалбига ажиб ҳис-туйғуларни солади. Ўз навбатида Сайлгоҳ, Қори Ниёзий, Этьикод, Қашқар, Форобий кўчалари, Мустақиллик кўчасининг “Фарғона – Водил” йўналишидаги ўзгаришлар ва тўлиқ таъмирлаш

ишлари шаҳарнинг умумий гўзаллиги билан уйғунлашди.

– Бу ишлар учун 20 миллиард сўмдан зиёд маблағ сарфланди, – дейди йўл ва кўприк қурилиши муҳандиси, Ўзбекистон Қаҳрамони Улуғбек Умаров. – Дунё қурилиши саноатида энг қийин ва мураккаб тармоқ ҳисобланувчи кўприклар қурилиши жараёнини ўзимизнинг мутахассислар бошқаришди. Кўприксозлиқда, асосан, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг қурилиш маҳсулотларидан фойдаланилди.

Шаҳарни қайта қуриш ва реконструкция қилиш ишлари бошлангандан бери ўтган қисқа вақт ичида саноат марказига кўчирилган ёғ-мой комбинати ўрнида Тошкент шаҳарсозлик қурилишларини лойиҳалаш институти меъморлари томонидан тавсия этилган лойиҳа асосида Санъат саройи бунёд этилди. Худуди салкам қирқ гектарни ташкил этувчи бу санъат обидаси атрофига ўн бир минг тупдан ортиқ манзарали дарахт кўчатлари экилди. Унинг етти ярим минг тупи каштан, эман, акация, қарағай, саффора, оқ қайиндан иборат.

Шарқ ва Ғарб меъморчилиги анъаналари уйғунлаштирилиб барпо этилган улуғвор қошона узоқдан кўлда сузиб юрган оққушга ўхшайди. Унинг миллий услубда безатилган эшик ва устунлари, саҳна теграсидаги ранго-ранг ёритгичлари, томоша зали узра осмон гумбазининг бир парчаси тасвирланган манзара, бошқа яна бир қанча қулайликлар бу сарой яхлит бир муҳташам санъат асари бўлганлигини кўрсатиб тургандай. Сарой жойлашган майдонда тўртта фаввора, суғориш ва ташқи ёритиш тизимлари ишлаб турибди.

Бу муҳташам бинони ҳозирги кунда “Театр-концерт саройи” деб аташмоқда. Унинг қарама-қарши томонида қисқа вақт ичида бунёд этилган Сув спорти саройи ҳам шаҳар ҳуснига чирой кўшиб турибди. Бу ерда ёшларнинг чиниқишлари, мамлакат, жаҳон миқёсидаги мусобақаларга тайёргарлик кўришлари учун барча шароитлар мавжуд.

Фарғона Олимпия захиралари коллежи биноси эса меъморчилик нуқтаи назаридан Осиёда ягона эканини кўпчилик билмаса керак. Бу коллеж бугунги кунда мамлакатимиздаги нуфузли ўқув юртларидан ҳисобланади. Унинг ўқувчилари кўлга киритаётган ютуқлар ҳаммага маълум. Коллеж биносини, ундаги шарт-шароитларни, спортчи ёшлар олаётган назарий ва амалий билимларни намуна қилса арзигулик. Умуман олганда, вилоятнинг шаҳар ва туманларида қад ростлаган болалар спорт, санъат ва мусиқа мактаблари бинолари биринчидан, ўзининг чиройи билан юртга кўрк бўлиб турган бўлса, иккинчидан, келажак авлоднинг ҳар томонлама камол топишида муҳим роль ўйнаётгани бор ҳақиқат.

Йигирма минг ўринли янги, жаҳон андозаларига мос қилиб қурилган стадионда “Нефтчи” футболчилари олий лига жамоалари билан беллашяпти, бу ерда халқаро мусобақалар ҳам ўтказилаётир. Лойиҳа бўйича бу иншоотда 123 миллиард сўмликдан ортиқ бунёдкорлик ишлари амалга оширилди. Ўйин майдони чим билан қопланди. Томошабинлар учун қулай ўриндиқлар ўрнатилди, бинолари пардозланди. Стадион атрофи ободонлаштирилди, хизмат кўрсатиш мажмуалари ўз жойида ташкил қилинди. Стадион атрофидаги тўққиз гектар майдонга ўтқазилган уч минг тупдан зиёд манзарали, бир ярим минг туп бутали дарахт кўчатлари бугун ўсиб, ажиб манзара ҳосил қилган.

Фарғонанинг “Дехқон бозори” хамиша гавжум, тўкин-сочин, бу ерда боғбонлар, томорқачилар, фермер хўжаликлари дехқонлари олиб чиққан мева-чева, сабзавот, полиз маҳсулотлари, резавор экинлари, дон-дундан тортиб балиқнинг неча туригача бор, нархи эса чўнтақбоп. Академик шоиримиз Ғафур Ғулом ҳар гал Фарғонага келганларида, албатта, бозорга кириб Марғилон луччагини харид қилар эканлар.

Ҳозир ҳам ана шу таърифи тилларда дoston бўлган Марғилон луччаги шаҳар атрофидаги Кўштепа, Олтиарик, Ёзёвон, Тошлоқ, Қува туманларида етиштирилмоқда. Бу туманларда шафтолигина эмас, олма, беҳи, олхўри, анор, нок каби водий мевалари ўстириллаётган минглаб гектарларни ташкил қилувчи боғлар бор.

Фарғонанинг кўчалари ва хиёбонларини замонавий талабларга мослаштириш ва кўкаламзорлаштириш аниқ режаси ишлаб чиқилган эди. Шу мақсадда Мустақиллик ва Ал-Фарғоний кўчаларида ландшафт архитектураси асосида “Каштан дарахтлари аллеяси” ташкил этилди. Алишер Навоий, Баҳор, Аэропорт, Оқ арик, Нурафшон ва бошқа туташган кўчалар қирғоқларига салкам ўн икки минг туп манзарали дарахтлар экилди. Дарахтлар экилган майдонлар шаҳар бўйича юз гектарга етди.

Шаҳарда мавжуд боғларни замон талаблари асосида қайта шакллантириш, уларни аҳоли маданий ҳордик чиқарадиган масканларга айлантириш борасида самарали ишлар амалга оширилди. Аҳмад ал-Фарғоний истироҳат боғига ташриф буюрган одамнинг дили яйрайди, кўнгли таскин топади. Боғ ҳамиша байрамона безатилган. Юқорига отилиб турган фаввораларнинг муздай шабадаси салқинида жажжи ўғил-қизларини етаклаб олган ота-оналарнинг сафи узилмайди. Бу ерда болаларга аталган аттракцион ўйинлар, салқинлантирувчи ичимлик ва музқаймоқ шаҳобчалари ишлаб турибди. Боғда юз ўринли Қўғирчоқ театри биноси ҳам фаолият кўрсатади. Сайлгоҳ ва Мустақиллик кўчалари орасидаги “Болалар боғи” реконструкция қилинди, “Тўқимачилар боғи” ҳам қайта қурилди.

– Илгариги давр билан ҳозирги мустақиллик йилларини бир-бирига таққослаб бўладими, – дейди Ўзбекистон халқ шоири Охунжон Ҳаким. – Ким эдигу ким бўлдик, деб ўйга толаман. Фарғона шахрининг икки-уч марказий кўчасидан ташқари, барча кўчалар ноқулай, тор, уйлар кесак деворли, пахсали, ҳатто деворлари пардозланмаган бўларди. Бу манзарани бошқа туман ва шаҳарларда ҳам кўриш мумкин эди. Бугунги Фарғонамизга кўз тегмасин...

Хулоса қилиб айтганда, бугун фарғоналиклар эртанги кунга, ёрқин келажакка дадил қадамлар билан бормоқдалар. Уларнинг қалбида шукроналик билан бирга ғурурланиш туйғуси бор. Ҳар бир кишининг дилида ва тилида юртимиз тинч, осмонимиз мусаффо бўлсин, Мустақиллигимизга кўз тегмасин, уни мустаҳкамлаш ишидан четда қолмайин, деган орзу-ниятни билиш қийин эмас.

Баъзан Фарғона кўчаларини яёв кезиб, бу диёрда туғилиб-ўсган фаол ижодкорларни кўз олдидан ўтказаман. Уларнинг барчаси баҳоли қудрат шеърлар, дostonлар, ҳикоялар, қисса ва романлар битяптилар. Ўзбекистон халқ шоири Иқбол Мирзо, таниқли шоир ва ёзувчилардан Энаҳон Сиддиқова, Баҳодир Исо, Сиддиқ Мўмин, Зухро Алиева, Алишер Ибодинов, Матлуба Дехқон қизи, Носир Зоҳид, Муҳаббат Иброҳимова, Ойдин Темирова ва уларнинг жуда кўп шоғирдлари эзгулик сари интилиб элга манзур бўларли даражада ижод қилмоқдалар.

*Тенги йўқ гўзал деб аталган шаҳар,
Юртимда ягона, гўё у гавҳар.
Одамлари нодир, ҳикматгўй, сокин,
Меҳнатга келганда тинмайди локин.*

*Истиқлол қуёши порласин мудом,
Дунё турғунича турсин шугласи.
Гўзал диёримнинг фаҳри Фарғона,
Эркесвар халқига у бешик, она!*

ДУРДОНА

АТОЙИ

XV аср

ДЕВОНЪ

ШАЪХЗОДА

АТОЙИ

**Сақладим сиррингни йиллар
жону кўнглумда**

* * *

Сенсиз бу жаҳон айши, аламдур манга, эй, дўст,
Шодлиғи ҳам меҳнату ғамдур манга, эй, дўст.

Лутфу карамингни сен агар мендин аёсанг,
Жавру ситаминг лутфу карамдур манга, эй, дўст.

Дийдор ила қониъ эмас эрдим эса, ҳажринг
Бисёр жафо айлади, камдур манга, эй, дўст.

Кўнглум юзини жавр ила чун сендин уюрмен,
Охир неча бу жавру ситамдур манга, эй, дўст.

Одамға сени ўхшата билмонки, парисен,
Нортек янгоқинг Боғи Эрамдур манга, эй, дўст.

Кўй киссايи Жамшидни, жоми иликиндин
Гар бўлса даме мулкати жамдур манга, эй, дўст.

Оғзинға фидо жон, ки, табассум қилиб айтур:
“Ҳар лаҳза, Атоийи, не адамдур манга, эй, дўст”.

* * *

Боқар оҳулайин ҳар ён ўшал икки қаро кўзлар,
Хаданги ғамзасин отмоғ учун гўё қаро кўзлар.

Дилу жон сайди қилмоқта киши кўрмайтурур ҳаргиз,
Мунунгдек нозанин қошлар, анингдек дилрабо кўзлар.

Бу ҳусну шевау шаклу малоҳатни тилаб топмас,
Нечаким нозанинлар ичра ушбу мубтало кўзлар.

Висолинг давлатини шукри лиллаҳким, бу кун топтук,
Биҳиштеким, қиёмат маҳшаринда парсо кўзлар.

Атойининг хаёлотини маҳолин кўр, ки, хўбларнинг
Вафосизлиқларин билгач, яно меҳру вафо кўзлар.

* * *

Эй, камоли дилраболик боғининг сарви қади,
Бир замон васлинг ҳаёти Хизру, умри сармади.

Бир кеча ойни юзингнинг куллариндиндур дедим,
Ушбу сўзни, ой худ фил ҳол кўкдин қармади.

Оразинг бирла латофат, даъви қилғон важҳидин,
Гул, гаҳи урди сабоким, барг янглиқ титради.

Мен дағи бир остонингга юзум суртгай эдим,
Гар гадоларға муяссар бўлса шоҳлар маснади.

Басти зулфунгни манинг бўйнуғиға занжир айлади,
Тийнатим тахмир қилган, ҳуллада қудрат яди.

Котиби қудрат, хатинг таҳрир этарда гул уза,
Нуқтайи холинг магар, ногоҳ, қаламдин сачради.

Бар тариқким урар, ғамзанг қиличин кўзларинг,
Бор санингдур ҳар бири, ҳусну малоҳат сарҳади.

Доми зулфинг донасиндин, жон қушин саклай дедим,
Ақлу хушим хирманин, охир муҳаббат ўртади.

Чун қадинг ишқинда жон берди Атойи дунёда,
Оли ҳимматлар зиёратгоҳи бўлғай марқади.

* * *

Андаким катми адамдин қилди Ҳақ пайдо мени,
Зарратек оғзинг хаёли айлади шайдо мени.

Ёнғамен шамъи жамолинг олида парвонадек,
Ёнмағайман ҳар нечаким, қилмасанг парво мени.

Ҳар нафас жоним олур, ул икки жоду сеҳр этиб,
Тиргузур ҳар дам-бадам, бу лаълу руҳафзо мени.

Сақладим сиррингни йиллар жону кўнглумда, вале,
Кўзёшим оҳим била қилди бу кун расво мени.

Эй, сочинг куфру, юзунг иймон, фироқингда мени,
Раҳм қилай кўрса габру кофиру тарсо мени.

Қош ёсиндин кўзунг, ҳар бир хадангиким отар,
Ё нишон айлар бағрини, ё юракни, ё мени.

Эй, Атойи, бу хаёли хомдур сандин, десанг
Ким, даме ёд этгай ул сиймин бадан раъно мени.

* * *

Жамолингдур бу хаста жон умиди,
Ки, гулдур булбулу бўстон умиди.

Гаҳи маржон тўкар, гаҳ дурри макнун,
Кўзумдин ул лабу дандон умиди.

Сочар юлдуз бикин тунлар юзумда,
Ёшимни ул ики чўлпон умиди.

Мени саргашта қилди гўй янглиғ,
Хами зулфунгдағи чавгон умиди.

Иноят қилки, бордур бу гадонинг,
Бошинда хидмати султон умиди.

Бу кул юз қатла ғамдин ўлгай эрди,
Бегиндин бўлмаса эҳсон умиди.

Атойи дардиға эй, жон табиби,
Висолингдин эрур дармон умиди.

Жамол КАМОЛ

Ўзбекистон халқ шоири. 1938 йилда тугилган. Бухоро давлат педагогика институтининг (ҳозирги БухДУ) филология факультетини ўқиган. Шоирнинг "Олам кирар юрагимга", "Чўққиларга ёғилди", "Тош тугён", "Ҳасан ва ой", "Қуёш чаимаси", "Достонлар", "Тафаккур", "Сувайдо", "Умидли дунё" сингари китоблари нашр этилган. Ижодкорнинг шеърлари рус, инглиз, француз, поляк, украин ва бошқа кўп тилларга таржима қилинган.

Анвармирзо ҳикоятлари

Туркумдан¹

Токиодаги Алишер Навоий ҳайкали

Икеда-сан – Япония
   тупроғида донишманд,
 Бир японки, бунақасин
   ҳали дунё кўрмаган.
 У мукамал эгаллаган
   ўқиб, дунё илмини,
 Ва, ўшанга пайванд этган
   кейин уқбо илмини.
 Осмон ила, замин ила
   суҳбат қурган аллома,
 Тойнбининг² панжасига
   панжа урган аллома.

¹ Ушбу туркумда шоирга журналист, ҳуқуқшунос, тadbиркор Анвармирзо Хусаинов айтиб берган ажиб ҳаётий ҳолатлар, ибратомуз воқеалар каламга олинади.

² Арнольд Тойнби – англиялик тарихчи ва файласуф.

Неча милён мухлисларга
таълим берган уламо,
Неча милён муридларга
ўзи яна муқтадо...
Хуллас, бир кун ўша машхур
Икеда-сан номидан,
Ўзбекистон элчисига
сим қоқишди дафъатан:
– Ки, мархабо, хурматимиз
баланд Ўзбекистонга,
Фалон куни чақирамиз
уйимизга, меҳмонга.
Даъват этдик элчихона
ходимлари барчасин,
Ҳамма келсин, аҳли аёл,
бола-чақа қолмасин...
Бу таклифдан кўзлар қувнаб,
юзлар яна ёришди,
Жам бўлишиб, Икеда-сан
хузурига боришди.
Кутиб олди чаманзори,
оролида донишманд,
Меҳмонларни қувонч ила,
даста-даста гул билан.
Катталарни ярқираган
пешайвонга элтишди,
Болаларни ўйингоҳда
ўйинга банд этишди.
Икеда-сан халқимизни
пайғом ила қутлади,
Мустақиллик куни – буюк
айём ила қутлади.
Деди: – Улуғ бобонгиздир
Амир Темур Кўрагон,
Жанглар қилиб, қитъаларга
хурлик этди армуғон.
Соҳибқирон замонида
бўстон эди Самарқанд,
Шоирларнинг қаламида
достон эди Самарқанд.
“Маснавий”ни ўқиб, гарчи,
бор дунёни унутдим,
Бир рубой фазосида
Навоийни кашф этдим.

У рубоий сизга маълум,
     “Умри азиз” аталгай,
 “Сени жондан севарман”, деб,
     севги изҳор этилгай.
 Бир севгики, талқинига
     чегара йўқ, адо йўқ,
 Бу дунёда Навоийнинг
     навосидек наво йўқ.
 Сиз бахтлисиз, яшаб улуғ
     алломалар элида,
 Ҳар сония гаплашасиз
     Навоийнинг тилида.
 Юрагимда туйдим унинг
     муҳаббати машъалин,
 Кошки япон тупроғида
     қўйсак эди ҳайкалин...
 Шунда, Сока илмгоҳи
     ректорига келди гал,
 Деди: – Устоз, хоҳишингиз
     бажарилур мукамал...
 Шу бўлдию, ваъдасини
     ўша жўмард ростлади,
 Токиода, хиёбонда
     Навоий қад ростлади.
 Юзларида, кўзларида
     Ўзбекистон сеҳри бор,
 Шуни ўйлаб, юрагимда
     тошар меҳру ифтихор.
 Бахтлиманки, яшаб озод,
     Ўзбекистон элида,
 Мен ҳар куни гаплашаман
     Навоийнинг тилида...

Яхши сўз

Болаликда тиним билмас,
     олов эдим, ўт эдим,
 Копток ўйнаб, қоқиндиму
     оёғимдан лат едим.

 Татар табиб бойлаб қўйди
     оёғимга тахтакач,
 Бир неча кун қимирламай
     ётдим уйда, ноилож.

 Нима қилсам, дедим, барча
     яхши бола дер мени,

Ўйлай-ўйлай, топдим, ахир,
сизсирайман ҳаммани.

Чўлоқланиб бўлса ҳамки,
аста қадам ташладим,
Мактабимга бордим, ҳамон
сизсирашга бошладим.

Бир лаҳзада шовур-шувур
бўлиб қолди синфда,
Синфдошлар қистовига
мени олди синфда.

Мен, дедимки, онамга ҳам,
опамга ҳам сиз дейман,
Шундай ширин, яхши сўзни
нега сиздан аяйман?

“Сиз” навбати аста-секин
уларга ҳам етишди,
Аввал қизлар, сўнг ўғиллар
сизламокқа ўтишди.

Аввалига ўнта бўлса,
кейин сони юзлади,
Аввал синф, кейин мактаб
бир-бирини сизлади.

Муаллимим хурсанд эди
директор ҳам сўзимдан,
– Кимдан чикди бу сўз? – деди, –
мен дедимки, ўзимдан...

Сўнг овоза бўлди бу гап,
шов-шув ҳамма тарафда,
Газетада бир мақола
чикди кейин шу ҳақда.

Битта “сиз”дан бир мактабда
чирой очди шунча гул,
Нима бўлар, гар мамлакат
микёсига ўтса ул?

Нима бўлар, ҳамма бирдек
бир-бирини сизласа,
Бир-бирига тамкин билан,
одоб билан сўзласа?

Оилада эру хотин
   орасида “сиз” бўлса,
 Катта-кичик амалдорлар
   даврасида “сиз” бўлса.

Юртимизга ҳар дақиқа
   бир хушхабар таралса,
 Бир ташаббус пайдо бўлса,
   бир янгилик яралса.

Ҳар дақиқа истикболга
   қадам бўлса мардона,
 Янги орзу, янги амал,
   янги қўшиқ, тарона.

Янгиланиш, яшариш-чун
   яралгандир бу дунё,
 Янгиланиш мақсад эса
   яшаришдир муддао.

Барча дуо-тиловатлар,
   наволарнинг нақши – сўз,
 Дунёмизни яшартирар
   бир янгилик, яхши сўз...

Беномуслик

Бизга яқин ён кўчада
   соя-салқин мўл эди,
 Мактаб билан чойхонага
   ўша ёқдан йўл эди.

Болакайлар бир-бирини
   кувиб, суриб ўтарди,
 Чоллар аста қадам ташлаб,
   вазмин юриб ўтарди.

Йўл бўйида бир дарвоза
   бўлар эди, бўялган,
 Олдида бир супача бор,
   шолча гилам тўшалган.

Унда оппоқ либос кийиб,
   сипо тортиб, сабр ила,
 Ўлтирарди чолу кампир,
   қўлда чойнак-пиёла.

Чолни Мизроб дейишарди,
кўзи сўқир, кўр эди,
Бечора, деб, одамларнинг
эътибори зўр эди.

Ўтганлар ҳам, қайтганлар ҳам
салом бериб ўтарди,
Қай бирлари келиб, ҳатто
қўлини ҳам ўпарди.

Бир гал биз ҳам, ота-бола
ўтар эдик шу йўлдан,
Чолу кампир иккаласи
турди ногоҳ ўрнидан.

Чол кўксига қўлларини
қовуштириб ўша зум,
Овоз берди: – Ака мулло!
Ассалому алайкум!..

Унинг берган саломига
отам алик олмади
Ва юзини терс ўгирди,
ҳам йўлидан қолмади.

Яна бир гал ота-бола
ўтар бўлдик шу йўлдан,
Чолу кампир иккаласи
турди яна ўрнидан.

Салом бериб, охирида
зорланди у бечора:
– Ака мулло! Саломимга
алик олинг бир бора!

Кўр бўлганим камми, ахир,
бўйин эгдим қазога,
Ҳай, одамлар, борми инсоф,
айтинг Юнусмирзога?!

Отам шунда таққа тўхтаб,
деди: – Бу ҳам сенга кам!
Тавқи лаънат бўлсин сенга,
тавқи лаънат, муттаҳам!..

Бу гапларга тушунолмаي,
мен ўшанда лол эдим,
Сабабини кейин билдим,
маъносини англадим.

Айтиб берди отам, Мизроб
ким бўлганин илгари:
– Раҳбар бўлган нонзаодга, –
деди, – уруш йиллари.

Бир бурда нон бериб, неча
аёлларни булғаган,
Неча қизлар, неча маъсум
нихолларни булғаган.

Ўйламаган, аблах, сира,
дуч келгум деб, сўроққа,
Халқнинг ору номусини
кориштирган тупроққа!

Ва оқибат кўр бўлди у,
Ҳақдин жазо етишди,
Одамлар-чи, кўр бўлди деб,
ачинмоққа ўтишди.

Унутишди қилмишларин,
салом бериб ўтишар,
Қай бирлари келиб, ҳатто,
қўлини ҳам ўпишар.

Мусулмонга гарчи жоиз:
рахму шафқат, иноят,
Халққа жабр қилганларни
кечирмоқлик – жинойт.

Беномусдир инсон агар,
хотираси ўликдир,
Хотираси бутун халқнинг
номуси ҳам тирикдир!

Вобкент минораси

Сухбат аро сўз кетаркан
соғинч деган фазодан,
Бир ҳикоят айтай сизга
яна Анвармирзодан.

– Биласизми, – деди бир гал, –
кўнглимда бир севинч бор,
Бир ажойиб манзара бор,
бир чиройли соғинч бор.

Уйимизнинг ёнбошида
юксалмишдир минора,

Бола эдим, минорага
чиқар эдим кунора.

Лайлақларнинг ҳар йил келиб,
кетишини кутардим,
Улар кетиб, менга навбат
етишини кутардим.

Чиқиб, минор тепасида
ўлтирардим қуш каби,
Бутун атроф кўзларимга
кўринарди туш каби.

Туташ боғу боғчаларни
кўрар эдим нурафшон,
Уфқларга уйқаш бўлиб
оқар эди Зарафшон.

Йироқлардан-йироқларга
термилардим энтикиб,
Тўёлмасдим баланд, мовий
осмонларга кўз тикиб.

Онам койиб, қичқирарди,
кесиб кўнглим ҳавасин,
Дадам дерди: – Қўй, кўнглини
баландларга бойласин!

Сўнг китобга берилардим,
“Гўрўғли”ю “Шоҳсанам”,
“Том Сойер”ни ўқир эдим,
“Гекльберри Фин”ни ҳам.

Йиллар ўтиб, билдим кейин,
кўриб узоқ-ёвуқлар,
Болалигим гўзаллиги экан
ўша уфқлар.

Йиллар ўтиб, билдим кейин,
кечиб неча замонлар,
Болалигим баландлиги экан
ўша осмонлар.

Чикдим роса, мен чикмаган
баланд бино қолмади,

Эйфелга ҳам чикдим, яна
Останкино қолмади.

Ҳеч бириси менинг ўша
минорамдек бўлолмас,
Дубайдаги Буржул араб
минорамдан баландмас.

Бухорога борар бўлсам,
Вобкент бўлар тилагим,
Минорамни кўраман, деб,
ҳаприқади юрагим.

Бир болакай ҳали-ҳамон
ўлтирибди устида,
Мен ўшанга етолмайман,
айланаман остида...

Хьюстон фазо марказида академик Шавкат Воҳидов сўзлаган нутқ

Шавкат ака олим эди,
топилмасди қиёси,
Ўзбекистон фазогирлар
мактабининг устози.
Королёву Курчатовга
ҳамкор эди талай вақт,
“Лунаход”ни яшашганда
кўрсатганди заковат.

Космонавтлар кийган кийим
скафандр ўшанда
Воҳидовнинг даҳоси деб,
донг таратди жаҳонда...

Улуғбекка ворис бўлиш
эди буюк матлаби,
Шу мақсадда очди ўзи
фазогирлар мактабин.

Бўстонликда, баланд тоғлар
оғушида илмгоҳ,
Шогирдлари ила яшнаб,
гавжум эди доимо.

Бир ой қишу уч ой ёзда
бериларди сабоқлар,
Қўл узатса, осмон эди,
якин эди йироқлар.

Синфларда осилганди
Улуғбекнинг жадвали,
Юракларни ёритарди
маърифатнинг машъали.

Ойлар ўтиб, кечди йиллар,
ёзиб кўкка қулочин,
Бургутчалар орасидан
чикди битта сор лочин.

Довруқ солиб, коинотга
парвоз қилди Солижон,
Аввал “Союз”, кейин учкур
қанот бўлди “Аполлон”.

Шавкат ака ғурур ила
осмонларга боқиб жим,
Севинарди, энтикарди,
омон бўл деб, лочиним...

Аллогани катта-кичик
ҳамма табрик этишди,
Тантанали маросимга
уни таклиф этишди.

Америка, Хьюстонда
эди фазо маркази,
Йиғилишди олимлару
фазогирлар барчаси.

Қувонч ила шогирдини
босди устоз бағрига,
Қўл ушлашиб чикди улар
азим дунё сахнига.

Солижонга сўз беришди,
дедики: – Мен шарқлиман,
Устозимдан кейин фақат
сўз айтишга ҳақлиман.

У бўлмаса, бу парвозлар
менга қайдан етарди,
Устоз мени елкасида
қоинотга кўтарди...

Шавкат ака қалби тошиб,
кўзларини ёшлади,
У сўзини Самарқанддан,
Улуғбекдан бошлади.

Деди: – Дўстлар, бугун сизга
Улуғбекдан очай сир,
У – биринчи устоз эди,
У – биринчи фазогир.

Дер эдиким, идрокимиз
фазолардан ўтгуси,
Кўзи етган жойга инсон
ўзи бир кун етгуси...

Ерда яшаб, у самовий
юлдузларга тикди жон,
Мен – Улуғбек давомчиси,
давомчимдир Солижон...

Шунда NASA бошлиғининг
сўзига ҳам келди гал,
Фазогирлар ичра, деди,
Солижондир идеал!

Устоз-шогирд шарафига
гулдирослар янгради,
Олқиш айтган овозларда
эҳтирослар янгради.

Мажлис аҳли олқишлади
тикка туриб аскардек,
Бошлар узра ўша дамда
хозир эди Улуғбек...

Порлаб фазо марказининг
неча минглаб чироғи,
Тантанавор кўтарилди
Ўзбекистон байроғи!

Жўра ФОЗИЛ

1949 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тугатган. “Муҳаббатнинг байрамлари”, “Барқут мавсум”, “Бухоро элчиси”, “Бахт юлдузи”, “Менинг қизил гулим”, “Айрилиқ остонаси” каби китоблари нашр этилган. К.Паустовский ва В.Астафьев асарларини таржима қилган.

БОЙҚЎНҒИР ЛОЛАЛАРИ

Қисса

**Ухла аскар, ухла бепарво,
Тушларингга кирсин Бухоро...**

Бухоролик аскарлар хиргойисидан

I

ПОЛВОН

1968 йил. Кеч куз тунларининг бирида Бухородан жўнаган поезд икки кеча-кундуз йўл босиб, кош қорайганда чўл бағридаги Тўра Том бекатига етиб келди. Бизни кузатиб келган сержантнинг айтишича, бекат аскарлар тилида Тўра Том эмас, турма том деб аталармиш. Бу сўзлар ҳарбий хизмат иштиёқи билан лиммо-лим юракларимизга қаттиқ ботган бўлса-да, кейинчалик сержантнинг эътирофи рост эканлигига имон келтирдик. Лекин ҳозирча ўн беш-йигирма чоғли пахса уй ва бекат биносидан иборат бу гадейтопмас гўша номи тилларда дoston бўлган Бойқўнғир космодромининг дарвозаси эканини билмасдик. Бу ерлар фақат марказий матбуотда Бойқўнғир деб аталар, тўрт томон, минглаб чақирим масофада ракеталару ҳарбийлардан бўлак ҳеч зоғ йўқ, фазогирларнинг мўъжазгина шаҳарчаси

Тўра Томдан икки-уч чақирим нарида, Сирдарё соҳилида жойлашган, аскарлар уни соддагина қилиб “10-майдонча” дейишарди. Лекин майдончаларни том маънода тушуниш керак эмас. Бу манзилларда қитъалараро ядро ракеталари учириладиган ер ости шахталари, космик кемалар парвоз этадиган ер усти майдончалари яқинида аскарлар яшаши, хизмат қилиши ва дам олиши учун озми-кўпми шароитлар бор эди.

10-майдонча Бойқўнғирнинг юраги эмас, бу ерда космодром оксуяклари яшашар, асосий қора меҳнат аскарлар гарданида, улар эса юзлаб чақирим кум ичкарасида хизмат қилишга маҳқум эдилар. Бу майдончадаги аскарлар раҳбарият, айрим ўта махфий бўлимлар, алоқа хизматида эдилар. Яна бу ерда кичик командирлар тайёрлаш мактаби, бир неча қурилиш ва автомобиль батальонлари бор эди. Эҳтимол, яна аллакимлар, алланарсалар бўлгандир. Уларни айтмаганим учун шаҳар солномачилари мени кечиришар. Ўшанда мен – ўн тўққиз яшар аскарнинг билганим шу эди. Бундан кўпроқ билган, билмоқчи бўлган аскарлар билан махсус бўлим шуғулланарди.

Хуллас, умумий ҳарбий мажбурият ҳамда тақдир тақозоси билан ўша тунда мен ва бир гуруҳ ҳамшаҳарларим усти ёпиқ машиналарда қарийб юз чақирим йўл босиб, 95-майдончага етиб келдик. Биз учун тайёрлаб қўйилган аскарый таомларни нари-бери еб, казармага жойлашгач, донг қотиб қолдик.

Эрталаб қисмимиз кип-қизил чўлда жойлашгани маълум бўлди, бу руҳимизни тушириб юборди. Улкан шаҳарлар, ям-яшил ўрмонлар, мовий кўз маҳбубалар тўғрисидаги орзулар бир зумда чиппакка чиқди. Биз – урушдан кейин туғилган авлод, қишлоқларда “уруш-уруш” ўйнаб катта бўлгандик, ҳарбий хизматга жон-жаҳдимиз билан ошиқардик. Бу – хаёлимизда аллақандай улуғвор ғоялар, улкан ишлар билан йўғрилганди. Бу ерда аскарлар жанговар навбатчиликда турган, қачон, қаерда портлаши номаълум бўлган қитъалараро ядро ракеталарига хизмат қилишар, уларни қўриқлашар, янги-янги шахталар барпо этишаркан. Бу ҳеч қандай жасорат талаб қилмайдиган, зерикарли ишдай туюлди бизга ва қалбларимизни беадад бир дард, ўз-ўзимиздан қоникмаслик ҳисси чулғаб олди. Бахтимизга командирларимиз, сиёсий ходимларнинг аксарияти ўз ишини пухта билган, зукко одамлар экан. Улар бутун инсоният тақдири шу яйдоқ чўлнинг ҳар ер-ҳар ерида, барханлар сийнасига яширинган ракеталарга тўғридан-тўғри боғлиқ эканига бизни ишонтирдилар.

Чўлнинг ҳудудсиз кенгликларида изғирин шамоллар эсар, қўк юзини қоп-қора булутлар қоплаган, қовжироқ янтоқ ва явшанлар беҳол тебранишар, бу манзара юракка ҳазин туйғулар олиб кирар, ер-кўкдан соғинч, андух ҳислари ёғиларди гўё.

...Кечга томон бошланган совук ёмғир борган сари кучаярди. Дераза ойнасига шитирлаб урилаётган томчилар товушига кулоқ тутганча ухлаб қолган эканман, бир маҳал гулдуракдек товушдан уйғониб кетдим.

– Р-р-о-о-т-т-а-а, подъём!

– Тревога!

Бир зумда рота оёққа қалқди. Олатасир бошланди, тез кийиниб, сафга турдик. Бир ҳафта мобайнида тез ечиниб-кийинишнинг машқини олганимиз кўл келди. Соат миллари тунги учни кўрсатиб турар, кун бўйи ер тепиб чарчаган оёқларим ловуллар, уйқуга тўймаган кўзларимни зўрға очардим.

– Ўх, отасининг гўрига! – норози тўнғиллади ҳамюртим Самад этигининг бир пойини ушлаганча сафга келиб кўшилар экан. – Шундай ажойиб тушнинг белига тепди-да, кошки эди, давомини кўришнинг иложи бўлса... – У ҳамон этигидан қўлини олмас, афтидан, пайтавасини яхши ўрай олмаганди. Рота командирининг жарангдор товуши янгради:

– Р-р-о-о-т-т-а-а-а, смирно! Командамни эшит! Бугун тунда қаттиқ ёмғир 90-учиш майдончасига ракета олиб борадиган темир изнинг анчагина қисмини ювиб кетибди. Темир йўлнинг бузилган қисмини тонггача тиклашимиз шарт. Бу – жанговар топширик. Эрталаб шу издан ракета учиш майдончасига ўтказилиши керак. Взвод-взвод бўлиб, машиналарга чиқилсин!

Борган сари кучаяётган ёмғир остида югуриб, бир маромда гуриллаб турган усти ёпиқ баҳайбат машиналарга чиқдик ва зим-зиё, кимсасиз чўлда чамаси ярим соатча йўл босганимиздан сўнг, кучли прожекторлар билан ёритилган ялангликка етиб келдик.

Қисм командири, штаб бошлиғи ва яна шунга ўхшаш катта-кичик бошлиқлар гуриллаб ёнаётган гулханлар ёнида шалаббо кийимларини бироз қуритган бўлиб, алланималар тўғрисида баҳслашишар, чехралари серташвиш, тунд эди.

Ёмғир пўлат излар остидаги кўтармани ювиб кетган, биздан олдинроқ етиб келган аскарлар машиналар тўхтовсиз ташиб турган майда тош, шағал билан шу ерни мустаҳкамлашарди. Биз ҳам тайёрлаб қўйилган белкурак, мисранг, чўкичларни олиб, ишга киришиб кетдик. Кўп ўтмай, совуқ ёмғир суяк-суягимизгача ўтиб, ҳатто пайтаваларимиз ҳам шалаббо бўлди.

Навбатма-навбат кийимларимизни қуритиб, яна қўлга белкурак олардик. Шу тахлит тонггача ишладик. Ёмғир эса тинай демасди. Умрида бунақа оғир ишни кўрмаган менга ўхшаганларнинг бўладигани бўлди, қўлларимиз шишиб, қонга беланди.

– Биз мардикорликка эмас, аскарликка келганмиз-ку, ахир, – йиғламсираб қўлларига “кух-кух”ларди малла, нимжон ҳамюртимиз Усмон.

– Ҳе, содда, аскар мардикор эмас деб сенга ким айтди? – деди кийимларини куритаётган Ризо.

У биздан бир-икки ёш катта, унча-мунча ҳаётий тажрибаси бор эди, чамаси. Сухбатни жимгина эшитиб турган штаб бошлиғи гапга аралашди:

– Лочинлар, кўникаверасизлар энди. Яна шуни қулоқларингга қуйиб олингки, билмасангиз ўргатамиз, истамасангиз мажбур қиламиз.

Биз жимиб қолдик. Кўзлари ўйнаб турувчи, қаримсиқ штаб бошлиғини бир ҳафтадаёқ ёмон кўриб улгургандик. Кимдир бўралаб, ўзбекча сўкинди. Штаб бошлиғи турган ерида бир сапчиди, кўзларини ола-кула қилиб ўшқирди:

– Но, но, полегче! Сўкинишни кўрсатиб қўяман, сен босмачиларга, – у

Ўзбекчани сал-пал тушунарди, афтидан. Яхшиям, ким сўкинганини билолмай қолди. Акс ҳолда, жазолаши турган гап эди.

Бу орада улкан идишларда биз учун нонушта олиб келишди. Иссиққина бўтқани совуқ ёмғирга кўшиб, паққос туширгач, бироз жонимиз кириб қолди. Энди штаб бошлиғи ҳам кўзимизга унчалик ёмон кўринмасди. У ҳам шаштидан тушиб, нари кетди.

* * *

Штаб бошлиғи ҳақ бўлиб чикди. Ташвиш-азобларимиз кун сайин ошаверди, уйни соғинишга, ғусса чекишга ҳам вақт тополмай қолдик. Взвод командирининг ўринбосари, ғарбий украиналик сержант Харитонов бизга шунча кўп машқ бажартирар эдики, кечки овқатга ҳам ҳолимиз бўлмай, сулайиб қолардик. У золим эса, тунги йўқламадан сўнг ҳам бизни ухлагани кўймай, кийиниш-ечинишга, “Қизил бурчак”нинг полини тиш чўткази билан совунлаб ювишга мажбур этар ва бундан лаззатланарди, чамаси.

Пичоқ суякка бориб тақалгач, ундан қасд олиш режасини туздик. Аввалига, ўзимизнинг йигитлар навбатчи бўлган тунда сержант Харитоновнинг яп-янги этиги ҳожатхонага элиб ташланди. Золим сержант эрталаб сафга кечикиб, шарманда бўлди, взвод командирларидан танбеҳ эшитди. Лекин унинг зулми баттар кучайди. Шунда биз бир кучоқ шишапахта топиб, кечалари ухламай чиқсин деб, сержантнинг кўрпа-гўшагига жойлаб ташладик. У эса қутуриб кетиб, бизни қайта-қайта навбатдан ташқари хизматларга жўнатаверди.

Бу орада қиш келиб, шундай қаттиқ совуқ бўлдики, кўчага чиққанимизда пахтали шим, пийма кийиб, юз-кўзимизни сочиқ билан танғиб боғладик. Ётоғимиздаги иситиш қувурлари ёрилиб кетди. Шу совуқдаям Харитонов бизни аямас, картошка тозалаш, ўтин арралашга навбатдан ташқари юбораверарди. Картошка тозалаётганда бармоқларимиз игна санчгандек жизиллар, ўтин арралаганда киприқларимиз қисир-қисир музга айланарди.

Агар бахтли бир тасодиф бўлмаганда, муттаҳам Харитонов бизни қачонгача қийнарди, билмадим.

Янги йил арафасида қисмда эркин кураш бўйича мусобақа ўтказиладиган бўлди. Ҳаммага рақиб топилди-ю, “Мен эркин кураш бўйича Ғарбий Украина чемпиониман” дея керилиб юрган Харитонов билан майдонга тушадиган одам топилмади. Харитоновнинг гавдаси ҳўкиздай, вазниям шунга яраша – унинг оғирлигига тенг рақиб йўқ эди. Маслаҳатлаша бошладик. Лекин орамизда Харитоновни енга оладиган киши борлигига кўзимиз етмасди. Ризо чидаб туролмади:

– Майли, мен чиқаман. Лекин ўзимниям, сизларниям шарманда қилмасам, гўрга эди.

Ризо рост гапирарди. У Харитоновни енгиши даргумон. Рози бўлмадик. Финал олишуви бошланишига эса санокли дақиқалар қолганди.

– Йигитлар, – деди бир чеккада жимгина ўтирган Тоҳир. – Харитонов билан мана, мен олишаман!

Ҳаммамиз анграйиб қолдик. Чунки бутун умри чўлда кечган бу чўпон йигит Харитоновнинг тенг ярмидан келарди.

– Девона бўлдингми? – қичқирдик баравар. – У сени бир силтаса, суякларингни йиғиб ололмай қоласан-ку!

– Йўқ, жўралар, – мийиғида кулди Тоҳир. – Йигит кишига ўлиш бор, қайтиш йўқ! У қачонгача бизни қийнайди?!

Тоҳир бир сўзли экан, уни ниятидан қайтариб бўлмади ва ҳар икки рақиб майдонга тушдилар. Юрагимиз увушиб, Тоҳирдан кўз узмасдик.

Харитонов мийиғида кулганича, нописандлик билан даврани бир-икки айланди ва зил-замбил кўлини Тоҳирнинг елкасига ташлади. Ташлагани ҳамоно, “Ё, Али!” деган кучли бир ҳайқирик зални ларзага солди, Тоҳир рақибини елкасидан ошириб, ерга чунонам кўтариб урдики, Харитонов бир неча сония кимирламай ётди. Қарсақ, хуштакбозлик бўлиб кетди. Командирлар жазавага тушиб бақирришарди:

– Браво, Юсупов! Молодец, джигит!

Шарманда бўлиб гиламда ётган Харитонов билан ҳеч кимнинг иши йўқ, Тоҳир қисмининг, биз учун эса, Ўзбекистоннинг мутлақ чемпиони бўлган эди.

Ташқарида майин қор учқунлаган шу қаҳратон тунда биз Тоҳирни қайта-қайта кучиб, ўпдик ва бахтдан сархуш бўлиб, донг қотиб ухладик. Энди сержант Харитонов бизни камситолмаслигига ишончимиз комил эди.

II

ҚАҲРАТОН

Бойқўнғирнинг ўзига хос шеvasи, луғати бор эди. “Стакан” – қитъалараро ядро ракетаси турадиган ерости шахтаси, “старт” – космик ракеталар учириладиган майдонча, “режим хизмати” – ракета учирилиши арафасида, қирқ беш даражали совуққа қарамай, хизматдан бўш аскарларни, бутун гарнизонни ўн-ўн беш чақирим чўл ичкарасига ҳайдаб кетишга бош-қош бўладиган, бадқовоқ полковник Лаухин тасарруфидаги махсус бўлинма, таъбир жоиз бўлса, “жазо отряди”, “Вася” ёки “Василий Михайлович” – уч ойлик улоқчадек мушук. Штаб бошлиғи Василий Михайловични ёмон кўрганзимиздан мушукни унинг исми билан атаган бўлсак ҳам, аслида жониворни ҳаммамиз беҳад суярдик. Ошхонадан қайтган бирор киши Василий Михайловични қуруқ кўймас, биров қанд, биров мой, яна биров гўшт билан сийлар, эркатойимиз кун сайин эмас, соат сайин семириб борарди ва миннатдор бўлиб, ётоғимиз навбатчилари олдидан бир қадам нари кетмай, тунни тонгга уларди. Туни билан миужжа қоқмай бир ерда ўтиришга мажбур аскарлар учун Василий Михайлович ажойиб эрмак эди. Лекин бу командирларимизга ёкинқирамасди, ҳарбий низомга хилоф, дея хархаша қилишар, бутун рота Васянинг ёнини олгач, ноилож қолишарди. Менимча, сотқинлик, чақимчилик бўлмаган гўша дунёда йўқ. 95-майдонча ҳам бундан мустасно эмасди. Кимдир штаб бошлиғига 1-ротадаги семириб кетган

мушук унинг “шарафига” номланганини шипшитибди.

Василий Михайлович адашига очиқ хужум қилмади. Шундай қилса, обрўси тўкилишини яхши биларди. У ротамизда ўтказилган сиёсий машғулотларда бир-икки мартаба иштирок этиб, “Сизларда сиёсий тай-ёргарлик жуда бўшашиб кетибди”, дея шаъма қилди. Бу шаъма нимага қаратилгани бизга аён, штаб бошлиғи мушукка шу номни ким қўйганини аниқлай олса, “совет офицери ҳақоратлади” дея ҳарбий трибуналга топширишдан ҳам тоймаслигини яхши билардик. Хайриятки, мушукка бу лақабни ким қўйганини аниқлаб бўлмасди. Лекин штаб бошлиғи кечиримли одамлар тоифасидан эмасди, у биз ва Васядан қандай қасд олишини ўйлаб, ўйимизга етолмасдик.

* * *

Қозоғистоннинг машҳур шамоли кучайгандан-кучаяр, кулок, бурун, кўл, оёғини совуққа олдирган аскарлар сони ошиб борар, пахталигу пўстинга ҳар қанча ўралмайлик, бу даҳшатли қаҳратондан омонлик йўқ эди. Ҳатто ошхонада кружкага қуйилган иссиқ чой орадан бир неча дақиқа ўтмай, юпка муз парчаси билан қопланиб қоларди.

Ана шундай оғир шароитда ҳам Бойқўнғирнинг юраги уриб турар, улкан аслаҳахонага айлантирилган чўлнинг кўз илғамас кенгликларида янгидан-янги ядро ракета комплекслари барпо этиш учун кеча-кундуз кураш кетарди. Марказий газета-журналларда эса, қуролланиш пойгасини тўхтатиш, Совет Иттифоқининг ғоят тинчликсевар сиёсати ҳақида қоп-қоп сафсаталар босилар, сиёсий ходимлар биз билан машғулот ўтказаётганда қуролсизланиш ҳақида гапиришдан чарчамас эдилар. Ҳолбуки, қуролланиш пойгасининг энг олдинги марраси ракета бекитилмаган бирор гўшаси қолмаган ана шу чексиз саҳрода эди. Ҳафта сайин жанговар ва космик ракеталар фазога парвоз этар, ҳар бир парвоздан олдин хавфсизликни таъминлаш учун аскарларни аксарият ҳолларда тунги уйқудан уйғотиб, чўлга олиб чиқишар, шу қаҳратонда режим вақти тугагунча қумликларда дийдираб санкишга мажбур эдик. Ракеталар қулаб тушиши хавфи бўлганидан, режим хизмати қисмларда санокли соқчилардан бўлак ҳеч кимнинг қолишига руҳсат бермас, биз қисмда қолаётган дўстларимиз билан хайрлашаётиб: “Кўркма, агар ўлиб-нетиб қолсанг, оркестр билан кўмамиз” дердик. Чунки чўлга бутун гарнизон билан кўчиб чиқишлар мутлақо кераксиз, режим хизматидагилар давлатнинг пулини бекорга олиб юришибди, деб ҳисоблардик. Лекин тез орада юз берган воқеалар биз янглишганимизни кўрсатди.

...“Геркулес” типдаги ракетани учуришга қизғин тайёргарлик кетар, айтишларича, бу парвоз космосни ўзлаштиришда инқилоб бўлиши керак эди. Шу боисдан тараддуд ўта махфий тарзда олиб бориларди. Одатда, навбатдаги ракета қачон парвоз қилишини штабдаги дўстларимиз орқали соат ва дақиқаларигача билардик. “Геркулес” парвози ҳақида эса ҳеч ким, ҳатто командирларимиз ҳам билишмасди. Биз узоқ кутдик, парвоздан эса

ҳадеганда дарак бўлавермади. Охири, жонимизга тегиб, эсламай қўйдик. Сирасини айтганда, парвоз бизни қизиқтирмас, балки шу қаҳратонда яна қачон чўлга ҳайдаб чиқаришларини аниқ билиб, шу сарсон-саргардонликка озми-кўпми тайёргарлик кўриб қўймоқчи бўлардик, холос. Тайёргарлик деганим, газниқоб ҳалтасига бир бурда қора нон, икки-учта музлаган пиёз солишдан иборат эди.

* * *

Тун. Зим-зиё тун... Зулмат қаъридан Муаттар чиқиб келаяпти.

– Муаттар, Муаттар... нега хат ёзмайсан? Кутавериб юракларим қон бўлди-ку...

– Қандай ёзаман, қаёққа ёзаман? Манзилингиз аниқ эмас-ку!

– Бойқўнғирга деб ёзавер. Жамол биттаман. Ўзбекистонда сен ҳам биттасан.

– Йўқ, хат ёзмайман, ўзим ёнингизга учиб бораман!

– Уч-и-и-и-б келолмайсан, келма. Қанотларингни совуқ олади. Бу ер жуда совуқ. Ҳамма жой, чўл ҳам, уйлар ҳам, юраклар ҳам совуқ, қаҳратон, муз...

– Мен совуқдан қўрқмайман, Жамол ака. Қиз боланинг қайноқ юраги олдида совуқ нима деган гап? Наҳот шуни билмайсиз? Ахир, шоирсиз-ку, шоир-а!

– Йўқ, мен шоир эмасман, шоирликни вақтинча қўйиб турамиз, ҳозир оддий аскарман.

– Нима бўлсаям, мен юракларингиздаги музни эритишим керак. Ахир юракда муз билан, муз юрак билан қандай яшайсиз?!

– Фақат юрак эмас, қўллар, оёқлар, киприклар ҳам муз, лекин мана, бинойидек яшаяпмиз. Яшайвераимиз...

– Йўқ, бундай яшаб бўлмайди. Бундай яшаш мумкин эмас!.. – Шундай деганича Муаттар аллақандай нурдан барқ уриб турган чиройли юзини қўллари билан бекитди, нозик бармоқлари орасидан биллурун ёш томчилари сизиб тушдилар.

– Йиғлама, Муаттар, ахир кўзёшларингга арзигулик гап бўлгани йўқ-ку! Йиғлама!

– Йиғлайман, сизнинг юрагингиз шунчалар муз бўлар экан, мен қон йиғлайман...

Мен Муаттар томонга талпиндим, унинг кўзёшларини артмоқчи, юпатмоқчи бўлдим. Лекин қимир этолмасдим, оёқларим ерга михпарчин этилганди гўё. Бор товушим билан бақирдим, лекин Муаттар товушимни эшитмас, кўзларидан дув-дув ёш оқарди. Иложсизликдан нима қилишимни билмай, яна унга талпиндим. Муаттар шахт билан ўгирилди-ю, югурганича мендан узоқлаша бошлади. Телба шамол унинг майда гулли чит қўйлагини тортиб ўйнар, қирққокил сочлари белида тўлғонарди. У тобора узоқлашиб, кўм-кўк туман бағрига сингиб кетмоқда эди. “Кетма, Муаттар!” – овозим

бўғилгудай кичкирдим ва худди шу аснода аллақандай кўзга кўринмас бир куч мени қаттиқ силкита бошлади.

Чўчиб кўзларимни очганимда, тепамда Усмон турар, рота сафга тизилган, қисқа-қисқа буйруқлар янграрди.

– Тур-е, кунда! Одам ҳам шунчалар қаттиқ ухлайдими? Муаттар, Муаттар, деб бўкиришини қаранг. Ҳозир командир Муаттарни кўзингга кўрсатади. Бўл тезроқ! Тревога! Режим!

Апил-тапил кийиниб, сафга югурдим. Командир бир ўкрайди-ю, ҳар калай, жазоламади. Йўлга тушдик.

Чўл осмони мусаффо, юлдузлар ёрқин нур сочишар, ана шундай, ҳаво очик тунларда совуқ янада авжига минарди. Тунги соат икки, уйқунинг айни ширин пайти бўлганидан, кўпчилик аскарлар кўзлари юмуқ ҳолда қадам ташлашар, мен эсам ҳамон Муаттар билан бўлган суҳбат таъсирида эдим. Бу учрашув ғойибона эканлигига ишонгим келмас, кўзларим йиртилгудай бўлиб, поёнсиз зулмат қаъридан Муаттарнинг сиймосини излардим. Унинг кўзлари ҳам, қирққокил сочлари ҳам тун рангида, уларни қоронғи тундан ажратолмасам не ажаб? Муаттарнинг юзларини яна кўраман, дея астойдил ишондим. Ана шу ишонч туфайли шамолнинг увуллашини, киприкларимга инган музни унутдим. Икки соатлардан сўнг режим хизмати белгилаб берган жойга етиб бордик. Ҳар ер-ҳар ерда гулханлар ёқилди, чўлни чумолидек босган гарнизон аскарлари олов атрофига тўпландилар. Суҳбат авжига чиқди. Ҳамманинг оғзида “Геркулес”, “инқилоб” сўзлари эди. Командирлар ҳар замонда соатларига бетоқат назар ташлаб кўйишарди.

Ниҳоят, юлдузлар бирин-кетин хиралашиб, уфқ қирмизи тус олди. Олисда оппоқ шамдек бўлиб турган ракета – “Геркулес” кўзга ташланди. Ҳамманинг нигоҳи уфққа қадалди.

Бойқўнғирнинг телба шамоллари онда-сонда ёғадиган қор чўлни бир текис оқартиришига йўл қўймас, ястаниб ётган қумликлар қуроқ дастурхондек оқ, сариқ, кулранг товланиб ётар, бу олачалпоқ хилма-хиллик аро “Геркулес” ғоят улуғвор кўринарди.

Бирдан уфқда кучли қизил аланга “лоп” этди. Гумбурлаш ер-кўкни ларзага солди. Чўл ёришиб кетди, қуюқ тутун, олов селига чулғанган ракета баландга кўтарила бошлади. У баландлаган сайин гумбурлаш кучайиб борар, назаримда ер ёрилиб кетгудек, бепоён қумликлар, уларга қўшилиб бутун вужудимиз титрар, айниқса, тиззалар қалтироғини босиш қийин эди.

“Геркулес” бир неча сония тикка парвоз этди, сўнгра кутилмаганда қиялай бошлади ва кўп ўтмай, кўз зўрға илғайдиган тўлқинсимон барханлар ортига қулаб тушди. Аввалгисидан ҳам даҳшатлироқ гумбурлаш кулоқни қоматга келтирди. Ҳаммаёқ остин-устун бўлиб кетди. Бироз фурсатдан сўнг “Ана сенга “Геркулес”, ана сенга инқилоб” деган хитоблар янгради. Командирлардан бири ўзи ҳам ишониб-ишонмай изоҳ берди:

– Белгиланган траекториядан чиқиб кетгани учун радио орқали команда билан ўзлари портлатиб юборишди, уни энди бошқариб бўлмас эди.

Аскарлар орасида ғала-ғовур бошланди. Портлаш сабабларини ҳар ким

ўз билганича изоҳларди. Командирлар бакириб-чакириб, ғовурни босмоқчи бўлишар, лекин уларга ҳеч ким қулоқ солмасди. Агроф ёришиб, ракета қулаб тушган ерда ҳосил бўлган тўк жигарранг тусдаги улкан кўзиқоринга ўхшаш тўзон кўзга яққол ташланганида ғала-ғовур янада кучайди. Чунки ядро бомбаси портлаганида айнан шундай кўзиқорин пайдо бўлади, деб бизга кўп марталаб уқтиришган эди.

Аскарлар орасида ваҳима бошланди. Шунда ердан чиқдим, осмондан тушдим, билмадим, қаршимизда юзлари қип-қизариб кетган режим хизмати бошлиғи, полковник Лаухин пайдо бўлди. Жуда хунук башараси учун унга “Иблис” деган махфий лақаб беришган эди.

– Молчать! Не паниковать!!! Нюни распустили! Солдаты, защитники называются, вашу мать!.. – чўлни бошига кўтариб бўкирди полковник кўзларини ола-қула қилиб. Унинг ракета гумбурашидан паст бўлмаган овози ҳаммани ўзига келтирди. Жимиб қолдик.

Лаухин ҳам ўзини сал босиб олиб, тушунтира бошлади:

– Бу – “Геркулес” типидagi ракета, унинг ҳеч қанақа ядро заряди йўқ. Фақат ана шу кўзиқорин шаклини олган ёнилғиси заҳарли. Уни тўйиб ҳидлаган одам зурриёдсиз қолиши мумкин. Бахтга қарши, шимолдан эсаётган шамол ана шу ёнилғи портлашидан ҳосил бўлган газларни биз томонга ҳайдапти. Шу боисдан жанубга қараб икки-уч соат югуришимизга тўғри келади.

Яна қисқа-қисқа командалар янграй бошлади. Чўлни мўр-малаҳдек босган аскарлар ҳаракатга келиб, нари-бери сафланди. Ҳаммамиз йиқилиб-туриб югура бошладик. Буни агар биров четдан кузатса, ғаройиб манзаранинг гувоҳи бўларди, эҳтимол. Лекин ўшанда ҳамманинг фикри-зикри лаънати “кўзиқорин”дан мумкин қадар узоқроққа қочиш эди.

Кўп ўтмай қора терга ботдик. Чўлни ҳарсиллаш, асабий сўқинишлар босиб кетди. Пахтали шим, пиймаларда югуриш азоб эди. Сафларнинг энг охирида қўйларни ҳайдаётган чўпондек бўлиб, секин юраётган “УАЗ” машинасида полковник Лаухин келар, ундан бўлак неча минглаб кишининг ҳаммаси пою пиёда эди.

Биз қарийб тушгача, ўша лаънати “кўзиқорин” борган сари катталашиб, бўшлиққа сингиб кетгунга қадар югурдик. Неча марталаб йиқилиб-турганимиз ёлғиз Худога маълум. Охири ҳамма ўзини қор босган явшанлар, янтоқлар устига ташлади. Ҳеч кимнинг қимирлашга мадори йўқ эди. Тўда-тўда ётган аскарлар узра тамакининг енгил тутуни суза бошлади. Сал ўзларига келиб улгурган йигитлар ҳазил-мутойиба бошлашди. Ҳазил-ҳузулнинг ўткир тиглари йиғлаб юборган аскарларга қаратилган, улар ҳам ўз-ўзларидан кулишарди. Усмонни эсладик. Ротада соқчиликда қолиш унинг чекига тушганди. Бутун чўл даҳшатидан остин-устун бўлганда, учиш майдончасидан шундоқ беш-олти чақирим бериқоқда казармада бечора Усмоннинг холи нима кечди экан?

Кечга томон оёқларимизни зўрға судраб, қисмга кириб келдик. Казарма эшиги ёнида бизни қаршилаган Усмоннинг чехраси аянчли эди.

– Кўркиб кетдингми, Усмон? – сўрадим мен.

– Кўркиш ҳам гапми, ўлиб қолай дедим. Шошганимдан, аввалига газниқоб кийишни ҳам унутибман.

– Зарари йўқ, – гапга аралашди Самад. – Наридан борса, зурриёдсиз қолишинг мумкин экан, “Иблис” шунақа деди.

Усмоннинг ҳазиллашадиган ҳоли йўқ эди. Самадни жеркиб берди:

– Ҳе, оғзингдан ел олсин! Ўзинг шу ерда бўлганигда кўрардим ахволингни. Зурриёдсиз қоласан эмиш, ундан кўра ўлганим яхши эмасми?

– Бўлди, узр, жўражон, – муроса қилди Самад. – Ҳалиям юрагинг отнинг калласидай экан. Бизнинг ёнимиздаги айрим ҳезалаклар кўрқувдан бўкириб юборишди-ю...

Биз Усмонни юпатиш билан овора эканмиз, ротада ғала-ғовур бошланди. Ҳамма эркатойимиз Василий Михайловични изларди. Вася эса ҳеч қаерда кўринмасди. Мушук топилавермагач, йигитлар Усмонни айблаётди.

– Ерга кириб кетмагандир-ку, нахот кўрмаган бўлсанг?!

– Ўлай агар, – қасам ичарди Усмон. – Ўша, сизларни кузатиб чиққани, казармага қайтиб келгани йўқ. Ўзим ҳам уни узоқ изладим.

Бутун рота гуруҳ-гуруҳ бўлиб Васяни излай бошладик. Қисмининг биз бормаган бурчаги қолмади. Ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилдик. Василий Михайловичдан дарак йўқ эди.

Ҳаммамиз бу штаб бошлиғи Василий Михайловичнинг ўчи эканини юрак-юракдан ҳис этсак-да, сеvimли мушугимиз қурбон бўлганига ишонгимиз келмасди.

Орадан уч кун ўтди. Қисм чўчкахонасига гўнг тозалагани борган аскарлар Васянинг тарашадай қотган мурдасини топиб келишди. Жонивор икки ўк билан отиб ўлдирилганди.

III

ЛОЖУВАРД ОСМОН

Тинкамизни қуритган қаҳратоннинг куни битиб, баҳор келди. Ўрқач-ўрқач барханлар сийнаси илиб, ҳаво келинчак бўсасидай ҳарорат олганидан биз – иссиқ ўлка фарзандларининг анча жонимиз кириб қолди. Қизил, нимпушти, оч-сарик чўл лолалари тупроқдан бош кўтарди. Қиш бўйи ўзининг ғариб манзараси билан юракларимизни эзган ҳудудсиз кенгликлар ям-яшил тус олди.

Чошгоҳ. Осмон шу қадар беғубор эдики, қараганда кўз тинарди. Тобора баландланаётган қуёш нурларига тўла чўл мавжланарди. Мен ва Самад 10-майдончада топшириқни бажариб, ўз қисмимизга, 95-майдончага қайтиш учун назорат-текширув пости ёнида машина кутардик. Постдаги сержант ва аскарлар ҳужжатларимизни текшириб, уларнинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилишгач, машина тўхтатиб беришга ваъда қилишди.

Сабр-тоқат билан кута бошладик. Машинадан эса ҳадеганда дарак бўлавермади.

Осмон ҳам, қуёш ҳам тобора юксалиб борар, баҳор ҳидига тўла эпкин димокни қитиқларди. Бир маҳал қарасам, Самад елкасидан сафар халтасини ҳам олмай, ўтирган жойида пинакка кетибди. Уни уйғотиб юбормаслик учун секин ўрнимдан турдим-да, шлагбаум ёнида турган сержант билан чақчақлаша бошладим.

Худди шу пайт оппоқ “Волга” шлагбаумга теккудек бўлиб, қаттиқ тор-моз берди. Сержант ҳайдовчининг хужжатларини текшираётганда, машинанинг орқа эшиги очилиб, ундан оппоқ кийинган бир қиз тушди. Хужжат текшираётган сержантнинг ҳам, менинг ҳам оғзим очилиб қолди.

Сержант ҳайдовчининг хужжатларини қайтариб бериб, тўлин ойдек нурланиб, бизга нимтабассум билан боқиб турган қизга мурожаат этди:

– Марҳамат қилиб, хужжатларингизни кўрсатсангиз.

Қиз янада беғубор жилмайди.

– Хужжатларимми, жоним билан!.. Мана!

Қиз сумкачасидан қизил рангли гувоҳнома олиб, сержантга узатди. Унинг овози ўзидан-да чиройли, ёқимли эди. Сержант сурати девор бўлиб, гувоҳномани қўлига олди, бир унга, бир қизга қаради-да, қайтариб берди. Сўнг секингина сўради:

– Сиз полковник Дубининнинг кимлари бўласиз?

Қиз қувлик билан чиройли кўзларини сузди:

– Бу ҳарбий сир, лекин майли, сизга айтганим бўлсин. Полковник Дубининнинг қизиман.

Қиз лабларида ўша ақл шоширувчи табассум билан машинага ўтирди. Сержант шлагбаумни кўтарди. Машина ўрнидан кўзгалди. Қиз ойнадан кўлини чиқариб, биз билан хайрлашган бўлди.

Анчагача ҳеч кимдан садо чиқмади. Қиз бизни сеҳрлаб, ерпарчин қилиб кетганди. Охири, сержант тилга кирди:

– Полковник Дубининни танисанг керак?

– Таниганда қандоқ, сиёсий бўлим бошлиғини танимай бўларканми?

– Эй, Худойим, – деди сержант чуқур “уф” тортиб. – Одам боласи ҳам шунчалик чиройли бўладими?

Қиз таърифи билан банд эканмиз, ёнимизга улкан “Урал” машинаси келиб тўхтади. Сержант ҳайдовчининг хужжатларини текширгач, менга: “Мана шу машинада кетасизлар” деди. Дарҳол бориб Самадни уйғотдим.

...Машина бир маромда гувуллаш билан олис йўл танобини тортар, асфальтдан кўтарилаётган иссиқ ҳовур кўнгилини беҳузур қиларди. Самад кўзларини бир нуқтага тикиб, жим ўтирар, мен эса бундан бир неча дақиқа олдинги учрашув хаёли билан банд эдим. Олдимиздан оққушдай учиб ўтган қиз ва Муаттар ўртасида ўхшашлик излардим.

Шу тахлит қанча йўл босдик, билмайман, бир вақт Самад ҳузур қилиб эснади-да, менга қараб жилмайди.

– Ҳа, нега бунча куйдирилган калладек тиржаясан?

– Эҳ, – ширин тамшанди Самад. – Тушимда оппоқ ҳарир кўйлак кийган бир паризодани кўрдим, сочлари узун, қарқарали қалпоқ кийган эмиш-у,

негадир ўрисча гапирармиш. Ҳайрон бўлдим, бизнинг паризодлар ўрисча гапирмасди, шекилли?

Мен кулиб юбордим:

– Ўргилдим, ўрисзабон паризодингдан! Сен уни тушингда эмас, ўнгингда кўрдинг-ку! Ҳали, машина кутаётганимизда, пост ёнидан паризоддан ҳам чиройли бир киз ўтиб кетди, ўшани айтаяпсанми?

Самаднинг аччиғи чиқди.

– Нима, мени жиннига чиқармоқчимисан? Мен ўнгимда киз-пиз кўрганим йўқ. Тушимни айтаяпман сенга!

– Самад, ҳеч қанақа ўрисча гапирадиган паризод йўқ, фақат, ўша қизнинг хужжатларини текширишаётганда у сержант билан бир муддат гаплашди. Мудраб ўтирганингда шу гаплар қулоғингга чалинган бўлса, ажабмас.

Самад ҳайрон бўлиб елка қисди. У паризоднинг ўнг эканига, мен эса туш эканига ишонмасдик. Ҳар иккимиз ўз сўзимизда туриб олгандик.

Шу аснода машина қаттиқ бир силкиниб, тўхтади. Қисмимизга етиб келгандик.

– Сен нима десанг, дегин-у, лекин мен у паризодни тушимда кўрдим, – деди Самад машинадан тушганимиздан сўнг.

У маънос тортган, овози ҳам ғамгин эди. Мен индамадим. Самаднинг юрагида қаттиқ соғинч, андух уйғонганини сезиб турардим, ўзим ҳам шу учрашув туфайли Муаттарни ўйлаётгандим. Ундан ҳамон хат олмаган эдим.

Казармада “базми жамшид” устидан чиқдик: йигитлар таътилдан қайтиб келган Шерназарни қуршаб олиб, у келтирган олма, анор, майиз, туршак ва яна алланималарни ҳафсала билан туширмоқда эдилар. Шерназар оғзи қулоғида, уларни мамнун кузатиб турарди. У биз билан кучоқлашиб кўришиб, даврага таклиф қилди. Самад иккимиз ҳам енг шимариб, “ишга киришдик”.

Жомадоннинг таги кўриниб қолгач, йигитлар Шерназарга янги куч билан савол ёғдира бошладилар. Ризо эса бизнинг даврага кечикканимизни назарда тутиб, изоҳ берди:

– Жамол, Самад! Шерназарни табриклар кўйинглар, бу хумпар ўн кун таътилга бориб, уйланиб қайтибди.

– Ҳа, энди, шунақа бўлиб қолди, – изоҳ берди Шерназар оғзининг тано-би қочиб. – Отам ҳамма тайёргарликни кўриб кўйган экан, борганимдан сўнг, уч кун ўтгач, тўй бўлди. Келин ўз қариндошим.

Шерназар кўкрак чўнтагидан авайлаб бир сурат олиб, бизга узатди. Суратда ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги атлас кўйлак, ироқи дўппи кийган дўндикқина бир киз нимтабассум билан қараб турарди. “О-о-о, зўр-ку, дидингга қойил, Шерназар!” – деган хитоблар янгради.

Аскарлар уйланиш, чимилдиқ ва хоказоларни ипидан-игнасигача суриштира бошладилар. Бахтдан сархуш Шерназар ҳаммасига эринмай, соддалик билан жавоб берар, илмоқли саволлардан хафа бўлмай, жилмайиб кўярди.

– Хў-ў-ўш, уйланиш яхши эканми? – сўрайди бир неча овоз бирварака-йига.

– Яхши экан, жўралар, жуда маза! – дейди Шерназар ширин энтикиб.

– Нимаси яхши, нимаси мазза? – гувуллайди овозлар.

– Шу, ҳаммасиям яхши-да, чимилдиқ, юмшоққина ўрин... Чимилдиқ олдига тўкин дастурхон ёзишади, писта-бодом дейсанми, майиз-новвот дейсанми... – Шерназар эринмай чимилдиқда еган овқатларини санайди.

– Сен чимилдиқда фақат овқат едингми ёки бошқа бирор иш ҳам қилдингми? – унинг жиғига тегмоқчи бўлишади йигитлар. Шерназар хафа бўлмайди, суҳбатни давом эттиради.

– Янгалар-чи, янгалар пойлоқчилик қилишмадимми? – яна саволга тутамиз бир хафталик куёвни.

– Пойламоқчи бўлишганди, мен уларга дангалини айтиб кўя қолдим. “Ҳой, янгалар, мен аскарман, Қозоғистоннинг чўлида ракета-ларга пойлоқчилик қилавериб, жуда уста бўлиб кетганман. Уларнинг инжиклиги бир қизниқидан қолишмайди”, дедим. Кейин бизни тинч қўйишди. Энди янгалар менга бегона эмас-ку, ҳазилни тушунишади-да, – деди Шерназар.

Шерназарнинг хатти-ҳаракатлари бироз ўзгарган, у бизга “сенлар ҳаётда ҳали нимани кўрибсанлар” кабилида сал баланддан назар ташлаб кўярди.

Шу оқшом биз – бўйдоқлар куёвлик бахтига муяссар бўлган бу содда, тўпори йигит билан жуда узок суҳбатлашдик.

Орадан кўп ўтмай, бўлинмамиз мусаффо, салқин тонглارнинг бирида чексиз кум уммонининг 191-майдонча аталмиш гўшасига етиб келди. Биз деворларидан ҳур-ҳур шамол ўтиб, тунда тоmidан юлдуз кўринадиган бир чолдеворга жойлашдик. Чолдевор бу ердан юз кадам нарида жойлашган 191-жанговар қитъалараро ядро ракетаси комплексини барпо этиб, яқинда жўнаб кетган ҳарбий қурувчилар ротасининг вақтинчалик манзили экан. Кулол мўндида сув ичади, деганларидек, санокли дақиқалар мобайнида Америка қитъасига ета оладиган замонавий жанговар ракета комплекси барпо этган ҳарбий қурувчилар яшаган, энди биз истиқомат қилишимиз лозим бўлган маскан чўчқахонадан кам фарқ қиларди.

Жанговар ракета комплекси ер қаърига қирқ-қирқ беш метр кириб кетган “стакан”, унга туташ неча ўнлаб ерости хоналари, электр станцияси ва бошқа ёрдамчи хизматлар учун керакли ускуна, анжомлардан иборат. Хоналарнинг бир қисми ракетани учуришга, бир қисми ерости навбатчилигидаги аскарларга хизмат қиларди. Хоналарнинг бирида ракетани учурувчи тугма жойлашган бўлиб, унинг ёнида офицерлар туришар, бу ерда Москва, Бош штаб билан тўғридан-тўғри алоқа мавжуд эди. “Стаканда” эса, бизга душман мамлакатнинг қайсидир шахрини бир неча дақиқада кунпаякун қилишга қодир ракета сақланарди.

Хуллас, Бойқўнғирнинг энг олис гўшасидаги 191-майдонча куриб бўлинган, лекин ҳали унга жанговар ракета ва каллак қўйилмаган, ана шу вазифани амалга ошириши лозим бўлган ҳарбий ва фуқаро мутахассисларга бўлинмамиз кўмаклашиши керак эди. Биз асосан қора ишларни бажардик.

191-аталмиш бу лаънати майдонча қисмимиздан неча юз чақирим олисда бўлиб, хат-хабар йигирма-йигирма беш кунда бир маротаба олиб келинар, боз устига, қорин тўйдириш аҳволи ҳам бир нави эди.

Уйдан хат-хабар кечикиб келиши бизни зериктирар, айниқса, хотинидан анчадан бери мактуб ололмаётган Шерназар жуда сиқиларди.

Аввалига йигитлар унинг қийналаётганига унчалик эътибор қилишмади. Лекин орадан икки ой ўтиб ҳам Шерназар хотинидан хат олмагач, уни очикдан-очик мазах қилишга ўтдик.

– Нима, у сенинг юзингдан ой кўрибдими, бирортасининг этагини тутиб кетгандир-да... – дердик биз.

– Уйга борсам, уни нима қилишни ўзим биламан, – дерди Шерназар бўғилиб.

– Хў-ў-ўш? Нима қиласан?

– Ўзим биламан, ўзим, аҳмоқлар, ваҳшийлар! – Шерназар хўнграб йиғланича даврадан қочиб кетар, кеч тушгунча чўлда тентираб юрарди. Биз уни қийнаб ҳузур қилардик.

Нихоят, 191-майдончадаги ҳаётимизнинг учинчи ойи охирларида Шерназар хотинидан бирданига бир даста хат олди. Биз Шерназар қувончдан эсини йўқотиб кўяди ёки яна йиғлаб юборади деб ўйлагандик. Йўқ, Шерназар синиққина жилмайиб, мактубларни олди-ю, чўнтагига солиб, биздан нари кетди. “Қани ўқи-чи, хотининг нима ёзибди?” деган саволларга парво қилмади. Шундан сўнг, хизмат тугагунча, у бировга кўнгил очмади. Оломон унинг қалбидаги энг соф, энг бокира туйғуларни ҳақоратлаган, топтаган эди...

IV

ЖИЙДА ГУЛЛАГАНДА

Май ойининг ўрталарида биринчи рота аскарлари кўч-кўронни кўтариб, машиналарда бир кеча-кундуз тўхтовсиз йўл босиб, Сирдарёнинг овлоқ соҳилига етиб келдик. Соҳилдаги жийдалар чунонам гуллаган эдики, дарёдан эсаётган эпкинга кўшилган муаттар ҳид кишини маст этарди.

Биз катталар ва уларнинг болалари учун ёзги кўналға барпо этишимиз керак экан.

Соҳилда саккиз-ўн кишилик чодирлар тиклаб, жойлашиб олдик-да, ишга киришмоқчи бўлдик. Лекин иш қаерда дейсиз? Болта топилса, миҳ топилмас, миҳ топилса, ёғоч йўқ эди. Устига-устак, орадан уч кун ўтиб, ўзимиз билан олиб келган қоқ нон ва консервалар тугади, оч қола бошладик. Қисмимиз неча юз чақирим олисда, алоқа қилишнинг иложи йўқ, бизни олиб келган машиналар ўша кунидек ортига қайтганди.

Офицерлар алоҳида чодирга ўрнашиб олиб, дарёдан лакка балиқ овлаб, ароқхўрлик қилишарди. Бу шўрликлар қисмининг инжиқ командирлари ва улардан ҳам инжиқроқ хотинларидан вақтинча қутулганларига шуқр қилар

эдилар. Биз ҳам Бойкўнғир худудини вақтинча бўлса-да, тарк этганимиздан шод эдик.

Улар пиширган балиқ шўрванинг хушбўй ҳиди соҳилни тўлдирад, очлик азоб бераётган аскарлар дарёнинг лойқа тўлқинларига тикилиб, паловхонтўра, тухумбарак, нўхат шўрва ва яна аллақандай тансиқ таомлар тўғрисида хаёл сурардилар. Командирларимизни хасисликда айблаб бўлмас, беш-олти кишига мўлжаллаб пиширилган шўрвани юз кишига етказишнинг сира иложи йўқ эди.

Чўнтагида озроқ пули, ҳаётий тажрибаси бўлган аскарлар темир йўл бекатида қатнаб, амаллаб қорин тўйдирар эдилар. Лекин аксарият аскарларда пул ҳам, тажриба ҳам йўқ эди. Уруш тугаганидан сўнг тўрт-беш йил ўтиб туғилган бизнинг авлод очликнинг ҳақиқий башарасини билмасди. Бу ерда унинг машъум кўланкаси бус-бутун намоён бўлди. Ҳамма жой тўкин-сочин паллада оч қолиш ёмон бўларкан. Орамизда бўйи икки метрга яқин, бир ўтиришда тўрт-беш кишининг овқатини туширадиган россиялик азамат йигитлар кўп эди. Уларнинг очликка чидаши, айниқса, қийин бўлди. Бечоралар жийдазорни ағдар-тўнтар қилиб, юмронқозик тутиб олардиларда, янтоқ оловида “кабоб” пишириб, пок-покиза туширардилар.

Хайриятки, офицерлар орасида инсофлиси учраб турарди. Рота командирининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосари лейтенант Ежов шундай одам экан. У бир кеча-кундуз темир йўл бекатида қолиб кетиб, озроқ макарон топиб келди ва дарёнинг лойқа сувида қайнатиб, бизни сийлади. Лекин лейтенантнинг яхши ният билан қилган иши бизни баттар азобга қўйди. Йигитлар ёппасига қоринларини чангаллаб қолишди. Жуда аҳволи ёмонлашганларни лейтенант ароқ билан даволашга мажбур бўлди.

Охир-оқибат, очликдан силласи куриб, серрайиб қолган аскарлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб, темир йўл бекатида туташ, Хархут номи билан аталадиган қозоқ овулига қатнай бошладилар. Ўнтача пахса уйдан иборат ночор овул юздан ошиқ аскарни баҳоли қудрат боқа бошлади.

Соҳилдаги ҳаётимизнинг учинчи ҳафтасида бизни эслаб қолишди чамаси, офтобботар маҳал қисмдан озиқ-овқат ортилган машина келди. Кабинада кип-қизил юзлари ароқ зарбидан бужмайган, чўмичдек бурни кўкрагига тегай-тегай деб турган маст-аласт интендент хизмати капитани Бабаян ўтирарди. Уни кўриб, кўнгилларимизга ёқилган чироқ сўнгандек бўлди. Чунки аскарлар нонини туя қилувчи энг катта каламуш шу муттахам эканини ҳаммамиз яхши билардик. Лекин туя қилинган бўлса-да, ўз нонингга нима етсин? Капитаннинг буйруғи билан машинадан нон, мой, бошқа озиқ-овқатларни бир зумда туширдик. Энг охирида бир яшик ароқни офицерлар чодирига элтиб қўйдик. Кейинчалик етиб келган миш-мишларга қараганда, лаънати Бабаян бизга тегишли озиқ-овқатларнинг ярмидан кўпини йўл-йўлакай сотиб, пулини чўнтакка урган, командирларнинг оғзини мойлаш учун бир яшик ароқ олиб келган экан.

Шундан сўнг Бабаян ва командирларимиз яна икки кеча-кундуз кўз очмай маишат қилишди. Биз ҳам қорнимиз тўйганига хурсанд эдик.

Мен жийда гуллари ҳидига ғарқ бўлган соҳилда соатлаб ўтириб, бўтана тўлқинларга қарардим. Баъзан дарё ёқалаб узоқ-узоқларга кетардим. Сир соҳилининг бетакрор гўзаллигига энди ошно бўлаётган эдим.

Саҳармардонда ҳаммадан олдин уйғониб, оқимга қарши бир чақиримча йўл босиб, дарёнинг бурилиш ерига етиб олардим-да, тик қирғоқда тарвақайлаб ўсган қари жийда остидаги тошга ўтириб, қуёш чиқишини томоша қилардим.

Бу пайтда ҳаво жуда мусаффо, ҳамма ёқ сокин, сатҳида майда тўлқинлар югургилаётган дарё жимир-жимир оқиб ётарди. Уфқ аввал ложувард, сўнг конталаш тус олиб, тўлқинлар ол рангга бўялар, каттакон қизил олмадек қуёш сув узра секин-аста кўтарила бошларди. Бу манзарага маҳлиё бўлиб, соҳилда чошгоҳгача қолиб кетардим.

Менинг тонгда ғойиб бўлишларимни ротада ҳар ким ҳар хил баҳолар, кўпчилик қорин тўйдиргани Хархутга кетган, деб ўйларди.

Кунларнинг бирида, қари жийда тагига энди ўрнашиб олган ҳам эдимки, лейтенант Ежов келиб қолди. У афтидан мен билан изма-из келганди. Истар-истамас ўрнимдан турдим.

– Салом бердик, ўртоқ оддий аскар! – деди у қўлини чаккасига олиб бориб.

Индамадим.

– Хўш, – деди Ежов. – Бу ерда нима қилаётганингни билсам бўладими?

– Бўлади, – дедим мен. – Қуёш чиқишини томоша қиляпман.

– Қуёш чиқишини чодир ёнида томоша қилсанг ҳам бўлади-ку. Бунинг устига, лагерни бизнинг рухсатимизсиз тарк этишинг ҳарбий интизомни бузиш ҳисобланади, – деди сиёсий ишлар бўйича ўринбосар.

– Майли, интизомни бузган бўлсам, жазоланг, – дедим жойимга қайтиб ўтирар эканман.

– Қўйсанг-чи, гап сени жазолашда эмас, фақат ҳар тонг йўқолиб қолишинг мени ажаблантирди. Энди билсам, табиат ошиғи экансан. Тўғриси айт, шоир-поир эмасмисан, ишқилиб, – деди лейтенант жилмайиб, ёнимга келиб ўтирар экан.

– Ҳозирча шоир эмасман, лекин шоир бўлиш ниятим бор.

Ежов “уф” тортди.

– Мен ҳам бир вақтлар бинойидек шеър ёзар эдим. Айримлари газетада ҳам босилган. Кейинчалик, турмуш ташвишлари билан бўлиб, ҳаммасини йиғиштирдим. Шеър ёзиш билан тирикчилик ўтказиб бўлмас экан. Уйландим, хотин, бола-чақа, рўзғорнинг қора қозони аста-секин юрагимдан шеърятни сиқиб чиқарди, назаримда. Агар билсанг, рус аёли дунёда энг бардошли, энг жафокаш аёллардан. Лекин шундай нусхалари ҳам учраб турадики, нақ аждарҳонинг ўзи. Ана ўшандайи пешонангга битса, шўринг қуригани, қасдингни ароқдан олаверасан. Қарабсанки, қирққа кирмай, адойи тамом бўласан, – деди лейтенант овозида чексиз армон билан.

У ўтгиз ёшлар чамасидаги, оқ-сарикдан келган чайир йигит эди. Фақат, ичига ботган кўзлари ниҳоятда ғамгин, кенг пешонасига эрта ажин тушганди.

Шу тонг иккимиз узоқ суҳбат қурдик. Лейтенант Сергей Есенин, Александр Блок ва Анна Ахматоваларнинг шеърларини ёддан айтиб берди. Айниқса, Ахматованинг “Мен сева оламан” шеърини айтаётганида мовий кўзлари ёлқинланиб, овози титраб кетди.

– Сен бахтлисан, – деди у елкамга қўл ташлаб. – Шарқ – шоирлар юрти. Шарқ шеърляти – буюк шеърлят. Сирасини айтганда, Бухоро ва Тошкентда яшаб, шоир бўлмаслик мумкин эмас. Эртаксимон юртингда мен бир неча бор бўлганман.

Қуёш дарё юзини мунаввар этган, биз соҳил ёқалаб секин-аста одимлардик.

– Тонгги сайрларингга расман рухсат берилди, деб ҳисоблайвер, – деди Ежов қўналғага етиб келганимиздан сўнг.

Ежовнинг рухсатидан рухланиб, сайру саёҳатларни тагин ҳам авж олдиридим. Соҳилнинг яқин беш-ўн чақирим атрофдаги мен бормаган бурчаги қолмади.

Кунларнинг бирида эски қабристонга бордим. Янтоқ босган паст-баланд қабрлар оралаб узоқ тентирадим. Гувуллаб шамол эсар, қабрлардан аллақандай сас келарди: “Ҳой, ўғлон, сен бу ердан нима изляяпсан? Қўй, бусиз чирқираётган руҳимизни безовта этма!”

“Йўк, йўк, – фикран жавоб қайтардим мен. – Рухингизга ҳурмат бажо келтиргани келдим-ку!”

Мени ваҳима босди, бу ердан тезроқ кетгим келди. Дарё анча олисда, ярқираб кўзни камаштириб турарди. Қадамни тезлатдим. “Ҳой, ўғлон!” дея гувуллаган овоз ҳамон таъкиб этар, аллақим куваётгандек эди.

Дарё томонга янада тезроқ югура бошладим. Бирдан гувуллаш ҳам, мени чорлаётган овоз ҳам тинди, олисда чанг-тўзон кўтарилиб, мен томонга қуондай кела бошлади. Даҳшатли ҳайқирик, дупур-дупурлар ер-кўкни остин-устун қилиб юборди. Оёқни қўлга олиб, дарё томонга югура бошладим. Негадир дарё мени бу балодан халос қилади, деб ўйлардим.

Қанча югурдим, билмайман, бир маҳал от кишнагани эшитилди. Ўгирилиб қарасам, мени таъкиб этаётган қора қуюн – йилки уюри экан.

Уюр тиккага дарё томон елмоқда эди. Энди мен дарё томон югуришдан тўхтаб, шимолга қараб чопа бошладим. Бир неча дақиқадан сўнг, оппоқ чангга бурканган уюр мендан эллик қадамча наридан елдек ўтиб кетди-ю, қумлоқ соҳилга ёйилиб, сув ича бошлади.

Чанг-тўзон тарқаб, уюр ортидан келаётган, қош-киприкларигача оппоқ гард қўнган отлик кўринди. Менинг сувлоқдан тез узоқлашаётганимни кўриб, узун қамчиси билан “Тўхта” ишорасини қилди. Отлик, олтмиш беш-етмиш ёшлар чамасидаги қозоқ чол, саломимга алик олди-ю, жилмайди.

– Ҳа, ширағим, кўрқиб кетдингба? Қўркма, йилки одамни босмайди.

Чол хуржундан кичкина сопол кўзача, пиёла олди-да, унга оппоқ сутдай суюқлик қуйиб, менга узатди:

– Иш, ширағим, шубат. Туя сутидан.

Муздай ичимликни ҳузур қилиб симирдим. Ўзимизнинг айронга ўхшаб кетаркан. Пиёлани қайтариб, чолга миннатдорчилик билдирдим. У шубатдан ўзиям бир пиёла симирди-да, мени саволга тутди:

– Ўзбакмисан?

– Ҳа.

– Ўзбекистоннинг қай жеридансан?

– Бухороданман.

– Ҳа, Пухорданмисан, Пухор яхши шаҳар дейишади. Ҳеч бормаганман. Ўзи, мен Хархутдан бошқа жойни кўрмаганман, ширағим, – деди чол овозида аллақандай надомат билан. У билан хайрлашиб, изимга қайтдим.

* * *

Ниҳоят, 10-майдончадаги амалдорлар бизни бу ерга юбориб, хато қилганларини узил-кесил тушуниб етдилар шекилли, қисмдан чопар келди ва йўл тараддудини кўра бошладик.

Жўнаб кетиладиган кун арафасида, тушдан кейин соҳилнинг ўзимга кадрдон бўлиб қолган гўшаларини кезиб чиқиб, тик қирғоқдаги ўша қари жийда остидан туриб, дарёни сўнгги марта томоша қилмоқчи бўлдим.

...Кўёш аёвсиз қиздирар, иссиқ гармселдан кўнгил беҳузур бўларди. Жийда остига етиб келиб, бироз дам олдим, дарёдан эсаётган шамолга кўксимни тутдим. Гимнастёрка жикка ҳўл, баданимга ёпишиб турарди.

Дарё сатҳи мени шубат билан сийлаган чолнинг серажин юзига ўхшар, кўёш нури сон-саноксиз олтин тангачаларга бўлиниб, майда тўлқинлар елкасида оқиб кетарди.

Мен бу манзарага махлиё бўлиб, узоқ ўтирдим. Сўнгра бирдан аллақандай ваҳима чулғаб олди-ю, қулоғимга яна ўша қабристондаги сингари ғалати товушлар эшитила бошлади. “Ҳой, ўғлон, биз сенга руҳимизни безовта қилма, деган эдик-ку!”

Кўнглим ғашланиб, атрофга алангладим. Ҳеч ким кўринмайди. Бирдан, тўрт-беш қадам нарида тартиб билан тахлаб кўйилган кийим-бошга кўзим тушди. Сесканиб кетдим. Дарёда чўмилаётган одам кўринмасди. Беихтиёр кийимлар томонга қадам ташладим. Униққан фуражка, калта энгли лейтенант погонли гимнастёрка, камар, шим, бошмоқлар... Кийимлар лейтенант Ежовники эди. Кўнглим ёмон бир нарсани туйиб, баданим увушди. Тўрт томонга югуриб, Ежовни излай бошладим. “Ўртоқ лейтенант! Валентин Александрович! Қаердасиз, Валентин Александрович?” – бор овозда бақирардим мен.

Тезда бутун рота оёққа қалқди. Бир неча соат мобайнида чор-атрофдаги тўқайзор-у чакалакзорларни қадам-бақадам кезиб чиқдик. Ежовнинг ўзи тугул, изи ҳам йўқ эди. Йигитлар соҳил ёқалаб, сувга тикилганларича узоқ-узоқларга бориб келдилар. Хархутдан моторли қайиқда етиб келган қозоқ йигитлари дарё камарларини, нариги соҳил ёқаларини кезиб чиқдилар. Бефойда.

Қоронғи тушди. Кўзларим жикқа ёш, ўз чодиримга қайтар эканман, кулоғимга ўша машъум товуш эшитилди:

“Йиғлама, бекорга бўзлама, ўғлон! Сен излаган йигит аллақачон чўкиб кетди. Унинг руҳи поки биз томонга парвоз этаётир. Ҳа, биз томонга парвоз этаётир!..”

V

БАРХАНЛАР ИЧКАРИСИДА

Узун бўйли, елкалари букчайган, доимо дала ҳарбий кийимида юради-ган, қисм командирининг хўжалик ишлари бўйича ўринбосари майор Кузнецовни аскарлар Кузя дейишар, биз, ўзбеклар тилида эса унинг лақаби “Куйдирган калла” эди. У доимо тиржайгандек, тишининг оқини кўрсатиб юрганидан шу лақабга “сазовор” бўлганди.

Кузя – Куйдирган калла жуда кам гапирар, “қўйсангчи, ҳе, онангни сени!” дан бўлак бирор калима сўз билмасди, чамаси.

Сиёсий тайёргарликдан “аъло” баҳо олиб, уйга бориб-келиш учун ўн кеча-кундузлик таътил билан тақдирланганимда, Куйдирган калла менга жуда меҳрибон бўлиб қолди ва бу дилсўзлик, ҳады этилган бир сидра оҳори тўкилмаган аскарий сарпо билан ифодаланди. Умрида одам аҳлига бир оғиз яхши сўз айтмаган бу кимсанинг менга кўрсатаётган эътиборидан ҳайрон эдим. Тўғри-да, қисм командири ўринбосари қаерда-ю, эндигина бир йил хизмат қилган оддий аскар қаерда? У мени Тўра Том бекатигача кузатиб қўймоқчи бўлганида, ҳайратим янада ошди. Бу ҳайратга фақатгина поездга ўтириш олдидан чек қўйилди.

– Жорик, – деди Куйдирган калла ялинчоқ товуш билан елкамга дўстона қўл ташлаб. – Бухоро томонларда топилади, деб эшитаман, менга бироз наша олиб келсанг... – Майор галифе шими чўнтагига қўл сукиб, бир даста ўн сўмлик чиқарди.

Шу топда унинг башараси ҳақиқатан ҳам куйдирилган каллага жуда ўхшаб кетди.

– Пулнинг кераги йўқ, шундоқ олиб келаман, – дедим талмовсираб.

Қўриқиб кетгандим, ҳар қанча ёш, тажрибасиз бўлсам-да, шундай махфий манзилга наша олиб келиш Турма Том эмас, ҳақиқий турма билан ту-гашили билардим. Шу ернинг ўзида бундай номаъқул ишни қилмасликка онт ичдим-да, майорга “Ташвишланманг, албатта, олиб келаман”, дедим.

– Олиб келмасанг, ўзингга қийин бўлади, бола, – деди у энди сўз оҳангини ўзгартириб.

Лекин мен Москва-Ашхобод тезюарар поезди бўлмасига киришим биланоқ, Турма Томни, лаънати Бойқўнғирни, Куйдирган калла ва ҳамма-ҳаммасини унутдим. Бутун ўй-хаёлим қари отам ва Муаттарда эди.

Қадрдон Бухоро мени биринчи қор билан қарши олди. Деразадан қор ёғишини томоша қилиб, отам билан узоқ суҳбатлар қурдим. Оппоқ сеҳр-

жодуга бурканган тоғу гумбазлар аро Муаттар иккимиз менинг қора погонларим, унинг қизил рўмоли қордан оқариб қолгунча кездик. Ўн кунлик таътил ўн дақиқадек ўтди-кетди. Озодликдан Бойқўнғирдек улкан аскарый турмага сира қайтгим келмас, лекин бунинг ҳеч бир иложи йўқ эди. Қисмга қайтиб келганимдан сўнг, Куйдирган калла билан бўлиб ўтган ёқимсиз суҳбат тафсилотини айтиб ўтирмайман. Фақат, суҳбат охирида Куйдирган калла илондай вишиллаб айтган сўзларини эшлашга тўғри келади.

– Яхши, яхши, – деди у мен ҳеч нима олиб келмаганимни билгач. – Сен тўнкага командирни алдаш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман. Лаънати осиелик!

Командирнинг гаплари суяк-суягимдан ўтган бўлса-да, индамадим. Чунки сиртдан қараганда, вақтинчалик ҳақиқат у томонда, мен ваъдамнинг устидан чиқмаган эдим. Аслини олганда эса, у мени жинойтга ундаганини ҳисобга олмаётганди.

* * *

Қиш, баҳор ўтиб, хизматимизнинг сўнгги ёзи келди. Баҳорда ям-яшил ўт-ўланлар, лолаларга бурканган чўл бир ҳафтага қолмай, жизғанақ бўлиб, чор-атроф яна кўзни толиқтирувчи сариқ, тўқ жигар рангига бурканди. Бойқўнғирнинг қиши қанчалик қаҳрли, қаҳратон бўлса, ёзи шунчалар жазирама, казармалар яқинида етимлардек мунғайган яккам-дуккам гужум, те-рак дарахтлари соясида ҳарорат эллик даражага етарди. Хизмат қишдагидан ҳам баттар оғирлашди. 95-майдончага сув ташиб келтирилар, шу боисдан айрим пайтлар ювиниш, ёинки, ичиш учун бир қултум сувга зор бўлардик. Орадан шунча вақт ўтган бўлса-да, Куйдирган калла мен билан қайта юзма-юз бўлмаган, бирор азият етказмаган, демак, орамиздаги жанжални унутиб юборган, деб ўйлардим. Лекин кўп ўтмай, адашганимни англадим.

...Иссик тонглларнинг бирида бадантарбия пайтида уч чақирим масофага югурмоқда эдик. Кимдир оёғимдан чалиб юборди. Қаттиқ мункиб кетдим, юзтубан йиқилишимга оз қолди. Бу бедодликка жавобан, шахт билан ўгирилдим-у, ортимдан келаётган қозоқ йигити Муҳаммеджоновга юз-кўзи аралаш қаттиқ мушт туширдим. Муҳаммеджонов додлаб юборди-ю, сафдан чиқди.

– Ҳой, танинг соғми сенинг, мен чалганим йўқ-ку! – деди у вой-войлаганича кўзини ушлаб.

Саф бузилди, аскарлар тўзиб кетишди. Югуришни истамаётган йигитларимиз учун яхши баҳона топилган эди.

Бадантарбия машғулоти барбод бўлди. Бунинг сабабчиси мен эдим. Муҳаммеджонов мени чалиб юборганини тан олмас, йигитлар ҳақиқий айбдор ким эканини айтишмас, чунки чақимчилик армияда жуда ёмон қусур саналарди.

Муҳаммеджоновнинг кўзи кўкариб, шишиб кетди, воқеадан хабар топган рота командири мени уч кеча-кундуз авахтага ҳукм этди.

Иш пачава бўлганди. Чунки, 95-майдончанинг авахтаси, унинг жуда қаттиққўл комендант Пчёлкин ҳақида даҳшатли ҳикоялар юрарди, устига-устак, куёш тифидаги товук катагидек камераларни кана босган дейишарди. Комендант Пчёлкин авахтадаги аскарларни йиқилиб қолгунча югуртирармиш, ким йиқилиб қолса, қамок муддатини яна узайтирармиш... Авахта соқчилари овқатнинг сарасини ўзлари еб, сарқитни қамалганларга берармиш ва ҳоказо...

Ҳамюрт йигитлар кўнглимни кўтаришар, ҳақиқий айбдорни, албатта, аниқлаб, бошлаб таъзирини берамиз, дейишарди.

Бу орада сержант Харитоновни болохонадор қилиб сўккани учун Ҳасан исмли озарбайжон йигити ҳам уч кеча-кундузлик авахтага ҳукм этилди. Кўнглим бироз ёришгандек бўлди, чунки Ҳасан жуда шўх, қизиқчи йигит эди.

Бизнинг камар ва ҳужжатларимизни олиб қўйиб, энди авахтага жўнатамиз, деб туришганида, саф олдида кутилмаганда Куйдирган калла пайдо бўлди.

– Командир, – деди у рота командирига юзланиб. – Мана шу икки лочинни менинг ихтиёримга берсанг. Булар учун махсус топширик бор. – Майор тиржайганича мен ва Ҳасанга ишора этди.

Улар олдиндан келишиб олган экан шекилли, рота командири ҳам дарҳол рози бўлақолди. Куйдирган калла бизни эргаштириб, штабга жўнади. Кўнглим ёмон бир нарсани сезиб, таъбим хиралашди.

– Ҳасан, дўстим, хушёр бўл, Кузя бизни ёмон бир балога гирифтор қилмоқчига ўхшайди, – дедим.

– Кўйсанг-чи, гардаш, у махсус топширик бор деярли-ку, – деди Ҳасан соддалик билан қирғий бурнини қашиб.

– Эҳ, тентак, қамалган аскарга қанақа махсус топширик бўлсин?

Ҳасан “билмасам” дегандай елка қисди.

Орадан сал фурсат ўтиб, Куйдирган калла юк машинаси кабинасига ўтирди-да, бизни тепага чиқишга ундаб, шофёрга “хайда” ишорасини қилди.

– Гардаш, ҳой гардаш, – мени туртди Ҳасан. – Кўп ғам чекаверма, бизни ўлдиришмас, ахир. Ҳар қалай, икковимиз-ку, бир-биримиздан бохабар бўламиз.

Ярим соатлардан сўнг қисм чўчкахонасига етиб келдик. Ертўлада уч чўчкабоқар яшар, уларнинг бири – дум-думалоқ, сарғиш сочлари пешонасига тушиб турадиган рязанлик йигит Миша Мижув ротамаиз рўйхатида турар, у биз билан бир кунда ҳарбий хизматга чақирилганди.

– Лочинлар, – деди Куйдирган калла Ҳасан иккимизни энг чеккадаги бостирма ёнига бошлаб бориб. – Мана шу ерда етмиш қадамлик ёғоч девор барпо этасизлар. Роппа-роса уч кунлик иш. Хоҳланг – кундузи ишланг, хоҳланг – кечаси. Агар айтган муддатда ишни тугатмасангиз, ўзингиздан кўрасиз.

Майор бир яшик мих, битта болта ва аррани қўлимизга тутқазиб, атроф-

да уюм-уюм бўлиб ётган, кучукнинг оёғидек эгри-бугри ёғочларга ишора қилди-да, жўнаб кетди. У биз уч кун нима еб, нима ичамиз, қаерда ухлаймиз, бу ҳақда гапирмади.

Биз аввалига майордан тез ва осон қутулганимизга хурсанд бўлдик. Лекин қўлга болтани олиб, куёш тиғида ярим соатча ишлаганимиздан сўнг, дурадгорликдан мутлақо хабари бўлмаган бу одамлар бу ишни бир ойда ҳам тугатолмаслигига амин бўлдик.

Уст-бошимиз тердан шалаббо, дақиқа сайин сув ичгимиз келарди. Шу тариқа тишни-тишга қўйиб, тушгача ўн қадамча жойга нари-бери девор тикладик. Эгнимизда труси, этик ва панамадан (Туркистон ҳарбий округи аскарлари ёзда киядиган бош кийими) бўлак нарса қолмади. Ҳолдан тойиб, бостирма соясига ўтирдик.

– Эҳ, қанийди, бир косагина муздек айрон бўлса! – дедим ташналикдан тилим танглайимга ёпишиб.

– Қўй, гардаш, юрагимни тирнама, ҳозир сену мендан ана у, балчиққа беланиб ётган чўчқанинг қадри баланд. Ейдигани ҳам, ичадигани ҳам ёнида... – деди Ҳасан авзойи бузилиб. – Агар Ҳаритонов панароқда қўлимга тушиб қолса борми, бўғиб ташлайман. Бу, Кузя деганинг ҳам нақ ҳайвоннинг ўзи экан. Ҳе, махсус топшириғинг бошингни есин!

– Қўй, Ҳасан, хафа бўлма, авахта коменданти Пчёлкиннинг қўлига тушсақ, аҳволимиз бундан баттар бўларди-ку!

– Баттар бўлиб кетмайдими, ҳар ҳолда у ерда еган-ичганинг тайин эдида! – жиғибийрон бўлди Ҳасан.

Қаршимизда Миша Мижув пайдо бўлди.

– Юринглар, йигитлар, Худо берган ризқ-насибани баҳам кўрайлик. Кузя сизларга овқат юборадиган анойилардан эмас, – деди у беғубор жилмайиб.

Чўчқабоқарларнинг ертўласи салқингина экан, анча жонимиз кириб қолди. Кўп ўтмай, столда бир буханка қора нон, товада жизиллаб турган картошка ва беш кружка сут пайдо бўлди. Сутни кўриб, Ҳасан бир сапчиб тушди, кўзлари ола-кула бўлиб, бақирди:

– Ҳой, Мишка! Тўғриси айт, чўчқанинг сутими бу?! – у ўз кружқасини олиб, ирғитмоқчи бўлганди, Миша унинг қўлини ушлаб, тушунтирди.

– Тентаклик қилма, иккита сигиримиз ҳам бор. Ишонмасанг, юр, кўрсатаман.

Лекин Ҳасан сутни ичишдан қатъий бош тортди.

– Бўпти, – муроса қилди Мижув. – Сут ичмасанг, спирт ичарсан?

У каравот остига қўл узатиб, ғилофи ҳўл сувдонни илиб олди. Ҳасаннинг кўзлари шўх чакнаб кетди.

– О-о, спирт? Спирт ичарам! Заҳар бўлса-да, ичарам!

Бешовлон бир сувдон спиртга, шунча миқдорда сув қўшиб, томчисини ҳам қолдирмай ичиб юбордик. Ҳаммадан олдин Ҳасан маст бўлиб қолди ва савағичдай узун бармоқлари билан кўзларини ишқаб, хўнг-хўнг йиғлай бошлади.

– Қишлоқда ёлғиз онам қолган. Онамни соғиндим. Жуда соғиндим. Бу-

ларнинг ҳаммаси эса онамни сўкади. Харитоновни қайтариб сўккандим, камокқа ҳукм этишди. Ахир қамаш керак бўлса, аввал Харитоновни қамаш керак-ку, у биринчи бўлиб онамни сўкди-ку! Вай-вай, бу қандай бедодлик, – зорланарди у.

Ҳасан йиғлай-йиғлай, ухлаб қолди. Биз ҳам пинакка кетдик.

Уйғонганимизда қош қорая бошлаган, ҳаво ҳарорати анча пасайган эди. Ҳасан иккимиз яна кўлга болта-аррани олиб, ишимизни давом эттира бошладик. Миша ва унинг шериклари бизга ёрдамга келишди. Ойдин тунлар ва салқин тонглардан фойдаланиб, чўчкабоқарлар ризкига шерикчилик қилиб, икки кеча-кундуз ишладик. Лекин бешовлон тер тўксак-да, топширилган ишнинг ярмини ҳам уддалаёлмадик. Хафа бўлиб кетдик. Кўлимизда болта-ю, хаёлимиз “Энди Куйдирган калла бизга яна қанақа қийноқ ўйлаб топар экан?” деган ўй билан банд, ишимизда эса унум йўқ эди.

Учинчи кун чошгоҳда Куйдирган калла келди. У биз бажарган иш кўлами билан танишгач, бошини сарак-сарак қилганича, ёнига имлади. У бақириб-чақирмади, сўкмади, кўзимизга тик боқиб, лабида заҳарханда билан шундай деди:

– Командир буйруғини бажармабсизлар. Бунинг учун ҳар икковингни ҳам ҳарбий трибунал судига топшириб, қаматиб юборишим мумкин. Лекин мен олижаноб одамман, сенларга яна енгил жазо бераман. Қисм ошхонаси учун иккита чўчка сўйиб берасизлар. Шу билан авахта муддатингиз ҳам тугайди.

Ҳасан ҳам, мен ҳам қотиб қолдик. Биз ҳар қандай оғир жазога ўзимизни тайёрлаган бўлсак-да, бунчалик зарбани кутмагандик. Ич-ичимдан кўтарилиб келаётган қаттиқ ғазаб ва титроқни зўрға босиб, Ҳасанга тикилдим. Унинг юзи янада қорайиб кетган, тишларини қисганча, ниманидир зўр бериб ўйларди. “Оббо, хаёл суришга топган вақтингни қара-ю!” дедим ўзимча ва Куйдирган каллага юзландим.

– Ўртоқ майор, мен бу буйруқни бажармайман!

Куйдирган калла пинагини ҳам бузмади.

– Бажармай қаёққа ҳам борардинг? Сен, маҳмадона, низомни ўқигансан, командир билан баҳслашиш нималарга олиб келишини биласан-ку!

– Биламан. Отиб ташласангиз ҳам майли. Лекин мен чўчка сўймайман. Буни ўзимга ҳақорат деб ҳисоблайман.

– Яхши, яхши, гапиравер. Ҳақиқатан ҳам тилинг жуда бурро экан. Хўш, сен Муҳаммеджоновга туширган мушт ҳақорат бўлмай, мукофот эдимми?! – вишиллади Куйдирган калла.

– У ўз номаъкулчилиги учун калтак еди, – дедим мен.

– Ҳа, баракалла, мана энди ўзингга келдинг! Сен ҳам номаъкулчилигинг учун азият чекяпсан. Қайтар дунё дейдилар буни, азизим...

Мен куни-кеча сигир сутини чўчка сути деб ўйлаб, жазаваси кўзиган Ҳасандан нажот кутардим. Лекин Ҳасан негадир фавқулодда хотиржам эди. Баҳсимизни узоқдан кузатиб турган Миша ёнимизга келди.

– Ўртоқ майор, қўйинг, уларни бу ишга мажбур этманг. Мусулмонларда

чўчка ҳаром ҳисобланади. Боз устига, бу жониворларни дуч келган одам сўя олмайди-ку. Биз ўзимиз ҳар кунгидек сўяверамиз. Ҳеч кимнинг ёрдами керак эмас, – деди у.

Куйдирган калла башарасида чексиз нафрат билан Мишага ўқрайди.

– Оддий аскар Мижув! Ким эканингизни унутяпсиз! Менга ақл ўргатишни бас қилинг! Бировларнинг ёнини олгунча, ўз гуноҳларингиз тўғрисида ўйлаб кўрсангиз яхши бўларди! – деди у таҳдидли овозда Мишани сизлашга ўтиб.

Миша жимиб қолди. Унинг ранги оқарган, мовий кўзларида кўркув ва айни вақтда, нафрат ифодаси намоён эди. Шу чокқача мум тишлаб ўтирган Ҳасан тилга кирди:

– Қани, беринг пичоғингизни, нечта чўчка бўлса, сўйиб ташлайман!

– Ҳой, Ҳасан, жинни бўлдингми? Чўчка бир пишқирса, эсинг оғиб қолмасин яна!

Ҳасан менга ўқрайди ва ўт чакнаётган кўзлари билан “жим тур” маъносида им қокди.

Куйдирган калла мамнун иршайди. Мижувга пичоқ олиб келишни буюрди-да, худди меҳрибон устоздек, Ҳасанга чўчка сўйишнинг “нозик” томонларини тушунтира кетди:

– Бунинг ҳеч кўркадиган ери йўқ, сендан талаб қилинадигани, қўлинг калтирамай, пичокни мўлжалга – қоқ юрагига урсанг бўлгани. Бир неча зарбадан сўнг, тил тортмай ўлади, марра сеники...

Банг ва ароқ эс-хушини ўғирлаган майор Ҳасаннинг юзлари ҳаддан ташқари қорайиб кетганига, кўзларида телбавор, ёввойи бир ўт чакнаётганига эътибор қилмас, мен эса дўстимнинг вазоҳатидан хавотирда эдим. Бу орада Мижув келиб қолди ва қўлидаги ярим қулочча келадиган пичокни Ҳасанга узатди. Қолган воқеалар бир неча сонияда содир бўлди. Мишадан пичокни олган Ҳасан мушукдек сапчиб, Куйдирган калланинг бўғзига чанг солди, ўзига қараб қаттиқ тортди ва оёғидан чалиб юборди. Қўллари чўнтагида, бемалол валакляётган, бундай ҳужумни сира кутмаган жабрловчимиз ўроқ тортилган жўхоридек қулади. Ҳасан чакқон ҳаракат билан унинг устига миниб, тиззасини кўкрагига босди ва пичокни майорнинг лиқиллаб турган кекирдагига тиради. Мен ва Миша беихтиёр улар томонга ташланган эдик, Ҳасан пичокни майорнинг кекирдагидан олиб, бизга ўқталди:

– Яқинлашсаларинг икковингням сўйиб ташлайман! – унинг кўзлари қонга тўлган эди.

Миша иккимиз турган еримизда қотиб қолдик. Ҳасаннинг тиззаси остида ётган майор қаршилиқ кўрсатмас, ислиғи чиқиб кетган фуражқаси бир чеккага думалаб кетган, оқара бошлаган, сийрак сочлари пешонасига ёпишган, кулранг кўзлари нурсиз, шуурсиз боқарди. Ҳасан уни бўралаб сўқар, дағдаға қиларди.

– Ё ҳозир бизни хўрлаганинг учун кечирим сўрайсан ёки чўчкаларингдан олдинроқ нариги дунёга жўнайсан! Ҳе, онангни сенинг! Кўппак!

Гапиришга имкон яратиш учун Ҳасан майорнинг гирибонини бироз бўшатди. У чуқур тин олиб, эшитилар-эшитилмас хириллади:

– Кечиринглар мени, йигитлар... Бу кунимдан ўлганим яхши...

– Агар бизни сотсанг, барибир пайт пойлаб, сўйиб ташлайман, билиб кўй, – деди Ҳасан.

У майорнинг шалвираб ётганини кўриб, бироз шаштидан тушган эди. Рақибининг гирибонини кўйиб юбориб, ўрнидан турди ва пичокни бостирма ортига отиб юборди.

Миша майорнинг ўрнидан туришига кўмаклашди, фуражқасини ердан олиб, чангини қоқиб, узатди. Куйдирган калла аянчли, афтодаҳол қиёфада бостирма соясига ўтди. Чўнтагидан эзғиланиб кетган сигарет олиб, тутатди, чуқур “уф” тортди. Ҳасан ўн қадамча наридан бизни сўзсиз кузатиб турарди.

– Биратўла ўлдириб қўяқолсаларинг бўларди. Ҳамма ғавғолардан қутулардим. Хизмат вазифасини бажариш пайтида ҳалок бўлди, дея мукофотга тақдим этишарди... – Куйдирган калланинг овози титраб чикса-да, нурсиз кўзлари, заҳил башарасидан кўркув излари йўқолган, унинг ўрнини ўша иржайганнамо заҳарханда эгалламоқда эди.

– Сиз хафа бўлманг-у, ўзингиздан ўтди, – деди Миша юрак ютиб.

– Ҳамма гапирса ҳам, сен гапирма. Булар билан энди ора очик, сўз бердим. Лекин сен билан ҳисоб-китоб ўзгача бўлади, – деди Куйдирган калла ва секин юриб Ҳасаннинг ёнига борди. Ҳасан хушёр тортиб, хурпайди. У афтидан, ўз қизиққонлиги оқибатларини ўйламоқда, чунки, агар иш чаппасидан кетса, ҳар иккимиз интизомий жазо батальонига равона бўлишимиз тайин эди.

– Қани, қўлни ташла осиелик ёввойи, – деди майор Ҳасанга орик, узун қўлини узатар экан. – Гап шу ерда қолсин. Қариганда аскардан калтак еди, деган маломатга сира токатим йўқ.

Ҳасан бу сўзларга ишониш-ишонмаслигини билмай, қўл узатди.

Шу билан авахта муддатимиз тугади ва тушликка яқин қисмга қайтиб келдик. Йигитлар бизни худди у дунёдан қайтганларни кутгандек кутиб олишди. Ким тамаки тутқазди, ким гугурт чақиб берди, кимдир елкамизга шапатилади, хуллас, йигитлар бизни жуда талтайтириб юборишди.

Чўчқахонадаги воқеани ҳеч кимга айтмадик. Куйдирган калла ҳам сўзининг устидан чиқиб, бизга азият етказмади.

* * *

Хизматнинг сўнги ёзи охирлаётган, биз – юртдошлар тушимизда ҳам, ўнгимизда ҳам Бухорони кўрардик. Барча суҳбатларимиз шу мавзуда, томоғимиздан овқат ҳам яхши ўтмас, нукул кун санардик. Ана шундай дилгир кунларнинг бирида “чўчқабоқар Миша Мижуев бедарак йўқолибди” деган хунук хабар тарқалди. Командирларимиз типирчилаб қолдилар. Аввалига қисмимиз, сўнг бутун гарнизон аскарлари чўлни қадам-бақадам

кезиб чиқдик. Миша ҳеч қаерда йўқ эди. Унинг уйига, ҳарбий комиссариатга кетма-кет телеграммалар жўнатилди. Ҳарбий прокуратура жуда кўпчиликни, жумладан, мен ва Ҳасанни ҳам сўроқ қилди. Ҳеч қандай натижа чиқмади. Мен баъзи-баъзида Куйдирган калланинг Мишага дағдаға қилиб, “сен билан ҳисоб-китоб ўзгача бўлади” деган сўзларини эслаб, сесканиб кетардим. Лекин бу сўзлар замирида қандай сир яширин эканини билолмасдим.

Оғир кунда бизга мадад берган оққўнғил йигит Мишанинг тақдири мени беҳад ташвишлантирар, шубҳа-гумонларимни бировга айтолмай, қийналардим. Кунлар кетидан кунлар ўтди. Лекин Мишадан дарак бўлмади.

* * *

Бойқўнғирни тарк этганимга қарийб қирқ йил бўляпти. Бу маскан билан боғлиқ кўп воқеалар унутилиб кетди. Лекин Миша йўқолиб қолганидан сўнг орадан бир неча ой ўтгач, қисмга етиб келган онанинг аҳволини, кўзларида қотиб қолган даҳшатни ҳамон унутолмайман. Одмигина чит кўйлак кийиб, эски дуррача ўраган, оқ-сарик сочлари паришон бу аёл ҳамон тушларимга киради. У ҳатто сичқон ҳам ўтолмайдиган сон-саноксиз назорат-текширув постларидан қандай ўтгани, олис қумликлар ичкарасидаги бу масканга қай тахлит етиб келгани ўзига ва ёлғиз Худога маълум.

Мишанинг онаси штаб олдида бир кеча-кундуз тик турди. У йиғламас, гапирмас, фақат кўзларидаги даҳшат юрак-бағримизни эзарди. Биз унга нон, сарёғ, канд олиб бордик, командирлар ҳам атрофида парвона бўлдилар. Лекин она қиё ҳам бокмас, лаблари аранг “Миша, Мишенька...” дея пичирларди, холос.

Эртасига эрталаб она ғойиб бўлди. Штабдаги югурдакларнинг айтишлари-ча, махсус бўлимдагилар уни уйига кузатиб қўйиш учун олиб кетишганмиш...

ҲУКМАТ

Ҳаёт ҳам, масал каби узун,
қисқалиғига қараб эмас, мазму-
нига қараб қадрланади.

СЕНЕКА

Ҳанифа СОЛИҲОВА

“Дўстлик” ордени соҳиби. 1939 йилда тугилган. Андижон давлат педагогика институтининг филология факультетини тугатган. Унинг “Севги сирлари”, “Диёрга таъзим”, “Кўнгил пиёласи”, “Юлдузлар чақнаганда”, “Қуёш маликаси” каби шеърӣ китоблари чоп этилган.

Темир**Қасида дoston**

*Ўзбекистон машинасозлигининг
ийгирма йиллигига бағишлайман*

Гулми? Ё бу темир гулин сочади,
Тошлар эриб, темир гулин очади.
Мартен печнинг ичи тўла кўмирми,
Темир бўлса, инсонларга умрми?

Мартен печда олов қайнар, ўт қайнар,
Ёғдулари учкун каби зар чайнар.
Бу дунёнинг бойликларин бемалол,
Меҳнат қилиб, кашф қилсанг гар у ҳалол.

Бу Ватаннинг бағри кундай хузурли,
Темир каби ҳаёт қаттиқ узрли.
Ўзбекистон бойликлари бунда жам,
Кўплаб элда бундай неъмат камдан-кам.

Викор тоғлар она ерга бойланган,
Ердан кўкка бошин қўйиб айланган.
Тоғ ичида вулкон ўрлаб ҳавога,
Темир қайнаб, чиқиб келар маъвога.

Темир айтар: “Мен дунёга мардонман
Шу даврда енгилмас куч-қалқонман.
Менсиз дунё, дунё эмас, одамлар,
Билиб қўйинг, менсиз куруқ қадамлар.

Менинг рангим рангларни ҳам талашган,
Жаҳон халқи шодон кулиб қарашган.
Оппок тоғнинг чўққиси ҳам мен ўзим.
Олам сеҳрин кўриб турар ҳам кўзим!”

Темир бўлса, заводларда машина,
Тулпор бўлиб, учиб борар жимгина.
Шу темирдан ясаларкан пароход,
Осмонларга кўп ярашган лунаход.

Оллоҳ берган шу кудратдан куч олган,
Юрагига меҳр билан ўт солган.
Ақл билан зиё берган табиат,
Яратганнинг ўзи берган иноят.

Инсон шундай яралган бир тирик жон,
Ҳар дақиқа кашфиётлар қилган он.
Табиатнинг эгиб олган кучини,
Адо этар инсонликнинг бурчини.

Темир айтар: “Мен қозонда пишаман,
Дунёларнинг тақдирини ечаман.
Харсангтошлар бир зум олтин бўлади,
Заррин осмон фақат нурга тўлади.”

Бир чўмичдан қайнаб тошган темирлар,
Дошқозонда қайнаб турган умрлар.
Ҳар инсоннинг юрагида ифтихор,
Яралгандир янги инсон ҳар баҳор.

Дунё ўзи ёғду каби замзама,
Чўғларида қайнаб тошсанг ғам ема.
Инсон ўзи яралгандир куч бўлиб,
Темир айтар, нодонларга ўч бўлиб.

Эй, одамлар, нима оғир оламда,
Темир не дер, хайрон бўлиб аламда?
Темирми ё, ёки инсон кучими
Ё тирик жон инсонийлик бурчими?

Дунёларнинг дунёси ҳам бўлар пуч,
Инсон шундай табиатдан олар куч.
Шайтонларнинг алдовига учмаган.
Нокасларнинг шаробини ичмаган.

Демак, инсон қудрат бўлиб яралган,
Шу қудратдан кенг жаҳонга таралган.
Тулпор каби машиналар учаркан,
Шу ҳикматнинг суюнчисин кучаркан.

Темирлардан минг хил ҳунар унаркан,
Минг хил нусха бўлса темир кўнаркан.
Заводларни ясангириб келиндай,
Чакнаб турар нурга ошно элимдай.

Шу заводнинг қуёши бор омадли,
Ўзбекистон деган юртим қоматли.
Машинаси Дулдул номин оларди,
Уфқларда нурга тўлиб борарди.

Осиёдан ўтиб кетмас Оврupo,
Ярашгандир йўлларига у сарпо.
Машиналар элдан-элга ўтаркан,
Маънавият ёғдуларин тўкаркан...

* * *

Истиклолнинг юрагидир ҳақиқат,
Ўзбекистон йўлларидир нур фақат.
Истиклолни орзу қилган қуёши,
Йўлчи юлдуз бўлиб турган Юртбоши.

Машиналар учиб ўтар йўллардан,
Юртбошимиз ўйлаб қўйган ўйлардан.
Ойнак каби чакнаб турар йўлкаси,
Яралгандир машиналар ўлкаси.

Қайга борса тулпор каби учади,
Дилда кувонч эл бахтини кучади.
Юртдан-юртга салом олиб борарди,
Машиналар элчи номин оларди.

Қани, энди, огоҳ бўлинг, одамлар,
Юртга лойиқ ўйлаб босинг қадамлар.
Овруподан ўтиб кетар йилдан-йил,
Ватан меҳрин юрагингга нур деб бил.

* * *

Мустақиллик шамоллари эсан кун,
Мушаклари юлдузини отган тун.
Ўзбекистон яшнаб турган гўзал боғ,
Истиклолга бошин қўйган қўкси тоғ.

Истиклолнинг чақнаб чиққан қуёши,
“Биз ким бўлдик”, деганида Юртбоши.
Ўзбек халқи кундай кулиб ҳам тошди,
Жаҳон аро ҳурматимиз қўп ошди.

Фан-техника ривож топган бу элда,
Ижод қилиш аҳди бўлди ҳар дилда.
Машинага завод қуриш аҳдида,
Асакани танлаб олди, аслида.

Юртбошимиз режасини тузганди,
Ақл билан суратини чизганди.
“Қани темир, қани запчаст, олинглар,
Шиддат билан ўз ўрнига солинглар!”

Андижонга баҳор келиб, гул бўлди,
Асакага бахт сабаби нур тўлди.
Қуриш керак машинага бир макон,
Истиклолнинг неъматини – бу бир имкон.

Ўша кундан қўлга олди қуришни,
Деворига ғиштлар териб уришни.
Бош муҳандис кўрсатмаси ҳам тиниқ,
Ишчиларга равон бўлди, йўл аниқ.

Юртбошимиз кўнғироғи дам-бадам,
Ишга тушди тез кунларда завод ҳам.
Хайрон қолди буни кўрган одамлар,
Олға-олға дадил босган қадамлар.

Асаканинг бағри тўлди бойликка,
Етиб келмай завод бўлди, ойликка.
Машиналар минг нусхада ранг олар,
Уфқларда камалақдек зар қолар.

Ватанимиз гулга кондир, омадли,
Шерюраклар заводи бу қоматли.
Овруподан келиб кўрди, хайратда,
Ич-ичидан куйиб кетди, ҳасратда.

Ўзбекистон машинаси кўлма-кўл,
Тулпор бўлиб, учиб борар равон йўл.
Хайрон қолди буни кўрган Оврупо,
Сотилади элга манзур бир баҳо.

“Нексия”ми, “Ласетти”ми, учаркан,
“Кобальт”ини жаҳон халқи кучаркан.
Шунқор бўлиб ишга тушган кўп ёшлар,
Ҳаммасини янгиликка ҳам бошлар.

“Каптива” ҳам “Малибу” ва “Орландо”
Қанча эллар етолмасдан армонда.
Буюк элнинг мўъжизаси ҳам шулар,
Ютуқларга кўзин юмган ҳам улар.

Ўзбекистон машинаси жаҳонда
Эл тинчини кўзлаб турган томонда.
Билиб қўйинг, эй, одамлар, бу элнинг
Қуёши бор эътиборли ҳар тилнинг.

Бу Ватанда ҳукм сураб ёз ва қиш,
Ақл билан ҳосил бўлар мушкул иш.
Темирми ё, кўмирми ё, ҳикматдир,
Оллоҳ берган шу қудратга умматдир.

Билиб қўйинг! Эй, одамлар, темирдан,
Қандай ишлар ҳосил бўлар умрдан.
Лекин, инсон кучи, билинг, қимматли,
Иродаси мустаҳкамдир, ҳимматли.

Истиклолнинг лочинлари ёнган чўғ,
Янгиликлар яратади кўлда туғ.
Юраклари порлаб турган нур чирок,
Кузатади она ерни ой-ўрок...

...Истиклолнинг ғурури бор, кўкси тоғ,
Ўзбекистон кулиб турган гўзал боғ.
Шу боғларда халқим яшар умрбод,
Машинаси учиб юрар, кўнгли шод.

Машинаси жаҳон кезар, эл кезар,
Оврупонинг юрагини кўп безар.
Доно элнинг омадлари шундайдир,
Зоти буюк, кўкси улуғ кундайдир.

Ўзбекистон, Ўзбекистон, гулларинг,
Бўстон бўлган, кўклам бўлган чўлларинг.
Нима қилай, севиб қолсам ўзингни,
Юрагимни мафтун қилган сўзингни?

Шундай ўтар менинг ёрқин кунларим,
Ой кўксида ярақлаган тунларим,
Ўзинг гувоҳ, Ўзбекистон қизингга,
Каъба каби сиғинаман изингга.

Машиналар учиб ўтган йўлларда,
Ютуқларинг донғи кетган кўлларда.
Минг-минг йиллар сен яшайсан омонда,
Юртбошимиз йўл кўрсатган томонда.

ҲУМОЮН

1964 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Унинг “Юракдаги рангин камалак”, “Унутилган гул”, “Дилхирож”, “Кўнглим гули”, “Ёшлик бекати”, “Туйгулар рақси”, “Интиҳосиз наволар” китоблари нашр қилинган. Ижодкор Перси Биши Шелли, Александр Пушкин, Жеймс Жойс, Редьярд Киплинг асарларини ўзбек тилига таржима қилган.

Камалак рангидан мунаққаш само

Қушлар учиб кетаётир

Қушлар учиб кетаётир,

Жон қушларим...

Қайси боққа учди сайроқ булбулларим,

Лайлақлар ҳам қайтмадилар, ёз бўлмади,

Чумчуқларнинг галасига тол тўлмади.

Қушлар учиб кетаётир,

Жон қушларим...

Япроқлар ҳам учдилар

Қуш қанотидай,

Гулбарг учди қумрилардан ортда қолмай,

Терақларнинг япроқлари шамолларда

Майна бўлди, майна бўлди хаёлларда.

Япроқлар ҳам учдилар

Жон қушларидай...

Ҳатто япроқ шивирламас боғларимда,

Сокин бўлди, наво истар чоғларимда.

Қушлар учди,

Япроқ учди,

Наво учди,

Жимжит боғлар новдаларин шамол қучди.

Ҳатто шамол шивирламас

Боғларимда...

Қушлар учиб ўтаётир,

Жон қушларим...

Ёмғир

Томчилар ойнамни чертиб, шивирлар,
Келтиргандай фалак буржидан хабар.
Осмон юборгани менга не сирлар,
Юракда орзиқиш, соғинч уйғонар.

Деразамни очиб қўяман аста:
Ҳамдард топган каби тезлашар ёмғир,
Осмон дардларини сўзлашар ёмғир,
Бирдам шашти баланд, бирдам шикаста.

Шошқалок томчилар ерни соғиниб,
Кўкда кўрганларин айтгиси келар.
Сўқмоқларда униб, даштларда униб,
Тупроққа майсалар битгиси келар.

Ёмғир тинганида олам тоза, соф,
Ғуборлардан фориг бўлгандай само.
Бор дардини тўкиб солгандай гўё
Кўнгил ойнаси ҳам ювилган, шаффоф.

Баҳор

Тонгда самоларда жимирлаб юлдуз,
Тунда оймоманинг тўлгани яхши.
Баҳор осмонида чарақлаб кундуз
Офтоб жамолининг кулгани яхши.

Кўрғошин булутлар қоплаб фалакни
Чақмоқ билан кўксин тилгани ёмон.
Аразчи, беқарор баҳор малакни
Яна ўзи кўзёш қилгани ёмон.

Гоҳи аразларинг жонимдан ўтар,
Гоҳи мен беқарор, гоҳ сен беқарор.
Умр эса дарё, оқару кетар,
Ошно бўлармизми сен билан баҳор?

Мактублар

Ёдингдами ёзган мактубларимиз?
Кутардик йиллардай кунларни санаб,
Хилватларда тақрор ўқирдик ёлғиз,
Сўзлар гулханида юраклар ёниб.

Лойиқ сўз топмасак изҳорга, албат,
Қатига қистириб қўяр эдик гул.
Хушбўй таратарди очилганда хат,
Билсам, мактуб эмас, битганмиз кўнгил...

Кўнгил очиларди, мактуб очганда...

Осмон

Осмон – кўхна гумбаз, сеҳрли, мовий,
Замин қасри узра ёйилган фалак.
Унинг тортиқлари бизга, самовий
Тақдир деб аталмиш, жонимиз ҳалак.

Термиламан само кенгликларига,
Қай битта буржига боғланган риштам?
Нурли найза санчиб зулмат бағрига
Ёрқин порлайдими ўшал юлдуз ҳам?

Парвоз қилгим келар самога бот-бот,
Гоҳ торлик қилганда оламнинг бағри.
Атрофга боқсам, баланд тоғлар ҳам, ҳайҳот,
Зарра ҳам интилар, ажаб, кўк сари.

Нечун самоларда кезади хаёл,
Нечун самолардан сўраймиз нажот?
Ўн беш кунда тўлин ой бўлган ҳилол
Еттинчи осмонда гўзалми ҳаёт?

Барибир, меҳрибон само, коинот,
Олтин нур сочганда қуёш баркаши.
Меҳрдан самовий рангда наботот
Оламни тўлдириб гуллаб-яшнаши.

Ногоҳ булут тўсса қуёш жамолин,
Оламни ютмоқчи бўлганда зулмат.
Бўронлар тарқатиб ҳуркак хаёлим
Ёмғир ёғдиргуси осмонлар фақат.

Камалак рангидан мунаққаш само,
Боқиб унутармиз дунёнинг ғамин.
Аммо, она тупроқ бизларга маъво,
Бошга кўтарган ҳам муқаддас замин.

Бир томчи нур

Бир томчи нур – кўзёш,
 Бир томчи нур – шабнам,
 Томчимисан,
 Бардош?
 Нурмисан,
 Эй, ғам?
 Сабр тоғи ичра
 Кўзёш –
 Тиник чашма.
 Айт, сени ким ичар,
 Айтгил, ким у
 Ташна?
 Бахт
 Томчига нур.
 Нурга томчи –
 Бахт.
 Офтоб сочар оқ нур,
 Кўкда
 Мангу тахт...

Тоғ

Бу тоғларнинг тошида:
 Шамолларнинг изи бор,
 Ёмғирларнинг сўзи бор
 Ва бардошнинг ўзи бор.

Бу тоғларнинг бошида:
 Мангу қишлар оппоқ қор,
 Кўксида яшнар баҳор,
 Пойида куз барқарор.

Бу тоғлар сўқмоғига:
 Майсалар гилам тўшар,
 Ундан ер кўкка учар,
 Осмонлар ерга тушар.

Дил бер тоғ титроғига:
 Кеча-кундуз паришон,
 Сир бой бермас ҳеч қачон,
 Қалбида сукут вулкон.

Висол

Айтасанки, эртага
 Бизлар бахтли бўламиз:
 – Бугун эмас, айт, нега?
 – Бугун... ахдли бўламиз!

Суҳбатимиз тугамас,
 Тунлар ўтса-да бедор.
 Тўлин ой ҳам ухلامас,
 Тиним билмайди анҳор.

Мавжларнинг кучоғида
 Ой тўлғонар, тўлғонар.
 Тўлқинлар титроғида
 Юлдузлар ҳам уйғонар.

Япроқлар шивирлайди
 Шамоллар қулоғига.
 Энди бахтлар гуллайди
 Муҳаббатнинг боғида.

Маъсума АХМЕДОВА

1952 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тугатган. “Офтобли кун”, “Бировнинг ҳаёти”, “Жўнатилмаган мактуб” каби қисса ва ҳикоялар тўпламлари нашр қилинган. Чингиз Хусайновнинг “Муҳаммад, Мамад, Мамиш” романини, Хулио Кортасар ҳикояларини ўзбек тилига таржима қилган.

ИККИ ХИКОЯ

ЯШИЛ ПАЛЬТО

Отам Тўхтамурод Аҳмедов
хотирасига бағишлайман

Нимадир керак бўлиб, эски қутиларни титкилади. Шу маҳал қути ичи аралаш-қуралаш бўлиб, бир нарса гиламга тушиб, юмалади. У эгилиб, кўлига олди: ялтироқ, яшил тугма. Кўнгли ёришди. Беихтиёр ёдига беғубор талабалик йиллари, олис етмишинчи йиллар ортида қолган ёшлик даври тушди.

* * *

Шундоқ ёнгинасидаги курант соати ўн бешта кам олтига келиб бонг урди. Ҳаво тунд, совуқ. У биргина енгил кўйлақда, устида кўк рангли жун жемпер. Худога шукр, кийимлари яп-янги. Бу йил ўқишга кирди, онаси авжи пишиқчилик пайти ҳовлидаги шотутни терди, бозорга укасини жўнатиб, сотгирди, пулига ана шу кўйлақ билан жемперни олиб берди. Янги кийим яхши-да. Кийсанг, ўзингни эркин сезасан, кайфиятинг ҳам кўтаринки бўлади, муҳими, атрофдагиларнинг камситгандай назарларини пайқамайсан. Қиз кийиб олган кийимлари тузуклиги учун ҳам автобус бекатида бемалол тураверди. Кун эса совуқ эди, ахир декабрь кирди.

Мана, қор ҳам учқунлаб турибди, автобусдан эса дарак йўқ. Эти жунжикди. У жемперини баданига яхшилаб ўраб олди: ана энди совқотмайди.

“Мен совқотмаяпман, сираям”, – ўзига-ўзи қатъий шундай деди. Бу сўзлар ёрдам бердимми, совукни сезмай қўйди.

Бекатда анчадан бери унга ҳамроҳ бўлиб турган она-ўғил автобус кутиб чарчадимми, ўринларидан туриб, пиёда кетишди, нарироққа бориб, такси тутишди-ю, жўнаб кетишди. Энди автобус бекатида якка ўзи қолди. Курант соати яна бонг урди.

Қор учқунлари хавода чирпирак бўлиб ўйнади. Бошини кўтариб, курантга қаради. Қор учқунлари кўзларига кирди, қорни кафтлари билан артиб, соатга яна қаради: миллари олтини кўрсатиб туриб қолди. Ҳозиргина учқунлаган қор энди расмана ёға бошлади.

Изғирин турди, совук жун жемперини тешиб ўтиб, баданига қадалди: “Йўқ, мен совқотмаяпман!” Қиз бекатда у ёқдан-бу ёққа юрди, назарида вужуди илиди. Бир, икки, уч... Ҳа-я, нега хаёлига келмаган экан, юриб санаса, вақт ҳам ўтади, совқотмайдиам. Санайвериб, икки юзтага етказган эди ҳамки, узокда, ёғаётган қор тўзони ортида автобус кўринди-да, қор пардасини ёриб ўтиб, бекат сари яқинлашиб келаверди.

Қиз қувонганидан сакраб кетаёзди: мана, ахири автобус ҳам келди, у бўлса сира-сира совқотмади!

* * *

Куни кеча бўралаб ёққан қор бугун буткул эриди, совук ташлади. Ачиниш аралаш кибрли назар билан боққан ўзига тўқ хонадон қизлари бўлмиш айрим курсдошлари энди унинг биргина жигарранг кўйлагу кўк жемперда юришига аҳамият бермай қўйдилар. Балки улар бунга кўникишгандир? Қиз ўжарлик билан кўл силтади: энди шулар ола қарайди, деб ўқишга ҳам келмасинми? Ҳечам-да!

У совқотмайман, дея биргина кўйлагу жемперда ҳафтани салкам поёнига етказди. Ниҳоят шанба куни етиб келди.

Талаба зоти борки, уйга борар кунни интиқ бўлиб кутади. Аввало соғинч, кейин уйдагилар меҳри, ҳали дилидан кетмаган ўсмирлигу болалигининг ширин лаҳзалари, кадрдон жойлар хавоси, айтинг, кимни чорламаган?

Автостанциядан уйи томон шошилди: тез юрганидан нафаси ўпкасига тикилаёзди. Азбаройи тез юрганидан терлаб ҳам кетди, исиб, жигарранг кўйлаги баданига ёпишди. Ана, ана, олисдан уйи кўринди!

Узокдан укалари-ю, сингиллари унга пешвоз югурдилар: “Ана, опачам келяпти!”

Уни катга хушxabар кутаётган экан! Ука-сингиллари шошиб, ҳовлиқиб, ундан суюнчи олмоққа чоғландилар:

- Опача, опача, дадам сизга пальто сотиб олдилар!
- Шундай чиройли, ям-яшил! – шошиб, ҳовлиқиб деди синглиси Фазилат.
- Ўзиям қиммат, олтмиш тўрт сўм экан! – деди катталардай, худди киссасидан нақ олтмиш тўрт сўм чиқариб, пальто сотиб олгандай укаси Неъмат.
- Энди ҳадеб менга у керак, бу керак, деб хархаша қилавермай яхши ўқиларинг, дедилар ойим. Ахир опангга пальто сотиб олдик, дедилар! – насиҳат қилганнамо деди синглиси Адолат. – Битта биз эмас, сиз ҳам яхши ўқинг!

Улар шу зайлда қувонишиб, ҳовлиқишиб уйга кириб келишди. Қиз пойафзалини еча солиб, уйга кирди. Юраги севинчга тўлди, тўлқинланиб питирлади: энди унинг ҳам пальтоси бор!

Дадаси, ойиси билан наридан-бери кўришиб, пальтони кийиб кўришга ошиқди. Ҳа, Фазилатнинг мақтаганича бор экан, пальто ям-яшил, шундай чиройли, шундай чиройли! Тугмалари ялтироқ, кўзни олиб товланади, ёқалари ҳам бежирим! Иссиқ! У пальтони ечгиси келмай уй ичида айланди.

– Ёқдимми, кизим? – сўради дадаси мамнун жилмайиб.

– Ёқмайдимми! – деди у дадасига миннатдорлигини қандай билдиришни билмай.

У ўша қишда ҳам, ундан кейинги қишларда ҳам чинакамига сира совқотмади. Ҳозиргача ўша яшил пальто тафтини ҳис қилади. Бундан кейин умрида қанча-қанча пальтолар кийди, лекин ҳеч бири эсида қолмади.

Ҳозир ўйласа, ўша яшил пальто биргина унинг эмас, оиладаги ука ва сингилларининг зиммасига ҳам масъулият юклаган экан: аввало яхши ўқиш, яхши юриш, тарбияли, одобли бўлиш, борини тежаш, барига қаноат қилиш...

Ҳа, мана, орадан қирқ-қирқ беш йиллар чамаси вақт ўтибди. У ўша пайтлар бу туйғуларни ҳозиргидай ҳис қилмаган эди чоғи: аслида яшил пальто оиладаги ҳаммага, айниқса, унга бир синов, қилажак яхши ишлари, сабрларига ибрат бўларли мукофот бўлган экан.

У қўлидаги тугмани авайлаб яна қутига солиб қўйди.

ҲАМДАРДЛИК

Неча кундан бери ичи ғаш. “Нима қилсам экан?” – деган савол уни қанча вақтдан бери қийнайди.

Эрталаб уйдан қандай чиққанини билмади. Эри кеча окшом ҳам уйга келмади. Ўғли шамоллаб қолган чоғи, қув-қув йўталди, овқатдан номига тотинган бўлиб, беҳол ётиб олди. Қизи эса хонасидан чиқмай, компьютердан бош кўтармади. Нима қиляпсан, деса, кўрмаяпсизми, ойи, дарс қиляпман-ку, дейди. Ҳали учиниб турган ўғлини ўраб-чирмаб аранг мактабга кузатди, қизи эса шунча ялинса ҳам иштаҳам йўқ дея нонушта қилмасдан ўқишга жўнади.

Мана, неча ойдирки, шу аҳвол, ҳаммаларининг кайфияти йўқ. Эри кун ўтказиб, қўйни-қўнжини тўлдириб, бозор қилиб келган бўлади. Кейин уйга бирровгина қўниб, аллақандай сафарларни важ қилганича яна қочиб қолади.

Юраги алангайи оташ бўлиб ёняпти. У нима гаплигини аллақачон сезган, барини англаб етган эди: “Эримнинг жазмани бор!”

Аёл қалби хиёнатни дарров сезади...

Қулоғига олислардан онасининг байт айтган овози чалингандай бўлади:

Кет десанг, маҳшар кетарман,

Ҳаммадан хўрлик ёмон...

Ўшанда онаси димоғида хиргойи қилган байтнинг мағзига тушуниб етмаган экан... “Бундай яшаб бўлмайди! Тезроқ эри билан гаплашиб, орани

очди қилиб олиши керак, бугуноқ! Керак бўлса ажрашади, ўзини ерга уриб ўтирмайди. Эрим, ана, катта кўча, истаган томонига кетаверсин! Токи хотини, болаларининг юзини қилмай бошқасини маъкул кўрибдими, ўша топган жонони билан яшайверсин!” У ўйлаб-ўйлаб шундай қарорга келди.

Ишга келса, кабинети олдида анча одам тўпланиб қолибди. Бугун муҳим иши бор, қачон кўриб бўлади шунча аёлни? Йўқ, бекорга ваҳима қилган экан, қабул куни тугамасданоқ кўриб бўлди уларни.

– Дилдора, қаранг-чи, яна биров қолдими? – дея ҳамширасига юзланди-да, телефонини чиқариб, соатига қаради.

У эрининг ишхонасига айтмасдан бориб, гаплашиб олишни режа қилган эди. Кўнғироқ қилиб борса, эри атайин телефонни кўтармайди, кўтарсаям бирор баҳона қилиб, суҳбатни кейинга қолдиради, бу аниқ. Эрининг шундай қилишини кўнгли сезарди.

– Ҳабиба Комиловна, ҳеч ким қолмади шекилли, – ҳамшира шундай дейишини билади, бирдан эшик қия очилди, бир жувон бош суқиб хонага мўралади.

– Мумкинми? – жувон ийманибгина сўради.

– Кириг! – деди ноилоҳ.

Ўттиз беш ёшлар чамасидаги озғингина аёл аста унинг қаршисидаги курсига чўкди. Жувон руҳсиз кўринар, анчадан бери сартарош қўли тегмаган шекилли, бир шаклга келмаган сочларини орқасига сочтўғнағич билан шунчаки йиғиб қўйганди. Эгнига ҳам туссиз кофтаю қора юбка кийган, оёғига илган туфлисининг чанги артилмаган, хуллас, унинг афт-ангори неча кунлар оғир беморга қараб ўтирган одам кепатасида, тушкун, хорғин кўринарди.

– Эшитаман, – у олдидаги қоғоздан кўзини узиб, аёлга қаради.

Жувон бир неча муддат нима дейишини билмай каловланиб қолди.

– Доктор... – жувон нима дейишига ҳайрондай бир ютиниб олди. – Мен...

– Гапиринг... – жувонни тезгина кўрмоқчи эди, шу сабабли унинг чайна-лишидан бетоқат бўлди. – Хўш?..

Жувон ахири ўзини қўлга олди. Омонат ўтирган курсига жойлашиб ўтирди. Сўнг шартга деди:

– Мен туғмоқчиман!

Жувон бу сўзларни шундай қатъият билан айтдики, у ажабланиб аёлга қаради. Худди назарида аёл сўзлари унга: “Мен ўзимни ўлдирмоқчиман!” – дегани каби жаранглади.

– А? – шундай деди-ю, кейин ичида ўзини койиди. “Аёллар доктори бўлсанг, аёл киши ҳузурингга нима учун келади? Унинг дардларидан бири – туғиш бўлса, нега ажабланасан?”

– Доктор, мен шунга сизга кўринай, анализлар бўлса топширай дегандим, – деди жувон энди осойишта. Афтидан, у ўзини босиб олган, доктор қабулига нима мақсадда келганини тушунтиришга қодир бўлиб турарди.

У одатда қабулига келган аёлларга савол бергани каби сўради:

– Ёшингиз нечада? – аёлга синчиклаб назар солди. – Болаларингиз борми?

Жувон доктордан айнан шу саволни кутгандай, безовта бўлди, ўзига келдими, бироздан сўнг деди:

– Ўттиз олтига чиқдим, иккита ўғлим бор.

“Мендан тўрт ёш кичик экан”, – негадир хаёлига шу ўй келди. Бу ўйни хаёлидан қувди-да, яна жувонни сўроққа тутди:

– Қийналасиз, ёшингиз катталиқ қилади, – деди зимдан жувонга разм соларкан. – Бор экан-ку ўғилларингиз, шуларни катта қилавермайсизми? Ёки қиз кўрмоқчимисиз?

Жувон каловланиб қолди, қаерга қўйишни билмагандай қўлларини асабийлик билан тортқилади. Сўнг секин деди:

– Барибир...

Унинг тоқати тоқ бўлди, телефони очиб, яна соатга қаради: қабули тугаб қолибди, ахир бугун ўта муҳим ишни бажаришни мўлжаллаган бўлса... Бу жувоннинг бошқа дарди бор, кўриниб турибди. У қўл силтади, туғмоқчи экан, туғавермайдими, унга нима? Шошилиб: “Мана шу анализларни топшириб келинг, ана, ҳамшира ёзиб беради. Кейин сиз билан гаплашамиз”, – демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган, энди ўрнидан туришга hozирланган эдики, жувон чакқонлик қилиб қолди:

– Эримнинг ўйнаши бор...

У жувоннинг бу сўзларини эшитиб, ўрнига қайта ўтирди. Назарида бир онда аллақандай ҳамдардликка ўхшаш ғалати туйғу бутун вужудини қамраб олди.

– Шунинг учун туғмоқчиман, – жувон ниҳоят ичидаги борини тўкиб, энгил тортгандай докторга қаради. – Учта болани ташлаб кетолмайди.

У сўнгги қарорини қатъий айтган жувонга бошдан-оёқ қаради. Бошқа пайт бўлганида, ҳа, бундан бир йиллар муқаддам бўлганида ҳам шундай масалада қабулига кирган бу жувонга: “Синглим, сиз яхшиси, аввал психологга бир кўрининг, маслаҳатини олинг, кейин олдimgа келасиз”, – дея мулойимлик билан кузатиб юборган бўларди. Лекин hozир...

– Бола эркакни ушлаб қолади, деб ким айтди сизга? – у қаршисида ўзига бениҳоя умид билан тикилган жувоннинг кўзларига қаради. – Ишонинг, бу йўл билан муносабатларингизни сақлаб қололмайсиз.

Бу гапларни қандай айтди, бу сўзлар тилига қайдан келди, ўзи ҳам билмайди. Яна сўзлар кўнглидан қуйилиб кела бошлади:

– Кўнгли яримларни кўпайтириб нима қиласиз? Ундан кўра эрингиз билан очик гаплашинг. Ҳамон сиздан ўша хотинни афзал кўрган экан, кетаверсин, оёғига ёпишманг.

Жувон унга анграйиб қараб қолди. Докторнинг бу қадар қизишиб, жон куйдириб айтган сўзларига дабдурустдан жавоб қайтара олмади.

Орага чукур сукут чўкди.

– Сиз... ажрашинг демоқчимисиз? – аста бу сукутни бузди жувон. – Шундайми, тўғри тушундимми?

У жувоннинг чексиз изтироб зоҳир сўлғин юзларига, алам тўла кўзларига қаради.

– Бошқа нима иложингиз бор... – деб жавоб қайтарди у бўшашиб.

Яна орага сукунат тушди.

– Ундай қилолмайман, – деди орадан бирмунча вақт ўтгач, жувон ерга қараб. Кейин бошини кўтариб, докторга тик қаради: – Гапингиз тўғри, аёл кишининг ўз ғурури, ори бўлиши керак. Менга қолса, уни бир дақиқа ҳам

ушлаб турмасдим. Лекин бола ҳеч қачон сизнинг кўнглингиздагини тушунолмайди. Ўзим болалар билан ишлайман, интернатда тарбиячиман. Болаларнинг ўз ҳақиқати бор, – у қизиққандан-қизиқиб, жувоннинг гапларига қулоқ тутди. – Улар ҳамма нарсага, қийинчиликларга, касалликларга чидаши мумкин, аммо оиланинг бузилиб кетганига чидолмайди. Айниқса, отаси ёки онаси ташлаб кетганини ҳазм қилолмайди. Кўнгиллари синади, аламзада бўлиб қолади. Бу воқеа уларнинг тақдирига ҳам таъсир этмай қолмайди.

У ҳайратдан қотиб қолди. Худо ҳақи, у бу ҳақда сира ўйлаб кўрмаган экан.

– Ҳўп, шундай экан, нега яна туғмоқчи бўляпсиз? – деди куюниб. – Ўзи оилангиз омонат, мўрт бўлиб турибди-ку...

Жувон ғарибгина жилмайди.

– Эрим жуда раҳмдил, биламан, болалар учта бўлса, ажрашишга кўзи қиймайди. Бир куни денг, – аёл бирдан хўрсинди. – Ўша аёлни... гапириб қолди. Қаранг, ўша... номини тилга олгим ҳам келмайди! Ўша хотин ёлғиз эмиш, унга қийин эмиш... бир суянчга, меҳрга муҳтож эмиш! Ахир мен, болаларим...

Жувон гапиролмасдан бирдан хўнграб йиғлаб юборди.

У жувонга нима деб тасалли беришни билмай шошиб қолди. Нима десин, ахир ўзи юпанчга, тасаллига зор бўлса...

– Синглим, сизга бир маслаҳат берайми? – жувон билан гаплашаркан, неча ойлардан буён юрагида ботмон тош бўлиб ётган аламлари пича тарқагандай бўлди. Шунинг учунми, шу қисқа вақт ичида дардкаш бўлиб қолган бу жувонга яхши гапиргиси, тўғри маслаҳат билан ёрдам бергиси келди.

Жувон бош ирғади.

– Менинг гапимга қулоқ солсангиз, туғиладиган болага ҳам жабр қилманг. Ўзингиз сиқилиб, эзилиб юрибсиз, бу ахволингизда бола соғлом туғилармикин? Шуни ўйланг. Ундан кўра, ўзингизга қаранг, ўғилларингизни яхши тарбияланг. Эрингиз билан ажрашасизми йўқми, ўзингиз биласиз. Агар эрингиз сиз айтгандай, раҳмдил бўлса, бола учта бўлди нима, иккита бўлди нима, ташлаб кетмайди. Мана, ўқимишли аёл экансиз, ўзингизни қўлга олинг. Бир кунлар келиб, эрингизнинг ўзи аттанг қилиб қолсин, токи сизни ким билан алмаштирганини тушуниб етсин.

Нега у бу гапларни жувонга айтди, қандай айтди, ўзи ҳам билмайди. Ё бўлмаса ўзи ич-ичдан умид қилиб юрган ўйларини ҳозир тилига чиқариб юбордим...

Жувон умид билан унга қаради. Жувоннинг кўнгли анча таскин топди шекилли, боя кириб келганидан анча осойишта, сокин кўринди.

– Ҳабиба Комиловна, вақт бўлди, мен кетаверайми? – деди бесабрлик билан боядан бери уларни кузатиб ўтирган ҳамшира.

Жувон ниҳоят докторнинг вақтини олиб ўтирганини англаб етгандай бўлиб, хижолатомуз деди:

– Узр, мен борай... раҳмат сизга...

Жувон билан суҳбатлашиб, ўзининг ҳам кўнгли анча ёришган эди.

– Яхши боринг, – деди очиқ чеҳра билан.

Жувон хонадан чикқач, у шошилмай ўрнидан турди, нарсаларини йиғиштирди. Эри билан қатъий гаплашиб олиш фикри, ажримни таклиф қилиш қарори ўз-ўзидан барҳам топган эди.

Болтабой БЕКМАТОВ

1958 йилда тугилган. Москвадаги Горький номили Адабиёт институтини тамомлаган. “Алвон учқунлар”, “Сени кўргим келади”, “Биллур гулдон” номли шеърый тўпламлари чоп қилинган.

Кўнгилнинг кўзлари изларкан илинж

* * *

Мени тарк этдингми баҳор, ёзим,
Мангуга сўлдингми, айт, гулим?
Айтиб улгурдингми дил розинг,
Куйлаб толиқдингми, булбулим?

Шамолда йиқилган туғимми,
Қайда қолдинг эй, орзу қуши?
Охир синдирдими руҳингни,
Бу тубан ҳаётнинг ташвиши?

Нурми кўзларимни тарк этган,
Бошимга ёғаётган кумушми?
Ох, ўзинг, манглайимга битган,
Шу тақдирми, шу турмушми?

Мени тарк этдингми, баҳор, ёзим?

* * *

Кўлингни бер менга
 фариштам
 оловланайин
 рангларни кашф этиб
 нурсиз лаҳзалар
 мангуликка дахлдор бўлсин

Кўлингни бер менга
 фариштам
 очилгин сен ҳам
 Нафис гулгунчанинг тароватидан
 гўзалланиб кетсин бу олам

Кўлингни бер менга
 фариштам
 юрагимизни тинглайлик
 бизда ҳис қилайлик парвоз завқини

Кўлингни бер менга
 фариштам
 яқинлашайлик ишққа
 Бармоқларимиз орасидан тўкилиб кетсин
 бу дунёнинг бор гуноҳлари

* * *

Тунги соат иккида
 бир юлдуз учди

Ўрни бўшаб қолди шўрликнинг
 қандай ярашиқли эди осмонга

Зулмат қоплай бошлади осмонни
 кутилмаганда

Хавотир уйғона бошлади
 тафаккуримда
 беихтиёр
 шивирлай бошладим
 билган оятларимни

* * *

Деразамга кўнди куш,
Чиройли ва хушовоз.
Дедим:
“Кетма, дўстимжон,
Меҳмоним бўл баҳор, ёз”.

Бир ой кўшиқ айтди у,
Тўлиб ҳисга, туйғуга.
Сўнгра учиб кетди у,
Ташлаб мени қайғуга.

* * *

Ҳаётдан
умидлар алдовларидан
толиқиб
хориқиб қалбим
кўзларим юмганда кундуз ва тунлар
боши берк кўчада кўраман ўзим

Кўринмайди таниш юлдуз нигоҳи

Кўнгилинг кўзлари изларкан илинж
намоён бўлади сенинг қиёфанг
гўё парвоздаги фаришта мисол
теграмда муаллақ турасан бир зум

Осмон қадар юксак
қуёшдек тафтли
ойдек мунаввар

Ва менга интиласан
мадад бўлгинг келиб
оҳиста-оҳиста яқинлашасан

Сўнг парвоз этамиз енгил ва юксак
белгисиз ёқларга кетамиз учиб

* * *

Қандай яхши
кимнидир севиб яшасанг
тунлар
тушларингга
кирса севгилинг

Қандай яхши
орзуинг чиройли бўлса
ундан-да
гўзалроқ кўринса олам

Қандай яхши
ҳамиша
севиб яшасанг

Қандай ёмон
о қандай ёмон
яхшидан
бир зумда
мосуво бўлмоқ

* * *

Қайдан пайдо бўлди бу гул уруғи
менинг юрагимда нега унди у
нега барглар ёзди
ғунчалар тугди
оламга ранг бериб
хуш хид таратиб

Энди нега ўзгарди иқлим
мақсади нима ўзи шамолнинг
Сувни лойқалатаётган ким ўзи
ким жавоб беради саволларимга

Озод ХУШНАЗАРЗОДА

1951 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) тарих факультетини тугатган. “Соат чиқиллайди”, “Қаршингизга келдим”, “Миллатим, дардингга дармонман” номли шеърый китоблари нашр этилган.

Сени ўйладим олис соҳилда

* * *

Баъзан дайди шамол кирса-да уйга,
Одамлар эшикни беркитар илдам.
Изғийди бу шамол, тушар ҳар кўйга.
Барибир, ҳеч кимса жой бермас шу дам.

Дайди шамол, сарсон увлайди сўнгсиз,
Баъзида тўфондек қутурар ҳатто.
Шу хилда кечмиши, у мудом ёлғиз,
Охири йўқ бўлиб кетмагунча то.

* * *

Умр ҳам ўтди сокин, шиддатли,
Умид билан кунларим ўтди.
Бир кун тинч, бир кун зиддиятли,
Шоду афсус умримни ютди.

Энди эса, ҳаммаси бекор,
Манзил яқин, ортимда йўл йўқ.
Кунлар ўтар, тунларим душвор,
Тун бағрига сочилади ўқ.

Инсон умри оддий нимарса,
Буни олдин ўйладикми ҳеч?
Ота-онам учун ҳеч нарса,
Армон, андух, энди бари кеч.

* * *

Учкур отдай тинмай югурмоқда вақт,
Ногаҳон, чақмоқдай ўтмоқда умрим.
Бисёр андуҳ ичра кетмоқдадир вақт,
Жиловлаб ташлагим келади уни.

Вожаб, уйкуга кўзлар тўймайди,
Фаройиб тунларим ўтмоқда бекор.
Бунчалик узун тунлар бўлмасайди:
Қанча соат уйқу, қанчаси бедор?..

...Соғиниб яшадим учрашув онни,
Азиз синфдошим – дўсту ёронни.
Бу дунё ғанимат – неъматлари ҳам шу,
Эй, дўстим, ҳаётнинг ҳикмати ҳам шу.

Бир ажиб, бир сирли куюлмоқда шом,
Оламдан тўкилди ажойиб мезон.
Неча кун қалбимга бермаган ором,
Сўнгсиз хаёлимни кўмворди хазон.

* * *

Шовуллайди денгиз, нечук олмас тин,
Тўлқинлар соҳилни ўпади зимдан?
Ложувард пальманинг остида секин
Соғинаман сени олис соҳилда.

Шовуллайди денгиз, нечук олмас тин,
Хўрсинади юрак, ором билмайман?
Ой юзли чехрангни соғиниб секин
Шаънингга муносиб сўзлар излайман.

Шовуллайди денгиз, нечук олмас тин,
Тўлқинлар келади кўзёш ювишга?
Агар қайта келсак, дунёга бир кун,
Ваъда берасанми бирга бўлишга?

Денгиз шовуллайди, кўнгил-кўнгилда,
Мен сени ўйладим олис соҳилда.

* * *

Бўлармикин ҳаётимдан ўчириб,
Аҳд қилдим ўзимча кўрмасам, дейман?
Гул юзингни ҳаёлимдан кўчириб,
Маҳзун ҳаёл билан юрмасам, дейман.

Шўрлик юраккинам бўйсунмай менга,
Сабримни ғалвирдан элайверади.
Телефон гўшагин ғижимлаб нега
Рақамингни тергим келаверади?

Куз келди... Кўнглимга ёғилар хазон,
Деразам ёнида хомуш ўтириб,
Ўша кунларимни эслаб, ногаҳон,
Сўнг кетдим ёнингга, ўрнимдан туриб.

* * *

Неча йиллар ўтди, сени кўрмадим,
Сен юрган йўллардан, асло, юрмадим.

Сени кўчаларда учратмай, дердим,
Кўнглим маҳзун, ўзим хайрона эрдим.

Сени тушларимда кўрардим, ногоҳ,
Ўйлардимки, мени эслайсан гоҳ-гоҳ.

Бугун пушаймонда иккаламиз ҳам,
Ёшларимиз эса чопяпти илдам.

Энди йўллар йўқдир. Менинг орзуим –
Шаҳло кўзларингда кўрай табассум.

Сенга бахт тилайман, кўп, бениҳоя,
Тушларимга кирсанг, шудир кифоя.

Мени қўявергин пешонам шўрман,
Сени тополмадим, умрбод кўрман.

* * *

Кеча қишлоғимга бордим атайин,
Болалигим ўтган йўллардан юрдим.
Оқтош тоғларида кетганим сайин,
Чашма бўйларини интизор кўрдим.

Ниҳоят, болалик изимни топдим,
Жин кўчалар бўйлаб кечардик тупроқ.
Тупроқ ичра шодон қувлашиб чопдим,
Ўшанда ҳаммадан бахтлийдим кўпроқ.

Кимдир чақиргандай бўлди, ногаҳон,
Ортимда жовдираб турар болакай.
Ҳа, бу ўша – менман! Ўзим бегумон!
Ўзимни топволдим йўлма-йўлакай!

Болалигим савол беради секин:
– Айтгин, не ишларни қилдинг улгуриб,
Ватан, элинг учун нималар бердинг
Ё юрдингми ўзинг учун югуриб?..

Баъзан савоб қилдинг, баъзида гуноҳ,
Доимо йўлингда бўлардим ҳамроҳ.
Ҳа, ўша – мен эдим қувончга тўлиб,
Булутли қунларда, қайғунгга куйиб.

Энди, энди... Омон бўлсин энди бош,
Олдинда манзилинг кўриниб қолди...
...Ортимга тикилдим, кўзда жикқа ёш,
Болалигим маҳзун, кўл силтаб қолди...

Мухтор ХУДОЙҚУЛОВ

1936 йилда туғилган. Ўрта Осиё давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетининг журналистика бўлимини тамомлаган. Қирқдан ортиқ бадий ва илмий китоблари нашр этилган. “Муйилишдаги уй” роман-хроникаси муаллифи. Нодар Думбадзенинг “Мен, бувим, Илико ва Илларион” романини ўзбек тилига ўғирган.

ҲАЁТ МАНЗАРАЛАРИ

Шоирга айланган сузувчи

Дарё ўртаси, тоғлардан келаётган кўм-кўк тоза сув шаркираб оқаяпти. Шаҳардан келган бир неча дам олувчилар шу ерда чўмилишяпти. Чўмилувчилардан бири тўлқинланиб келаётган сувга ўзини ташларкан: “Отдим ўзимни сенинг бағрингга!” – деб юборди.

Ҳа, табиат гўзаллиги оддий одамни ҳам шоирга айлантириб қўяди.

Нишонга теккан гап

Дарё бўйида чўмилаётган эдим, бир гуруҳ дам олувчилар пайдо бўлишди. Улар орасида ўрта ёшли эркаклар, аёллар ҳам бор. Битта думалоқдан келган қоп-қора ҳабашнамо одам ҳам бўлиб, у афтидан чет эллик эди. Келганларнинг ёш-яланглари дарёда бақириқ-чақириқ билан чўмила бошлашди. Дам олувчиларнинг бошлиғи эса новча, озғинлигидан суяклари этига ёпишиб кетган бир киши эди. У чўмилишни хаёлига ҳам келтирмай ҳалиги чет эллик меҳмонга озиқ-овқату, ичимлик етказиб бериш билан овора эди. Ўша одам мен билан саломлашгандек бўлди. “Бу шовқинли жамоа қаердан?” – деб сўрадим мен ундан. Ҳалиги одам Тошкентдан келишганини, бир фирманинг ходимлари эканликларини айтди. Бу фирма дори-дармон чиқарар экан.

– “Тақ-тақ”дан “хо-хо”гача, – деб эслатди ҳамсуҳбатим.

– Ҳа, эсладим, – дедим мен.

– Яна беозор оздирадиган, семиртирадиган дориларни ҳам чиқарамиз... – деб кўшиб кўйди ҳалиги одам.

Мен эти терисига ёпишиб кетган бу одамга ва оролчада ўтириб олиб ичкилигу газакка зўр бераётган ҳалиги хомсемиз ажнабийга қарадим.

– Чиқарган дориларингизни олдин ўзларингизда синаб кўрсаларинг керак, а?

Ҳамсуҳбатим нима демоқчи бўлганимни тушунди шекилли, кулиб юборди.

Ука зарурроқми, пойафзал?

Чўмилаётган жойимизга шу ерлик битта найновроқ бола беш-олти ёшдаги чикалдакдек укаси билан келиб қолишди. Улар иккига бўлиниб оқаётган дарёнинг кечувидан ўтишаётганда бирдан укасининг енгил пойафзали сувга оқиб кетди. Ака укани ташлаб пойафзални ушлагани дам чопиб, дам сузиб кетди. Энди эса сувнинг оқими укасини оқизиб кета бошлади ва бола дод солди. Найнов ака икки ўт орасида колди: бир томонда укаси, ҳув нарида эса унинг пойафзали оқиб кетаяпти.

– Қўркма, маҳкам бўл! – деб бақирди ака ва пойафзал томонга отилди. Аммо сувнинг оқими беш-олти яшар боладан кучли келиб, уни йиқитиб оқизиб кетай дерди, шу сабабли бола фақир бор овози билан дод соларди:

– Ака! Ака!..

– Укамга қаранглар, мен унинг пойафзалини ушлаб келай! – деб бизга қараб бақирди найнов ака. Биз сувдаги болага қараб чопдик, аммо кучли оқим уни ағдариб кета бошлади. Унга етиб олгунча оқим болани яна бир ағдарса – тамом.

– Орқангга қайт, укангнинг йўлини тўс! – деб бақирдик биз.

Аҳволни кўрган ака шартта орқасига қайтди ва укасини тутиб олиб сўкиб-сўкиб қирғоққа чиқариб кўйди. Кейин пойафзални тутиб келгани югуриб кетди.

Ўз дарёларини соғинган қопалликлар

Хумсон тарафдан келадиган Угам дарёси Чирчиққа қуйилиш жойида кенгайibroқ оқади, шу сабабли бу ерда, дарё кўприги ёнида кўпчилик чўмилади, хордиқ олади. Мен ҳам шу ерда ўсган бир дарахт тагида салқинлаб ўтирган эдим, икки козоқ йигит тушиб келишди. Уларнинг кўлларида юклари хийлагина, ўзлари ҳам офтобда терлаб-пишиб кетишган эди. Йигитлар тапир-тупур келишди-да, менга салом беришди ва: “Хайрият, етиб келдиг-а!” – деб қўйишди.

– Ҳа, узоқдан келяпсизларми? – деб сўрадим мен.

– Ҳа, Қозоғистоннинг чўлларида келаяпмиз, дарёмизни жуда соғиндик, – дейишди улар ва юкларини шу ерга кўйишиб, апил-тапил ечи-

нишиб, ўзларини дарёга отишди.

– Э, борақансан-ку, дарёгинам! – деб юборди йигитларнинг ёшроғи ва завқ билан тўлқинларда сузаркан: – Ана ҳаёт! Мана ҳаёт! – деб қийқарди.

Ёши ундан каттароқ бўлган шериги ҳам ундан қолишмасди. Бироздан сўнг улар қирғоққа чиқишди ва бир ойдан бери Қозоғистоннинг Еттисойида ишлаб юришганини, ўзлари шу ерга яқин – Қопал қишлоғидан эканликларини айтишди.

– У ёқдаям дарё, каналлар кўп эди-ку, чўмилмадингларми? – деб сўрадим мен.

– Чўмилдик, улар бизнинг дарёмизга ўхшармиди? – дейишди улар. – Ҳали уйимизга борганимиз йўқ, келишимиз билан дарёда чўмиламиз деганмиз.

Йигитлар ўзларини яна дарёга отишди. Бироздан сўнг чиқишиб, қўл телефонларида уйларига қўнғироқ қилишиб:

– Биз келдик, ҳозир Угамда чўмилаяпмиз, келсанглар-чи, – деб уйларига хабар беришди.

Кўп ўтмасдан уларнинг оталари ва болалари етиб келишди ва шу ерда, дарё бўйида кўришишиб не жойлардан ўз дарёларини соғиниб келган йигитларнинг қувончларига шерик бўлишди.

Ҳа, ўз юртингнинг ҳавосию, дарё-тоғига нима етсин!

“Думалаб-думалаб...”

Бу дарё бўйига қанақа одамлар келмайди, ундан баҳра олмайди дейсиз? Мана, бир гуруҳ дам олувчилар дарёнинг саёз, аммо тез оқар жойида чўмилишяпти. Думалоқдан келган бир аёл эғнидаги кўйлаги билан сувда оққани-оққан эди. У нарироққача думалаб-думалаб оқиб борар, кейин қирғоққа чиқиб яна сувнинг юқорироғига бориб, яна думаларди. Ёнимдаги ҳамроҳим – хоразмлик ҳофиз йигит буни кўриб бир ашулани эслаб қолди:

*Думалаб-думалаб айтоман,
Думалаб кетса – қайтоман...*

Думалоқ аёл эса сувда тинмасдан думаларди.

Сузоғич дада ва унинг қизи

Шаҳарнинг иссиқ ва дим ҳавосидан қочиб келганлар учун бу сўлим жойлар, ғир-ғир эсиб турган шаббода ва энг муҳими – тоғ дарёсининг муздек суви жаннатнинг ўзгинаси эмасми, кела солибоқ ўзларини сувга отишади. Мана бир йигит ҳам машинасидан туша солиб чўмилишни бошлаб юборди. Дарё бу ерда иккига бўлиниб оққанидан у гоҳ ўнг, гоҳ чап томондаги сувга шўнғир, чиқа солиб, яна янги жой қидиришга тушарди. Унинг ўн икки-ўн уч ёшлардаги дўмбоққина қизи эса дадасига эргашиб нукул:

– Ада, бу ер чукур эканми? Ада, бу ернинг суви иликроқ эканми? – деб савол берарди.

Сузоғич ада эса унинг саволларига жавоб беришдан кўра сувга шўнгишни афзал кўрар, қизи эса унинг ортидан қолмасдан югурганича саволларини ёғдираварди:

– Ада, бу ер яхшироқ эканми? Ада...

Аваз тошотар

Дарё қирғоғидаги тош устида куёшга товланиб ётибман. Ёнимга бир ўсмир ҳам келиб қўшилди. Сувнинг ғир-ғир эсаётган эпкини бирам ёқимли. Кўзим сал юмилган экан, “чўлп-чўлп” тушаётган тошлардан сачраётган сувдан сесканиб кетдим. Қарасам, ёнимдаги бола чалқанча ётганча дарёга тош отаяпти. Отса отар, ахир дарё бўйига келган ўғил бола борки, тош отиб ўйнайди. Аммо болалар кўпинча ким узоққа отиш, ё бўлмаса япалоқ тошни сувга юзалаб отиб қанча марта сирғалишини санашади. Бу йигитча бўлса чалқанча ётганича қўлига илашган тошни шапиллатиб сувга отар, унинг тошлари узоққа бормай шу яқинга тушар, бирортаси кўлидан чиқиб кетса устимизга тушиши ҳам мумкин эди. Мен унга танбех беришни ўзимга эп кўрмадим, шунчаки:

– Роса Мукбил тошотар экансан-ку? – дедим.

– Менинг исмим Аваз, – деди бола.

– Шунақами, – дедим мен. – Бўлмаса, узоқроққа от, бошимизга тушмасин...

– Хўп, – деди бола ва тош отишда давом этди.

Кейин зерикди шекилли, ўрнидан туриб жўнаб қолди.

– Ҳа, каёққа, ҳали тош кўп-ку? – дедим мен.

– Қорин очди, овқатланиб келай, – деди бола бемалол.

Аваз тошотар дарё бўйидаги ҳамма тошни ростдан ҳам отиб чиқмоқчи бўлди шекилли...

Дарёдаги мастлар

Бир гуруҳ турли ёшдаги одамлар дарёнинг шундай қирғоғидаги уйдачадан чиқиб келиб дарёга ўзларини отишиб чўмилишяпти. Уларнинг ҳаммаси маст, баъзилари оёқда зўрға туради, кўзлари ҳам ичкиликдан бемаъно ялтирайди. Ана ўшалардан биттаси гандираклаганича сув лабига келди, ҳамма ёқни шалпиллатиб сувга тушди, бир томонга қийшайганича икки-уч оғма қадам босиб бориб дарёга йиқилди, сув кўп бўлганида-ку, ҳалиги бадмастни оқизиб кетиши турган гап эди, аммо у саёз ерга думалаб бориб ўзини зўрға ўнглаб олди. Шерикларининг эса у билан ишлари йўқ, ўзларича оғизга келганини айтиб қийқириш билан овора. Мана, улардан биттаси сувга шўнгиб чиқиб бироз ўзига келди шекилли:

– О, бу сув хушёрхона-ку! – деб кичқирди.

Қолганлари унга қўшилиб:

– Ҳа, ҳа, хушёрхона, хушёрхона! – деб қийқиришиб маъқуллашган бўлишди.

Кейин ўша хушёрхонада бироз ариган мастликларининг ўрнини тўлдириш учун бир-бирларини бўкириб чақиришиб, дарёнинг саёз жойига чордана қуриб ўтириб олиб яна ароқ ичишди, кейин ичкилик шишасини шу ерда тошларга уриб синдиришди ва ҳоказо ва ҳоказо.

Хайриятки, бадмастларнинг чўмилиши бирор қор-қол билан тугамади, аммо ўша куни дарё ҳам бу бемаъни қийқириқлардан безор бўлиб оққандай эди.

Соҳилдаги тошлар

Ҳар куни чўмилиб чикқач, соҳилда, оёқ остида сочилиб ётган тошларга кўзим тушади. Улар турли шаклда – думалоқ, чўзинчоқ, катта-кичик, ранглари ҳам ҳар хил: оқ-қора, қизғиш, кўкимтир ва ҳоказо. Баъзи тошлар сипсиллик, баъзилари ғадир-будур... Тошлар орасида айрим бошқачароқ – олабула рангдагилари, турли чизигу чизикчалар тушгани ҳам учрайди. Мен бундай тошларни кўлимга олиб томоша қиламан, баъзиларининг нимасидир ёқиб олиб кетмоқчи ҳам бўламан, аммо орқа-ўнгини кўздан ўтказиб яна ташлаб юбораман – барибир жўн, оддий тош-да... Аммо кўзим яна тошлар орасидан бошқачароқ, ажойиброғини излайверади, лекин бундайлар топилмайди, оддий тошлар эса тўлиб ётибди...

Ҳа, ҳаётда ҳам шунақа, одам дегани худди тошлар сингари кўп, аммо улар орасида бошқачаси, арзийдигани, мукаммали кам учрайди. Аммо мен излайвераман, излайвераман...

Кимга – нима...

Дам олувчилар, ёш-яланг, айникса, болалар қийқиришиб чўмилаётган Угам дарёсининг шундай лабида, сувга тушиладиган жойга буриб қўйилган энгил машина олдида бир йигит билан қиз туришар, қиз йигитнинг кўксига бош қўйиб олган эди. Мен чўмилиш учун тушаётиб улардан истиҳола қилиб бироз тўхтаб қолдим. Аммо йигит билан қизнинг биров билан иши йўқ эди, шу сабабли мен уларнинг олдидан ўтиб сувга тушдим, чамамда, улар менга қараб ҳам қўйишмади. Бироз вақт ўтгандан кейин мен сувдан чиқиб тепага кўтарилдим ҳамки улар ҳамон ўша ҳолатда – бир-бирларини бағирларига босганча туришарди. Бу икки ёш учун табиат, дарё эмас, висол муҳимроқ эди.

Ҳа, кимга – нима...

Сухроб ЗИЁ

1996 йилда тугилган. Ўзбекистон жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетининг биринчи босқич талабаси.

**Висолнинг сурати –
уфқлар**

* * *

Ёз қуёши куйдирар секин,
Кузнинг ҳам ҳар қадами виқор.
Қиш ҳам сокин ўтади, лекин,
Заминни тез эгаллар баҳор.

Бўлмайдикун тонгни қўриқлаб,
Шамол бошлар эрка қилиқлар,
Бир кечада гуллар ўриклар,
Заминни тез эгаллар баҳор.

Қарғаларнинг сафари қарир,
Адирларнинг уйқуси арир,
Ерга майса кийдирар ҳарир,
Заминни тез эгаллар баҳор.

Сўлим бўлиб қолади тунлар,
Кўкда қора булутлар туллар,
Ишқ сўроқлаб уйғонар гуллар,
Заминни тез эгаллар баҳор.

Ошиқларга қишдан паноҳ йўқ,
Тергай десам, дилда қулоқ йўқ,
Сени севдим, менда гуноҳ йўқ,
Заминни тез эгаллар баҳор.

* * *

Куюнма кўзларинг ёшлабо,
Суюнма, рухсоринг бебақо.
Суйинчим, куйинчим ўзингсан,
О, сенинг юрагинг бебаҳо!

Ўкинсанг ғанимдўст дастидан,
Сўз очгин муҳаббат васфидан,
Ўгир юз аламнинг васлидан,
Ютса ҳам бўлмагай ғам адо.

Кулса гар, кўзларинг чиройли,
Баҳорий юзларинг чиройли,
Ғам чексанг агар мен туфайли,
Унутгин сен мени мутлақо.

Сен кетсанг, ҳаёт йўқ демасман,
Сен кетсанг, баёт йўқ демасман,
Наҳот йўқ, наҳот йўқ демасман.
Кўнглимда яшарсан, маҳлиқо?!

Тонг қуёш ўпганда майсалар,
Кўринсанг баҳорлар бошланар,
Бошқалар билмасин, бошқалар,
Энг асл севгида йўқ садо.

Юракни куйдирар бир қўшиқ,
Учолмай пирпирар бир қўшиқ,
Фақат ишқ,
фақат ишқ,
фақат ишқ,
Фақат ишқ куйлатар бехато!

Тун

Шовиллайди дала шамоли,
Тун заминни зулматга буркар,
Томга кўнган бойқуш мисоли
Тун бошланди, эртакчи ухлар.

Кўзларимни қора ёпинчик
Қоплагандек атроф зим-зиё.
На бир нур бор, на бирор илинж,
Қораликдан дилим симсиёҳ.

Юраману жилмас қадамлар,
Бардошимни тугатиб қўйдим.
Ким бор, ёрдам беринг, одамлар,
Мен ўзимни йўқотиб қўйдим.

Бир йўлимда минг битта тузоқ,
Тун қайғуси сабримни михлар
Ва, афсуски, ҳали тонг узоқ,
Тун бошланди, эртакчи ухлар.

Ҳеч ким қарши чиқмайди тунга
Ё тинчгина ётмоқ истарми?!
Фақат тинмай куйлар чигиртка,
Уйғотолмай эртакчиларни.

* * *

Осмон –
Заминнинг ошиғи,
Висолнинг сурати – уфқлар.
Кўзимга беркинган қуёшни
Қоплаган қабоқлар – булутлар.

Булутлар шунчалик қорадир –
Тушгандай қошимнинг сояси.
Киприклар қил янглиғ қоядир –
Руҳимнинг энг ўткир қояси...

Атиргул

Атиргул...
Шохларинг охиста силкинар
бош эгиб
шамолнинг
измига.

Атиргул...
Безор ғунчалар елпинар
бешафқат
қисматдан
ранжиган.

Атиргул...
Ожизсан, ожиздир тиконинг,
қизарган
юзларинг
ожиздир.

Атиргул...
Япроғинг шум шамол оқими
оқизди,
оқизди,
оқизди.

Атиргул...
Тоқат қил, энгиб ўт шамолни,
ранжима
бу гўзал
фаслдан.

Атиргул...
Ўйлама баҳорда заволни,
яшнагин
дил билан,
ишқ билан.

Атиргул...
Ҳасратлар
бекордир,
бекордир.
Муҳаббат –
абадий баҳордир!

КИНОДРАМАТУРГИЯ

Миразиз АЪЗАМ

1936 йилда туғилган. Ўрта Осиё давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. Унинг йигирмадан ортиқ китоблари босилиб чиққан. Шеърини туркумлари белорус, молдован, рус, қирғиз, озарбайжон, латин ва корейс тилларига таржима қилинган. Олти қисмли “Имон” киноқиссаси муаллифи.

ҚАДР¹

Бухородаги хонадонлардан бири. Азимбекнинг оиласи.

Қадр тагида ёзув: 1980 йил 28 апрель

Дарвоза олдида дастурхонли стол ва курсилар қўйилган. Курсилардан бирида имом, чопон-белбоғли ва дўппили кишилар ўтирибди. Таъзия билдирувчи кишилар кириб-чикиб туришибди. Ёшлар дарҳол чой келтиришади. Имом одамлар ўтириши билан фотиҳа ўқийди. Одамлар чиқиб кетаётди, кўча эшик рўпарасида тик турган кишилар орасидаги Азимбек, Аҳадулла ва Омонга таъзия билдиришади: “Бандалик бўпти”, “Худо раҳмат қилсин”, “Худо сабр берсин” ва ҳоказо. Азимбек, Аҳадулла ва Омон жавоб қилишади: “Раҳмат”, “Нима қиламиз энди”, “Оллоҳнинг иродаси” ва ҳоказо. “Нима бўлди? Қўп ётдиларми?” – дейди бири. “Йўқ. Тўсатдан. Инфаркт”, – дейди Азимбек. “Раҳматли Ботир ака яхши инсон эдилар. Жойлари жаннатда бўлсин”.

Вақт шомга яқинлашади. Ёшлар стол ва курсиларни йиғадилар. Уч ака-ука – Аҳадулла, Омон ва Азимбек бош эгиб жим ўтиришади.

Азимбек: Ажаб, жуда тошбағир бўлиб кетибман, шекилли, сира кўзимга ёш келмади.

Аҳадулла: Баъзан одамда шундай ҳол бўлади ўзи...

¹ Журнал варианты.

Омон: Аммо мен кўзёшимни ҳеч тўхтатолмаяпман.

Аҳадулла: (*Азимбекка*) Сен сўнги кунларда дадамнинг бошидан ўтган тухматлардан кейин юрагинг зардобга тўлиб кетган, шунинг учун йиғлолмаяпсан.

Азимбек: Эҳтимол...

Кадр алмашади. Ётоқхона. Тун. Азимбек ва Тоҳира каравотда ётиштипти. Азимбек уйқусираб ингранади. Тоҳира бир уйғониб, яна уйқуга кетади.

Азимбекнинг туши.

Азимбек катта дарё бўйида ўтирибди. Отаси Ботир ён томондаги баланд тоғ чўққисига чиқиб олган. Хурсанд. Ботирга қараб қўл силкиб қўяди. Ботир ҳам қўл силкиб жавоб қайтаради. Шу асно бирдан зилзила бўлиб, тоғ ёнбағирларига из тушиб, чўққи тоғдан ажрала бошлайди. Отанинг: “Азимбе-е-ек!” – дея садо бергани эшитилади. Азимбек тоққа қараб ваҳмга тушади. Тоғ қарсиллаб дарё устига қулайди. Ота бир қалқиб сув устига чиқади. Азимбекка бир нималар деб имо қилади, сўнг сувга чўкиб кетади. Азимбек: “Дада-а-а!” – деб қичқиради ва уйғониб кетади. “Дада, дадажон” – деб йиғлайди. Хотини Тоҳира уйғониб кетиб, эрини юпатади.

Тоҳира: Сабр қилинг, дадаси, сабр қилинг! Нимаям қилардик? Дадамиз ажойиб инсон эдилар...

Азимбек: Тушимда дадам чиқиб ўтирган баланд чўққи дарёга қулади. Сувга чўкиб кетдилар. Ёрдам беролмадим. Менга алланима дедилар, эшитмадим, тушунмадим нима деганларини...

Тоҳира: Дадамиз баланд чўққига чиққан инсон эдилар. Сув ёруғлик. Сизга розилик билдирганлар. Жойлари жаннатда бўлади.

Азимбек: Нима кўрдилар бу ёруғ дунёга келиб?! Кўрганлари фақат азоб, ҳақорат, тухмат. Қанча яхшилик қилсалар ҳам сира бошлари балодан чиқмади. Оҳ, менинг дунёдан бекадр ўтган отам-а... (*Йиғлайди.*)

Кадр алмашади. Азимбекнинг уйи. Камтаргина ховли. Айвон. Ўртада патир, сарёғ, пишлоқ, узум ва олма-ноқлар билан тузалган дастурхон.

Париждаги Капуцинлар хиёбонида бўлиб ўтган биринчи фильм премьерасидан буён 120 йил ўтган бўлса-да, назаримизда кино сценарийлари ҳамон биз учун жиддий жанр бўлиб кўринмайди. Киносценарий адабий жанрми, йўқми, деган баҳслар ҳам тинмаган бир пайтда у ўзининг жанр сифатида яшашга ҳақли эканини исботлаб ҳам улгурди. Кинодраматургия ўз хусусиятларига кўра ижодкордан ўзгача тайёргарлик, малака ва иқтидорни талаб этади. Жумладан, киносценарист экраннинг ўзига хос табиатини, талаблари ва имкониятларини тушуниши, кино тасвирларини тасаввур этиши ва бошқа қатор хислатларга эга бўлиши зарур.

Таниқли шоир ва драматург Миразиз Аъзам шу пайтга қадар бир қанча бадиий фильмларга сценарийлар ёзган. Унинг ушбу киносценарийсини халқимизнинг яқин ўтмишидаги аянчли ҳаётдан лавҳалар акс этган янги асар сифатида эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз.

Таҳририят

Унинг атрофида Азимбек (32 ёшда), хотини Тоҳира (26 ёшда), ўгли Ҳиммат (3 ёшда) чой ичиб ўтиришибди.

Кадр тагида ёзув: 1983 йил сентябрь

Азимбек: Анора! *(Ўзбек оилавий ахлоқ меъёрларига кўра, эр хотинининг исмини айтмай, тўнғич қизининг исми билан мурожаат қилади).*

Тоҳира: Лаббай, дадаси...

Азимбек: Бугун қайси кун, биласизми?

Тоҳира: Ҳар қалай пайшанба эмас. Палов йўқ.

Азимбек: Мен унимас... Никоҳдан ўтган кунимизни айтмоқчи эдим. Ҳашпаш дегунча ўн йил ҳам ўтиб кетибди.

Тоҳира: Вой, мани эсимгаям келмабди... *(Сал уялиб, аммо ўзига ишонч ва журъат билан)* Мен сизга тегаётганимда ўзимча Пушкиннинг Людмиласига ўхшаб, Худо хоҳласа, уч паҳлавон ўғил туғиб бераман, деб ваъда бергандим... Биринчиси қиз бўлиб қолди.

Азимбек: Ундай деманг... Биринчиси қиз бўлса отани бой қилади, деган гап бор... Ёшликдаги ширин кунларимиз ортда қолди энди... Эсингиздами, Навоий боғида учрашадиган жойимиз?

Тоҳира: Ҳа, бўлмасам-чи... Бир куни устимизга опангиз – Орифа опам келиб қолгандилар...

Бухородаги маданият ва истироҳат боғи.

Кадр тагида ёзув: 1973 йил, сентябрь

Азимбек ва Тоҳиранинг ўн йил бурунги талабалик пайтлари. Улар бир қоратол остидаги скамейкада ўтиришибди. Икковларида ҳам бир дипломат. Азимбек Тоҳирага яқинроқ ўтирмоқчи бўлиб у томон сурилади. Тоҳира ўзини нари олади, Азимбек яна сурилади, Тоҳира яна ўзини нари олади ва Азимбекни бошқа нарсага чалғитиш учун ёнидаги дипломатини қўлига олиб, ширк этказиб очади.

Тоҳира: Мен ҳар гал стипендия олганимда китоб дўконига ўтаман. Аввалги сафар Одил Ёқубовнинг “Улуғбек хазинаси”ни олгандим, бугун мана, қаранг, Шукруллонинг “Жавоҳирот сандиғи”ни сотиб олдим. Яхшими?

Азимбек: Зўр! Мен буларни журналдан ўқиганман, биламан. Мен детектив ва муҳаббат китобларини йиғаман.

Тоҳира: Менгаям ўқишга бериб туринг. Берасизми?

Азимбек: Майли. Жомийнинг “Юсуф ва Зулайҳо”сини ўқийсизми?

Тоҳира: Қанийди...

Азимбек: Бўпти. Эртага обкелиб бераман. Зулайҳонинг Юсуфга бўлган севгиси шундай зўр ва ҳаяжонли тасвирланганки, дунёда ҳар қандай йигит ҳам Юсуф бўлгиси келади.

Тоҳира: Вой-бў, қани ўқиб кўрайлик-чи... балки...

Азимбек: Қанийди, сиз ҳам мени...

Азимбек қўлини Тоҳиранинг елкасига узатиб кучоқламоқчи бўлганида, узокда, истироҳат боғининг хиёбонида опаси Орифа дугона-

лари билан келаётганига кўзи тушиб: “Ия, опам келяпти”, деб қўлини тортиб олади. Тоҳира, бу ёққа юринг, бу ёққа... пана томонга тортиб кетади ва иккови кўхна чинорнинг нарёғидаги буталар орқасига бекинишади. Орифа ўртоқлари билан улар томонга келаркан, ёшларнинг бекинганини пайкайди ва худди ўртоқларига гапиргандай: “Кўрдим, барибир кўрдим”, дейди. Улар узоқлашиб боришаркан, ўртоқлари: “Нимани кўрдинг, нимани кўрдинг?” дейишади. Орифа: “Ҳа, анов дарахтда иккита қуш” деб шарақлаб кулади.

Кадр алмашади.

Эр-хотин хотираларга берилишиб, ёнларида Ҳиммат ўтирганини нутгандилар.

Ҳиммат: Ойи, ўшанда мен бувимникига кетганмидим ё нариги ховлидамидим?

(Азимбек ва хотини қаҳ-қаҳ отиб кулишади)

Азимбек: Сен нариги ховлидайдинг, нариги ховлида...

Она: *(Ўғлини бағрига босиб ўпади)* Ҳа, нариги ховлидайдинг.

Эшик очилиб, уйга Анора кириб келади ва “Дадажон!” деб отилганча отасининг бўйнидан қучоқлайди. Анора тўққиз ёшда, учинчи синф ўқувчиси.

Тоҳира: Секин, қизим, секинроқ. Дадангни йикитиб юборасан.

Анора: Йикитмайман, мен дадамни яхши кўраман. Мен мактабда дадамни соғиниб кетаман.

Азимбек: *(Яйраб жилмаяди)* Хўш, асал қизим, ўқишлар қалай?

Анора: Зўр!

Азимбек: Нимаси зўр?

Анора: Беш оламан!

Азимбек: Олдингизми ё оласизми, қизим?

Анора: Олдим ҳам, оламан ҳам.

Азимбек: Ҳа, шундай денг. Яхши, яхши. Ундай бўлса, қани менга айтингчи, бугун нима дарс ўтдинглар?

Анора: Ўзбек тили, ўқиш, матем, матем.

Азимбек: Матемани нимаси?

Анора: Биз математикани матем деймиз, билдингизми?

Азимбек: Билдик, қизим, билдик. Хў-ў-ўш, ўқишда нимани ўқидинглар?

Анора: Ўқиш дарсида Юсуф Хос Ҳожибнинг ҳикматли сўзларини ёдладик. “Қутадғу билиг” номли китобда:

Кўнгил соз, ўзинг пок, ҳаққа тоат қил,
Халқингга меҳр-ла ҳақ-адолат қил,

– дейилган экан. Кейин муаллимимиз бизга бошқа шоирлардан ҳам шеър ёдлатдилар.

Азимбек: Ўқинг, қизим, ўқинг.

Анора: Алишер Навоий. “Садди Искандарий” дан:

Адолат била элни қил бахраманд
Ки, яхшига кетсун ёмондин газанд.

Азимбек: Ие, бунинг қийин сўзлари бор-ку, қандай қилиб ёдладинглар?

Анора: Битта “газанд” деган сўз қийин-де, лекин уни муаллим айтиб бердилар: “зиён” дегани экан. “Элингга адолат бергинки, ёмон одамларнинг зиёни ҳам яхшиликка айлансин” деган маънони билдираркан. Шуни тушуниб олгандан кейин байтни ҳаммамиз осон ёдлаб олдик.

Азимбек: Бу байтлар “Ўқиш китоби” нгларда борми?

Анора: Йўқ, лекин биз адолатни яхши билишимиз керак экан.

Эр-хотин яна кўз уриштириб оладилар. Улар муаллимдан мамнун эдилар.

Азимбек: Яхши айтибдилар муаллимингиз.

Анора: Адолат ўзи нима? Адолатсизлик нима?

Азимбек: Мен сизга бобонгиз ҳаётини сўзлаб берсам, буни ўзингиз ҳам тушуниб оласиз. Бобонгизни эслайсизми ўзи? Соч-соқоллари қанақа эди?

Анора: Сочлари оппоқ эди. Соқоллари йўқ эди, менимча.

Азимбек: Балки, соқоллари бўлгандир?

Анора: Йўқ, соқоллари йўқ эди.

Азимбек: Яна нималар ёдингизда қолган?

Анора: Навоий боғига борганимизда музқаймоқ оберадилар. Қишда чўнтақларида майиз, туршак, қурут бўларди. Уйга катталар келганда дарров “ассалому алайкум” дегин, дердилар. Бошқаси эсимда йўқ.

Азимбек: Майли... Ҳар куни ухлашдан олдин ана ўша бобонгиз ҳақида озгина-озгина ҳикоя қилиб бераман.

Тоҳира: Энди, қизим, мен овқатингизни олиб келай, лағмон қилганман, еб олинг. Чойдан кейин, озроқ менга қарашинг, мен кирларни ювишга тайёрлаб қўйганман, катта кирларни мен, дастрўмол, пайпоқ сингари кичик кирларни сиз ювасиз. Дадангиз тушлик қилгани келганлар, энди ишга кетадилар. Кейин дарс тайёрлайсиз. Бобо ҳикояси – кечкурун, бўптимми?

Анора: Хўп, ойи.

Кадр алмашади. Кеч оқшом. Ўша хона. Фақат энди дастурхон ўрнида гилам устига ўрин солинган. Йирик планда панорама: уй шифтининг манзаралари, девордаги нақшлар, ўрин-кўрпаларнинг гуллари. Ўринда Анора ва Ҳиммат ётибди. Ўрин ёнида Тоҳира, сал нарида Азимбек ўтирибди.

Азимбек: Бор эди, йўқ эди, оч эди, тўқ эди, дадамнинг исми Ботир эди. 1914 йилда туғилиб, 1980 йилда вафот этган эди. Ўшанда сиз тўрт ёшда эдингиз, айтаверайми?

Анора: Айтаверинг.

Азимбек: Бобомизнинг исми Алихўжа, катта бувимизнинг исми Ойна, кичик бувимизнинг исми Роҳила бўлган экан.

Анора: Иби, момоларимиз иккитамиди?

Азимбек: Ҳа. Катта бувим вафот этганда бобом Роҳила бувимга уйланган экан. Дадам Ботирни, Аҳадулла ва Омон амакиларимни катта бувим туккан эди. Гулбиби, Ҳожихон, Махфуза деган аммаларим ва Музаффар амакимни Роҳила бувим туккан. Улар қандолатчи бўлишган. Дунёда неча хил мева бўлса, ўшанча хил ҳолва пиширишар эди...

Азимбек шулар ҳақида гапираркан, Бухоро қандолатчиларининг ҳаётидан ҳикоя қилувчи кадрлар кўрсатилади. Биров – Аҳадулла, мис тоғорада чилчўп билан тухум кўпиртирмакда. Биров – Омон, сабзиларни қирғичдан ўтказмакда. Яна кимдир – Ботир, эзилган меваларнинг сувини махсус идишларга оқизмакда. Яна биров махсус асбоб тагига ўт ёқиб, қайсидир бир ҳолва турини пиширмакда ва ҳоказо. Бозор. Алихўжа ва ёнидаги дўсти ҳамда божаси Усмонқулнинг олдида қандолат махсулотлари. Ранг-баранг ҳолвалар, хандонписта, бодом ва ёнғоқ-майизлар. Уларнинг икки ёнида узоққа чўзилиб кетган ёймачилар. Сотувчилар ва харидорларнинг бир-бирларига мурожаат қилаётганлари кўрсатиб борилади.

Кадр остида ёзув: 1927 йил, ноябрь

Уларнинг олдида таниш мижозлардан бири яқинлашиб келади ва Алихўжага юзланади.

Мижоз: Али ака! Ўғлимиз Аҳмадполвонни ҳам уйлайдиган бўлиб қолдик. Сумбуланинг йигирмасида никоҳи. Бир чиройли қилиб ўн кадоқ пашмагини, олтига седанали патирҳолвасини эплаб берасиз энди.

Алихўжа: Э, муборак бўлсин, мулла Каримбой. Илоҳо, болаларимиз бахтли бўлсин, турли бало-қазолардан Ўзи асрасин. Сиз айтасиз, биз қилмаймизми? Худо хоҳласа, сумбуланинг ўн тўққизида уйга келиб, олиб кетаверасиз.

Мижоз: Омон бўлинг. Қўлингиз дард кўрмасин. (*Кетади*)

Алихўжа: Худога шукр, савдоларимиз ҳалиям ёмон эмас.

Усмонқул: Ёмонликка ёмон эмас-у, Алихўжа, бизни ҳам қўшнилардай кулоқ қилиб, Украинагами, Сибиргами бадарға қилишмасайди... Салимбой-ваччалар, Олимбек ҳожилар қаёқда? Улар Украинада, дегувчилар бор. Балки йўлларда шаҳид бўлиб кетгандирлар... Бундай воқеалар кўп. Бизгаям навбат кепқолдими, дейман-да...

Алихўжа: Энди ундай бўлмайди. Бу ёғи яхшиликка қараб кетяпти!

Усмонқул: Қанийди доим шундай кетса... Эсингиздами 1917 йил? Бояшавойларнинг дохийлари: “Сизларнинг урф-одатларингиз, миллий ва маданий муассасаларингиз озод ва дахлсиз, ўз миллий ҳаётларингизни эркин ва бемалол уюштира берингиз. Сизларнинг бунга ҳақингиз бор. Чунки,

тақдирингиз ўз қўлларингизда...” деб ваъда берганидан кейин ҳам Туркистон мухториятини қонга ботиришди-ку!

Алихўжа: Энди ундай бўлмайди, деяпман-у, божа!

Усмонқул: Аркимиз замбаракдан ўққа тутилган пайтини унутиб бўладими? Шундай шафқатсиз ҳукуматга ишониб бўладими, Алихўжа?

Алихўжа: Энди, божа, ҳукуматнинг у қийинчилик даври ўтди. Ҳамма ёқда тикланиш, маърифий ишлар юришиб кетди-ку! Биз гина-кудуратларни унутайлик. Замоннинг йўриғига юрайлик...

Усмонқул: Нима қилишимиз мумкин?

Алихўжа: Нима қилардик, замонга мослашамиз-да.

Усмонқул: *(Деярли зардаси қайнаб)* Хўш, нима қиламиз, нима?!

Алихўжа: Мен ҳовлимизни бузиб, “Қизил чойхона” очсамми, деб ўйлапман. Қандолатчиликни йиғиштираман.

Усмонқул: Бутунлайми?

Алихўжа: Фақат онда-сонда, энг зарур пайтларда, тўй-ҳашам, аза-маросимларда керагича, оз-оз пишириб тураман.

Усмонқул: Чойхонада шўроларга ёқадиган нима иш қилиш мумкин?

Алихўжа: Чойхонанинг бир четига истол-устул қўйиб, устига газит-пазит, жаридалар ёйиб қўямиз. Бирда-яримда ҳукуматдан маърузачи чакириб, ўн-ўн беш одамни йиғиб, “қизил” суҳбатлар ўтказамиз. Агар шундай ишлар билан ҳукуматни қўллаб-қўлтиқлаб турсак, бизга тегишмайди.

Усмонқул: Ҳа, гапингиз мантиқли, Алихўжа. Аммо мен нима қилсам экан, билмайман... Шундай ишлаб турай десам, кулоқ қилиб юборадими деб кўрқаман, ишламай десам, ётиб еганга тоғ ҳам чидамайди.

Алихўжа: Ўйлаб кўринг... Оллоҳнинг атагани бордир, Ўзи берар ризқ-насибасини... Агар хоҳласангиз, чойхонани бирга очайлик...

Усмонқул: Қайдам... Мен уйдагилар билан бир кенгашай-чи. Жавобимни эртага эрталаб айтаман...

Алихўжа: Бўпти. Мен кўч-кўронимни ҳозирдан йиғавераман.

Кадр алмашади. Алихўжанинг уйи. Ойна хола ҳовлида тараддудланиб юради ва уйга кириб кетиб, бир халта кўтариб чиқади. Ҳовлидаги катда маза қилиб ётган Ботирнинг олдида келади.

Ойна хола: Ботиржон болам, қиём пиширмоқчийдим, шакар озроқ экан, мана шу пистани сотиб, пулига шакар олиб келинг.

Ботир: Э, қўйинг, ойижон, анов шапкали мелиса яна писта сотганингни кўрсам, хафа қиламан, деганди.

Ойна хола: Вой яшшамагур-ей... Сиз сал у ёқ-бу ёққа қараб юринг-да, у кўринган заҳоти қочинг. Шуниям бир амаллаб сотиб келсангиз, кейин, майли, ҳеч бозорга чиқмассиз. *(Ойна хола бир халта пистани Ботирнинг қўлига тутқзади).*

Ботир: Бўпти, бу охиргиси.

Алихўжанинг уйи. Ботир ҳовлига кириб бораркан, онасидан гина қилади.

Ботир: Айтдим-ку сизга сотмайман деб, милиционер муюлишдан биқиниб келганини билмай қолдим. Ҳамма пистани бордоғи билан сувга ағдариб ташлади.

Ойна хола: Вой қуриб кеткур-ей, бундай қилган одам кўр бўлади-ю, билмас эканми?

Ботир: Мендан опқўйиб болаларингизга берсангиз ҳам бундай ачинмасдим, дедим.

Ойна хола: Осмон баланд, ҳоким олисда, бу зулмларни кимга айтишни билмайсан. *(Ўғлини қучоқлаб алам билан хўрсинади).*

Алихўжа эшак арава билан ҳовли эшиги олдида тўхтади ва юкларини остонахонага тушириб, ҳовлига, қучоқлашиб турган она-бола олдида келади.

Алихўжа: Ҳа, нима бўлди?

Ойна хола: Дард бўлди! Гўр бўлди!

Алихўжа: Иби, иби... Оғзингиздан бундай сўзлар чиқмасди... Нима жин урди сизни?

Ойна хола: *(Эридан бироз хижолат бўлади, айни чоғда алами ҳам босилмайди).* Ботирни писта сотишга чиқарувдим, анови отинг ўчкур милиса пистасини сувга ағдариб, ўзини уриб ҳайдабди. Писта ўзимизники бўлса, бозор ўзимизники бўлса, одам уйидаги ортиқча нарсасини ҳам сотолмайди-ми энди? Мелисани тергайдигани йўқми, боринг, чиқинг ҳокимига, бу нима деган гап?

Алихўжа: Эй, жаҳон кенг бўлгани билан, этик тор бўлса, нима фойдаси бор у ёқ-бу ёққа югурганнинг? Ҳозир муроса замони. Замон сенга боқмаса, сен замонга боқ, дейдилар. Уларнинг айтганини қилинг, вассалом. Ботир бозорга чиқмасин. Мана, мен ҳам бозоримни йиғиштиришга қарор қилдим. Қизил чойхона очаман. Ботир! Бориб, акаларингизни чақириб келинг, остонадаги юкларни ертўлага обкириб қўйинглар. *(Ботир чиқиб кетади)*

Ойна хола: *(Зорланиб)* Рўзғор нима бўлади? Тирикчилик нима бўлади?

Алихўжа: Қимирлаган қир ошар, қимирлайверайлик, ризқ дегани топилмай қолмас.

Ботир акалари – ўн саккиз ёшли Аҳад ва ўн олти ёшли Омон билан остонахонадаги тугунларни ертўлага ташиб қўяди.

Алихўжа: Энди, Аҳадбек, катта йигит бўлиб қолдингиз. Омон, сизам кичкина эмассиз. Ботирга гап йўқ, онасининг ўнг қўл вазири. Энди учовингларам кўчада дайдишни бас қилинглар. Бундан буён қандолатчилик қилмаймиз. Қизил чойхона очамиз. Бунинг учун тўрттовимиз белни маҳкам боғлаб йигитчасига қаттиқ ишламасак бўлмайди. Ҳозироқ қазноқдан арра, болта, теша, рандаларни олиб чиқинглар, чойхона учун масо ва курсилар ясаймиз.

Ўғиллар қазноқдан усқуналарни олиб чиқишади, ҳаммалари ҳовли чеккасидаги теракни арралай бошлайдилар. Уларнинг теракни йиққанлари, арралаб тахта яшашлари, рандалаб силлиқлашлари, курсилар ясашаётгани тасвирланади. Сўнг кадрда қуёш ботиши, кейин тунги манзара, ниҳоят, тонг отиши тасвири орқали орадан бир кун ўтгани билдирилади. Алихўжа, уч ўғил тахта рандалашмоқда. Алихўжа бироз безовталанади.

Алихўжа: Ботир! Салима холагизни кига бориб келинг. Кеча бозорда Усмонкул поччангиз эрталаб сизларни кига бораман, деганди. Чойхонани балки бирга очармиз деб келишгандик, шу пайтгача дарак йўқ. Шерикликка рози бўлса, поччангиз билан холаваччаларингиз ҳам келишсин, масо ва курсиларни бирга ясайлик, шерик бўлмаса, уни айтсин!

Ботир: Хўп бўлади.

Чиқиб кетади. Қолганлар яна қуриш-яаш ишларига киришадилар. Яна тақир-тукур, ғирр-ғирр арралашлар, рандалаб тахта тайёрлаш жараёнлари кўрсатилади.

Кадр алмашади. Ботир Салима холасиникига борганда хунук ҳодиса устидан чиқади: “Полуторка” юк машинаси ва ўша даврнинг қора рангли иккита енгил машинаси турибди. Бир киши эшик тақиллатмоқда, шапка кийган уч киши турибди, улардан иккиси рус, бири бухоролик арбоб – Сайфиддин, яна турлича кийим кийган уч-тўрт одам, икки милиционер турибди. Эшик очилиб Усмонкул чиқади. Милиционерлар Усмонқулни итариб ташлаб, эшикни ланг очиб, ҳовлига киради.

Усмонкул: *(Арбобни таниб)* Сайфиддин, ахир бошлаб келибсан-да хўжайинларингни?

Сайфиддин: Усмонкул ака, ўқиган-тушунган одамсиз. Бойлик одамга вафо қилмаслигини билмасмидингиз? Бундай замонда беклик кимга керак? Вақтида калхўз бўлмадингиз. Энди ўзингиздан кўринг. Сизни кулоқ қиламиз, мол-мулкларингиз мусодара этилади.

Келганлардан бири: Мен сенга молларингни сот, пулингни бонкага қўй, дегандим-а...

Усмонкул: Э, калхўзинггаям, бонканггаям ишониб бўлмаяпти-ку! Қўшилганлар, берганларнинг холи нима бўлди, минг хил баҳоналаринг бор сенларнинг... қамайверасанлар, ҳайдайверасанлар, отаверасанлар...

Рус бошлик: *(Биринчи милиционерга)* Қўлига кишан солинг. *(Бошқаларга)* Уй-жойи, мол-мулки, уй ҳайвонлари, парранда-даррандаси, пуллари, тиллалари, асбоб-усқуналари – ҳаммасини рўйхатга олинглар.

Милиционер Усмонқулнинг қўлини кишанлаб четда тутиб туради. Салима хола ҳовлига чиқиб шовқин кўтаради.

Салима хола: Бу қандай бедодлик? Инсоф, адолат борми сизларда? *(Ке-*

тидан эргашиб чиқиб турган тахминан саккиз-ўн олти ёшли беш боласини кўрсатиб) Буларни қандай боқамиз?

Рус бошлиқ: *(Бошқа милиционерларга)* Буларни тутиб туринг.

Милиционерлар Салима хола ва болаларини туртиб-туртиб бурчакка тикилтиришга ҳаракат қиладилар.

Милиционерлардан бири: *(Салима холага)* Хола, жим туринг! Агар бақираверсангиз, қамайман.

Салима хола: Қамасанг, қама, отсанг, от!

Усмонқул: *(Турган жойидан)* Онаси! Жанжал қилма, фойдаси йўқ. Оғилга кириб, сигир-бузокни, қўйларни олиб чиқ. Ҳаммасини расмий қилиб, хат билан буларга топшир, жонимизни тинч қўйишса бўлгани.

Келганлар ҳовлининг бир тарафига стол ва учта курси қўйишади. Курсиларга бояги иккита рус ва Сайфиддин ўтиради. Ўртада очик майдон қолдириб, ҳовлининг иккинчи томонига катта тарозини ўрнатадилар. Салима хола эрининг гапи билан оғилга кириб бир сигирни етаклаб чиқади. Уч бошлиқ сигирни олганлари тўғрисида бир хат имзолаб хотинга узатади.

Сайфиддин: Энди бошқаларини ҳам олиб чиқинг.

Салима хола энди бир бузокни олиб чиқади. Сайфиддин шу ерда турганлардан бири, жулдур кийимли кишига мурожаат қилади.

Сайфиддин: Кўшоқбой! Бузокни оёқларидан боғлаб, тарозига қўйинг!

Кўшоқ: *(Буйруқни бажаргач)* 28 кило.

Уч бошлиқ хат имзолаб хотинга узатади.

Салима хола: *(Кўлидаги ҳужжатларни силкитиб)* Кишиларнинг адолатсизлиги уларнинг ўзларини яралайди. Ҳали буларнинг жавоби бор.

Бошлиқларнинг иккинчиси: *(Бошини чайқаб мингирлайди)* Думають, что по этим бумагам им всё вернут...

Милиционерлар зўрлик билан уларни ушлаб тураркан, Кўшоқ бошлиқ бир гуруҳ одамлар уйга кириб, ўрин-кўрпаларни ағдариб, ҳаммаёқни остин-устун қиладилар. Сандиқ-кутиларни титадилар. Бисотдаги тилла ва кумуш тақинчоқларни олишади.

Сайфиддин: Бўлди шекилли...

Кўшоқ: Э, хали ҳовлисининг тўр томонида отлари, қўйлари бор.

Бир гуруҳ киши ҳовлининг тўр томондаги эшигидан боққа кириб, отхонадан икки от, беш-олтита қўйни ҳайдаб чиқишади.

Салима хола: Текин томоқ томоқни йиртади! Кўрасизлар хали!

Усмонқул: Хотин! Ўзингни тут. Ҳаммаси қайта топиладиган нарсалар. Қадрингни бил.

Биринчи рус бошлиқ Сайфиддиннинг қулоғига бир нималар дейди. Сайфиддин шундан сўнг Салима холага мурожаат қилади.

Сайфиддин: Эрингиз Усмонқул Азимов қулоқ қилиб Украинага жўнатилади. Агар сиз болаларингиз билан қолишни истасангиз...

Салима хола: Мен болаларимни тирик етим қилмайман. Эримни қаерга жўнатсангиз, мен ҳам болаларим билан ўша ерга бирга кетаман.

Биринчи бошлиқ: Ладно! Заберите всех! Пусть дома останется пока Кушак! Потом еще на дом поселим других.

Алихўжанинг уйи. Ҳамма дурадгорлик билан банд. Ботир ҳансираб кириб келади.

Ботир: Дада! Салима холамникида фалокат. Кўп кишилар келиб холамларнинг сигир-бузоғу, қўйлари, отларини машиналарга ортишди. Поччам, холам, болаларини ҳам олиб кетишди.

Алихўжа: Воҳ, бечора божам-а... Қулоқ қилинибди... Кўнгли олдиндан сезаётган экан-да... Кеча навбат бизга кепқолдими, деб хавотирда эди... Энди нима ҳам қилолардик.. Қаерда бўлсаям Тангри паноҳида асрасин...

Ойна: *(Кира солиб)* Нима гап?

Алихўжа: Онаси, оғирроқ бўлинг. Ўзингизни ушланг...

Ойна: Тезроқ айта қолинг...

Алихўжа: Сизга, бизга, ҳаммамизга Худонинг ўзи сабр берсин.

Ойна: Уҳ...

Алихўжа: Поччангиз, опангиз қулоқ қилинибди.

Ботир: Эрта-индин Тошкентдан келган қизил аскарлар қўйилармиш...

Ойна юзларига қон тепиб қип-қизил бўлиб кетади, бироздан сўнг йиқилади. Ботир сув келтиради, Алихўжа Ойнанинг юзларига сув сепади.

Алихўжа: Онаси, онаси, кўзингизни очинг...

Кадр алмашади. Касалхона йўлаги. Аҳад, Омон ва Ботир ичкаридан хабар кутмоқдалар. Алихўжа чиқиб келади.

Ботир, Аҳад ва Омон: Қандайлар?

Алихўжа бир сўз демай, бошини эгиб, маъюс туриб қолади. Ўғиллари йиғлаб юборишади.

Кадр алмашади. Шаҳарда тонг отяпти. Кадрда Минораи калон ортидан кўтарилиб келаётган қуёш. Аҳад кўча эшикни ёпиб, энди кўтарилаётган қуёшга қараганча бозорга кетади. Йўл устида маҳалла оқсоқоли Улуғ отани кўриб, салом беради.

Оқсоқол: Ваалайкум ассалом! Аҳадулла, вақтинг бемалол бўлса бизникига бирровга кир.

Аҳаднинг розилигини кўрган оқсоқол уни уйига олиб киради ва хон-тахта ёнида кўрпачага ўтказди.

Аҳад: Қулоғим сизда, отахон.

Оқсоқол: Дунёда неки жон бўлса, жуфт-жуфт яратилган, ҳар жонга бир жуфт бўлиши керак. Тоқлик фақат Оллоҳга хос.

Аҳад: Ҳа-а...

Оқсоқол: Онанг раҳматли Ойнаниса дорулбақога кетди. Худо раҳмат қилсин, яхши аёл эди.

Аҳад: Э, нимасини айтасиз, борларида билмабмиз кадрларини... Энди-энди чидаёлмаяпмиз. *(Кўзлари ёшлана бошлайди)*

Оқсоқол: Аммо кетган кетди, қолган қолди. Кетганнинг жойи жаннатда бўлсин, қолганнинг умрини берсин. Ёлғизлик ҳам ёмон, ўғлим. Отангга оғир бўлди. Кел, ўғлим, отангга энди танмахрам топайлик.

Аҳад: Отам рози бўлармиканлар?

Оқсоқол: Агар гап сизлардан – ўғиллардан чикса, балки рози бўлар. Рози бўлмаса, мана, биз рози қиламиз. Унинг кири бор, ош-овқати бор. Учовингизни уйлантириш керак. Буларнинг тепасида бир фариштали аёл турмаса бўлмайди. Менинг маслаҳатим шуки, уч ака-ука кенгашиб олинглар. Ота, сизни уйлантириб қўймасак бўлмаяпти, туриш-турмушимизда тартиб қолмади, денглар.

Аҳад: Хўп, ота.

Кадр алмашади. Уч ака-ука Лаби ховуз чойхонасида сўрида ўтиришибди. Атрофда хўрандалар у ёқ-бу ёққа ўтиб туришибди. Бир қанча сўриларда турли ҳолатларда ўтирган кишилар кўрсатилади. Шундан сўнг камера ака-укаларга қаратилади. Аҳад укалари Омон билан Ботирга масалани англатмоқда.

Аҳад: Оқсоқолимиз Улуғ ота шундай деб, маҳалламиздаги Оқил отанинг сағир қолган йигирма етти яшар қизи Роҳила опани тавсия қилдилар. Мен укаларим билан маслаҳатлашиб олай, дедим.

Омон: Мен бунга қарши эмасман.

Ботир: Мен рози эмасман, дадамнинг уйланишини хохламайман.

Аҳад: Кир-чирларига, ош-овқатларига қаролмаяпмиз-ку.

Ботир: Мен ўзим қарайман, битта ўзим қарайман, майли, сизлар қараманглар.

Омон: Уйланишинг учун ким совчиликка боради, сарполарингни ким тайёрлайди?

Ботир: Бунгаям ўзим одам топаман.

Аҳад: (*Ботирни қучоқлаб йиғлайди.*) Нима, бизлар буни ўйлабмидик? Ойим тирик бўлганларида шу гаплар бўлармиди?

Омон: Биз ҳам ноиложликдан рози бўляпмиз. Нима, сенингча, мен ойимнинг хотирасини унутарканманми?

Аҳад: Менимча, биз шундай қилмасак, ойимнинг ҳам руҳлари ҳеч тинчимайди, аксинча, йўқликларини билдирмасдан, дадамнинг хурматини жойига қўйсақ, руҳлари хотиржам бўлса керак... Худо хоҳласа...

Кадр остида ёзув: 1983 йил, сентябрь

Азимбек “Жигули” машинасини юрғазиб қўйган, Анора кўлида папка билан мактаб ҳовлисида шобиб чиқиб келади-да, машинанинг орқа ўриндиғига чиқиб ўтиради. Машина янги Бухоро кўчаларидан Азимбекнинг оиласи истиқомат қиладиган маҳалла томонга кетмоқда. Анора ҳамон отасининг ҳикоялари таъсиридан қутулолмаган экан, дарҳол отасини саволга тутди.

Анора: Дада, кейин нима бўлганди ўшанда?

Азимбек: Қизим, мен ўқишинг қалай, деб сўрамоқчи эдим. Сен бўлсанг, мендан савол сўрайсан?

Анора: Дада, ўқишим яхши, “матем”дан “тўрт” олдим. Бобом... Ишқилиб, нима бўлган кейин?

Азимбек: Кейин... Қисқаси, Алихўжа буваамизга ўша Улуғ бобо айтган Роҳила аяни олиб беришган. Роҳила буви уч киз, бир ўғил туққанлар. Аҳад амаки билан Омон амаки биргаликда Когондаги институтга кириб, агроном бўлишган, уйланиб, рўзгорлари бўлак бўлиб чиқиб кетишган. Ботир буванг Бухородаги педтехникумга ўқишга кирган. Алихўжа бобомиз эса қизил чойхона очиб, чойхоначилик қилган.

Кадр алмашади. Қизил чойхона.

Кадр остида ёзув: 1933 йил

Алихўжа чойхоначи ўз пештахтаси ортида, орқасида катта мис самовар, олдидаги чойнак-пиёлаларни тахлаб ўтирибди. Бир югурдаги, ўн беш ёшлардаги Тўлаган исмли ўспирин чопачопа хизмат қиляётир. Тахта каравотда гулдор кўрпачаларга ўтириб, шокилалли гулдор ёстиқларни биқинига босганча, чой қайтараётган ёки чой келтирилишини кутаётган ва ё пиёладаги чойларига қанд ботириб, нон тишлаётган, кўпчилиги катта ва ўрта ёшли кишиларни кўрамыз. Тўлаган ҳар гал кимнингдир олдида мис барқашда иккита нон, бир қисм қанд, чойнак-пиёла кўтариб боради. Ўтирганларнинг жами ўн-ўн икки киши атрофида. Улар орасида Эркин Чапани деган бир гапдон киши ҳам бор, Тўлаганни ҳаммага нисбатан кўпроқ чақириб ўтиради. Чойхонанинг тўрида узун бир стол, устига қизил мато ёзилган, столнинг орт томонида беш-олтита стул. Столга газета тах-

ламлари териб қўйилган. Уларнинг ёнида патефон, устида беш-олти лаппак. Столнинг ён тарафига, бурчакка лекторлар учун минбар қўйилган.

Биринчи чойхўр: Тўлаган!

Тўлаган: Лаббай, таксир.

Чойхўр: Бир қадоқ қандингдан олиб кел.

Иккинчи чойхўр: Тўлаган! Иссиқ нонингдан бўлса олиб кел.

Тўлаган: Ҳозир новвой келиб қолади.

Эркин Чапани: Фалон соатда обкеламан деганмиди новвойинг?

Тўлаган: Ҳа. Айтган вақти бўлди. Ҳозир келади.

Чиндан ҳам шу пайт эшик очилиб, саватда нони билан новвой кириб келади.

Иккинчи чойхўр: Ҳа, нонингдан айланай, олиб кел.

Тўлаган: Ҳозир, кулчаларни санаб қабул қилиб олай.

Эркин Чапани: Кейин санайверасан, олдин икки нонни бериб кет.

Тўлаган ўша мижозга иккита нон бериб келади ва қолган нонларни санай бошлайди. Шу пайт ташқаридан бир йигит киради.

Йигит: Тўлаган, менга шахматингларни бериб тур, бир соатдан кейин келтириб бераман.

Тўлаган: Олаверинг, пештахта остидаги токчада.

Йигит шахматни опчиқиб кетади. Тўлаган санаб олган кулчаларини пештахта токчасига териб, устига дастурхон ёпиб қўяди.

Эркин Чапани: Тўлаган, патефонингни қўй, Уста Ҳалим Ибодовни эшитайлик.

Тўлаган патефонни очиб, Лаппакни жойлайди, у айлана бошлаши билан, нинани гардишига қўяди. Уста Ҳалим Ибодовнинг Навоийнинг “Қилдило” радибли ғазали билан айтган ашуласи бутун чойхона бўйлаб тарала бошлайди. Эркин Чапанининг маза қилиб чайқалиб ўтириши, бошқаларнинг ҳам қўшиқ тинглаётганлари ҳар хил ҳолатда кўрсатилади. Айниқса, бир чолнинг умрида илк бор патефон кўргани сезилади. У ўзининг хайратини яширолмай, ўрнидан туриб патефон тепасига келади, энгашиб патефонга қарайди.

Чол: Одамни-ку бир амаллаб қопга тиқиш мумкин, аммо овозни қандай қилиб қамаб олдийкин?

Эркин Чапани: Ҳей, ўқимаган! Овозни ўша лаппакка ёзиб олишган.

Чол: Эй, товба-ей, эй, товба-ей!

Чойхўрлардан бири ўртадаги хайрат ва завқларга халақит бермаслик учун Тўлаганни имлаб чақиради. Эркин Чапанининг қулоғи динг.

Чойхўр: Сизларда шахмат борми?

Тўлаган: Бор, ака.

Чойхўр: Бемалол бўлса, бериб туринг, бир-икки суришайлик.

Тўлаган пештахта ортига ўтиб, токчаларга энгашади. Довдирайди.

Тўлаган: Ие, ҳозир шу ерда турганди. Йўғ-у...

Эркин Чапани: *(Қаддини ростлаб, кўрсаткич бармоғини силкитади ва Тўлаганга)* Ҳой, меров, боягина Орифбойнинг ўғли сендан шахматни сўраб олиб чиқиб кетди-ку. Дарров унутдингми?

Ҳамма кулади. Қўлида бир идиш, идишида чиройли қилиб кесилган холвалар билан Ботир киради ва уларни дадасининг ёнидаги токчаларга жойлаб, дадасига нимадир дейди.

Алихўжа: Тўлаган! Чойхонамизга маърузачи келадиган бўлибди. Сен ҳамма ёқни артиб-суртиб ол. Кейин маҳалладан ўн-ўн беш кишини топиб, чақириб кел.

Кадр алмашади. Бухородаги тўлиқсиз ўрта мактаб. Ботир 1-синф ўқувчиларига уй вазифасини тайинляпти.

Ботир: Қани, айтинглар-чи, уйга вазифа нима экан?

Болалар: *(Чувиллашиб)* Карра жадвалини ёдлаб келиш.

Ботир: Яшанглар! Неча карра нечадан?

Болалардан бири: Бир карра бирдан уч карра учгача! *(Мактаб қўнғироғи чалинади)*

Болалар: Муаллим! Озодми энди?

Ботир: Озод.

Болалар “хайр”, “хайр” деб чиқиб кета бошлайдилар. Ботир “Синф журнали”ни олиб ўқитувчилар хонасига киради, журнални жавонга жойлаб, мактабдан чиқади. Маҳалла кўчаларидан бирига буриларкан, йўлда қаршисидан келаётган Ойгулни кўради. У тахминан ўн олти ёшларда. Етук, дуркун қиз, кийимлари озода, саришта. Ўзини туттиши ҳам самимий ва жиддий.

Ойгул: Ассалому алайкум, муаллим.

Ботир: Иби, Ойгул, яхшимисиз? Мактабгами? Ўқиш иккинчи сменами?

Ойгул: Ҳа, бу йил еттинчини битказаман.

Ботир: Яхши, табриклайман. Кейин нима қилмоқчисиз?

Ойгул: Кейин педтехникумга кирсам, дегандим.

Ботир: Нега педтехникумга? Қизларбоп ўқишлар кўп-ку: медтехникум, чеварлик мактаблари...

Ойгул: Мен ҳам сизга ўхшаб муаллим бўлгим келади... Муаллимларни ҳамма хурмат қилади, болалар яхши кўради.

Ботир: Сиз-чи?

Ойгул: Менам яхши кўраман.

Ботир: Муаллим бўлгиси келганларни менам яхши кўраман.

Ойгул: Келажакда бирга ишлармиз, балки...

Икковлари икки томонга кетадилар. Кетишаркан, бир-бирларига кулиб қарайдилар. Нарироқ бориб яна бир-бирларига қараб куладилар.

Кадр алмашади. Ойгул мактабда синфдошлари билан ўтирибди. Ёнида ўтирган дугонаси сўрайди:

Дугона: Жуда хурсанд кўринасан, тинчликми?

Ойгул: Бу йил куз жуда яхши келди. Ҳаво мусаффо. Сувлар тиниқ. Ҳаммаёқ чиройли. “Олтин куз” деганларича бор.

Дугона: Куз ҳамма вақт шундай бўлган.

Ойгул: Билмадим, менга бу галгиси жуда бошқача, чароғон, маъмурдай.

Дугона: Тавба, атрофда қийинчилик, сен эса маъмур дейсан.

Ойгул: Ким билади, менга бетакрор, ўхшаши йўқ бўлиб кўриняпти бу куз.

Кадр алмашади. Ботир юзида жилмайиши аримаган ҳолда уйга кириб келади.

Роҳила хола: Жуда хурсанд кўринасиз, Ботиржон?

Ботир: Худо кўриб турганни сиздан яшириб нима қиламан, йўлда Ойгулни кўрдим. Катта қиз бўлиб қолибди. Жуда ақлли, тийрак. Мен ҳам сиздай муаллим бўламан, дейди.

Роҳила хола: Худойим икковингизни бир-бирингизга иссиқ кўрсатганига шуқр. Тўй кейин бўлса бўлар, унга оғиз солиб қўявераман.

Ботир: Жуда бемаврид эмасми? Тағин ўзингиз биласиз.

Ойгулларнинг ҳовлиси. Санобар хола тахта каравотда кўлида китоб, Фузулийни ўқиб ўтирибди. “Лайли ва Мажнун” достонида Лайлининг Мажнунга гина билан ёзган мактубини ўқийди:

*Агар тутсам гамим элдан ниҳон, сабру қарорим йўх
Ва гар шарҳи гами пинҳоним этсам, гамгусорим йўх,
Асири банди зиндонам, алимда ихтиёрим йўх,
Бу етмазмики, бир дард орттирурсан дардима сан ҳам?*

Мунчаям таъсирли мисралар, одамнинг юрак-бағрини тилиб юборади.

Кўча эшик очилиб, Ойгул кириб келади. Дарслик ва дафтарлар билан тўла, қалин матодан тикилиб, устига кашта билан безак берилган жилдини елкасига осиб олган. Санобар хола кундан-кунга дуркунлашиб бораётган қизига қувонч ва меҳр билан қарайди.

Ойгул: Ассалому алайкум, ойижон!

Санобар хола: Ваалайкум... Кел, онашим... Кайфиятинг жойидами?

Ойгул: Яхши.

Санобар хола: Кайфиятинг яхшилигида бир гапни айтиб қўяй: Қўшнимиз Роҳила холанг сенга оғиз солиб, ҳеч кимга ваъда бериб юрманг, Ойгулни биз ўзимиз Ботиржонга оламиз, деб қўйди.

Ойгул: Сиз нима дедингиз?

Санобар хола: Болаларимиз улғаяверишсин, бир гап бўлар, дедим.

Ойгул: Тўғри, ҳали унғача неча-неча қовун пишиғи бор.

Санобар хола: Жуда ундай дема. Икки-уч қовун пишиғи бор, дегин...

Ойгул: Оғзимга келди, айтдим-қўйдим-да.

Санобар хола: Фаришта омин дейиши бор ўртада...

Ойгул: Вой ойижон-эй! Мен ўқийман, десам, сизнинг кўзингизга тўй кўринади. Келинг, мен ўчоқ бошига борай. Қорним оч, ойижон.

Кадр тагида ёзув: 1936 йил, октябрь

Ботир маҳалласига қараб кетмоқда. Кўча эшигини очиб, уч-тўртта дарахт ўстирилган ҳовлидан ўтиб, боболаридан қолган эски китобларни варақлаш учун меҳмонхонага, ундан ўтиб китобхонага киради. Хонанинг уч тарафи китоб жавонларидан иборат. Бир китобни олиб хонтахтага қўяди, ўзи боши остига бир парёстикни икки буклаб қўйиб кўрпачага чўзилади ва ўқишга тутинади. Йирик планда китоб муқоваси. Муқовада Абдурауф Фитрат “Ҳинд сайёҳи баёноти” деган ёзув бор. Ботир китобни ўқиркан, гўё ҳамма нарсани унутади. Онаси унинг олдида кириб: “Яхши келдингизми, ўғлим? Чой-пой ичасизми?” деган саволига ҳам “Ассалому алайкум”дан нарига ўтмай, бошқа жавоб қайтармай, ўқийверади. Онаси секин эшикни ёпиб чиқиб кетади. Бир маҳал китобдан бошини кўтармай, кула бошлайди. Китобхонага отаси кириб келади.

Алихўжа: Ҳа, Ботир, хурсанд кўринасиз?

Ботир: Бу хурсандлик эмас, бошқача нарса, билмадим, нима деса бўларкин?..

Алихўжа: Қани, айтинг-чи?..

Ботир: Ҳозиргина бозорга кираверишдаги тор кўчада икки аравакаш бир-бирига йўл бермай ёқалашиб турганини кўрувдим. Фитрат ҳам “Ҳинд сайёҳи” китобида 1910 йилдаги худди шундай аравакашлар жанжалини ёзган экан.

Алихўжа: *(Кулади ва китобни қўлига олиб ўқийди)* “Аравадаги сайёҳ: “Биз билан юзма-юз келганлар нега орқага тисарилмайдилар?” – деб сўрабди. “Ор қиладилар,” – дебди аравакаш. “Бўлмаса сиз тисарилиб тулинг”, – деса, “Нима, бизда орият йўқми?” – дермиш”.

Ботир: Дада, орадан салкам қирқ йил ўтибди-ю, биз ҳали ўша-ўшамиз. Хулқ-атворимиз, феълимиз, дунёқарашимиз жуда оз ўзгаргани каби, иқтисодий ва техника тараққиётимиз ҳам сира юксалмаган, нега?

Алихўжа: Сиз Фитратнинг “Мунозара” сини ҳам ўқидингизми?

Ботир: Йўқ.

Алихўжа: Э, униси 1912 йилда “Туркистон вилоятининг газети” да чиққанда, Фитрат номи фақат Бухорода эмас, бутун Туркистонда қалдирик овозидай янграганди.

Ботир: Бизда борми бу асари?

Алихўжа: Йўқ. Ўша йиллардаёқ русчага таржима қилиниб, Тошкентда нашр этилди-ю, аммо халққа тарқатилмади. Уни ўқисангиз, бояги саволларингизга жавоб топасиз. Фитрат, дунё халқларидан орқада қолишимизга ўзимиз айбдор: бойларимизда юрт қайғуси йўқ, дейди. Телефон, телеграф, дастгоҳ, улов аробалари олиб келишни ўйлашмайди, дейди. Амирлик замонида давлатнинг ўзи ҳам янгича ўқитишларга қарши турди, хазинасидаги тиллаларни ҳарбий техникага сарфламади, дейди. Шўролар эса, замонавий таълимни йўлга қўйди-ю, миллий тенгликни жорий этмади. Агар бир мамлакатда машинасозлик, яъни автоулов, ҳаво учқучлари, темир йўллар – саноати йўқ экан, уни мустақил мамлакат деб бўлмайди.

Ботир: Дада, сиз менга ҳеч қачон, ҳеч қаерда эшитмаган гапларни айтдингиз. Миям ёп-ёруғ бўлиб кетганга ўхшайди. Дада, Фитрат бу йил энди элликка кираркан. Ажабо, биз мактабда у билан учрашув қилсак бўлмасмикин?

Алихўжа: У энди атоқли давлат арбоби. Хийла қийиндир. Аммо уриниб кўриш керак.

Кадр алмашади. Мактаб. Илмий бўлим мудирини хонаси. Ботир газеталарни варақлаб ўтирибди. Газетадаги бир хабарга кўзи тушади.

Ботир: *(Мингирлаб ўқийди)* “Ўзбекистон Халқ маориф нозирлигининг илмий шўроси Фарғона, Наманган ва Бухоро бўйлаб мумтоз адабиёт дурдоналарини тўплаш учун махсус илмий экспедиция уюштириш тўғрисида қарор қабул қилди. Экспедиция таркибига Азим Қўшбоев, Абдуғани Абдурахмонов, Эргаш Сулаймонов ва Абдурауф Фитратлар киритилди”. Ана, демак, шоиримиз Бухорога келарканлар. Мен Вилоят маориф шўросига учрашиб, Фитрат билан мактабда учрашув ўтказиш режасини тасдиқлашиб келаман.

Ботир бир бино олдига келиб тўхтади. Бу бинонинг эшигига “Вухоро

viloyati maorif sho`rosi” деган тахтача осиглиқ. Ботир қабулхонага кириб, котибадан бошлиқ бор-йўқлигини сўрайди. “Борлар, кираверинг” жавобидан сўнг ичкарига киради. Хона жиҳозлари 1936 йилга хос. Му- дир тахминан эллик ёшларда.

Ботир: Карим Расулович! Ўзингизга маълум: Бу йил атоқли шоир ва жа- моат арбоби Абдурауф Фитрат эллик ёшга кирди. У киши Ватанимизнинг фахри, миллатимизнинг ифтихори. Бизнинг Бухоромизда туғилган, демак, биз учун янада азиз инсон. Мактабимизда шоир билан учрашув оқшоми ўтказсак дегандим.

Карим Расулович: Яхши бўларди... Аммо домлани Бухорога олиб келиш- нинг иложи бўлармикин?

Ботир: *(Столга газета қўйиб)* Ўзлари яқинда Бухорога келарканлар. *(Ик- ковлари газетани ёйиб қарайдилар)*

Карим Расулович: Бўпти, чиройли тайёргарлик кўринглар. Учрашувни инкилоб байрамига бағишлаб ўтказарсизлар.

Ботир: Нега бунча кеч?

Карим Расулович: Чунки эрта-индин мактаб ўқувчилари пахта теримига олиб чиқилади.

Кадр алмашади. Пахта терими. Мактабнинг 5-7-синф ўқувчилари, шу жумладан, илмий бўлим мудирини Ботир Абдуллаев ҳам далада, пахта теримида. Бир тарафида болалар, бир тарафида қизлар, ўртада Ботир белларига этак боғлаганча, биттадан эгат танлаб пахта тераётирлар.

Зумрад: Муаллим! Сиз термасангиз ҳам бўлади, биз ўзимиз планни бажа- рамиз.

Ботир: Нега энди? Оёғим чўлок, қўлим акашакми?

Зумрад: Во-ей, муаллим, одамни сескантириб юборадиган гапларни айтасиз-а, мен ундай демадим-ку.

Ботир: Кечирасиз, синглим, мен атай эсингизда колсин, деб шундай совуқ гап айтдим. Мен сизлар билан бирга ишлашим керак аслида.

Зумрад: Ундай бўлса, келинг, ким кўп ва тез териш ўйнаймиз.

Нариги томондан Эшмат гапга қўшилади.

Эшмат: Зумрад, кўпам керилма. Муаллим билан беллашаман деб белинг қайишиб қолмасин.

Зумрад: Бўлмаса, гапимни эшит, Эшмат. Мен муаллимни эмас, сени, шеригинг Неъматни, Тошматни, хуллас, бирваракай учовингни мусобақага чақираман. Терганинглар бир меникига баробар чиқса, сизлар ютдинглар, бўлмаса – ютказган бўласизлар, бўптими?

Эшмат: Жуда катта кетвормадингми?

Зумрад: Буниси менинг ишим. Сен нима дейсан, сен?

Эшмат: Бўпти. Неъмат, Тошмат, нима дейсизлар, ўйнаймизми?

Неъмат: Куруқ гапга куруқ томошами? Бунинг нима кераги бор? Ўртада бир шарт бўлиши керак-да. Ютқазган томон ютган томонга бир нарса ваъда қилса, бу бошқа гап. Ана унда ўйнаса бўлади. Хўш, Зумрад, бунга нима дейсан?

Зумрад: Мен розиман, фақат шартни катта ва холис одам айтиши керак. Муаллим, сиз ҳакам бўласизми?

Ботир: Майли. Аммо ютуқни мен колхоз раисидан олиб бераман. Шунда мусобақамиз намунали бўлади.

Зумрад: Бўпти, мен розиман.

Ботир: (*Қўл соатига қараб*) Унда бошладикми?

Зумрад: Бошладик!

Ҳамма эгатга кириб кетади. Ҳамма эгатлардаги болаларнинг ҳоллари ҳар хил: биров ортда, биров ўртада, биров олдинда. Зумрад қутилмаганда шу қадар шипиллаб илгарилаб кетадики, ҳамма ҳайрон ва ҳайратда.

Эшмат: Нима бало, у одамми, машинами?

Неъмат дарров чарчаб, пахта термай ариққа ўтириб қолади. Ботир унга “Ҳа!” дейди савол назари билан қараб.

Неъмат: Муаллим, бир ихтиро хаёлимга келиб қолди. Қанийди бир машина ўйлаб топсам-у, “келтир” десам, бутун эгатда кўсаклардаги пахталар ётоқларидан чиқиб тўғри этагимга қараб, думалаб-думалаб оқиб келаверса...

Ботир: Фантазиянг ёмон эмас. Майли, уни бир кун ихтиро қиларсан. Лекин ҳозир пахтани тер.

Неъмат инқиллаб-синқиллаб ўрнидан туради, теримга киришади. Бу пайтда Зумрад эгат бошига яқинлашиб қолган эди. Ботир ўзи ҳам теримни тезлатишга ҳаракат қилади. Эшмат эгатнинг ўрталарида, аммо Ботирдан уч-тўрт қадам орқада, Тошмат ҳам секин-секин илгарилаб келарди. Зумраднинг зипиллаб эгат бошига боришлари-келишлари, Неъмат, Тошмат ва Эшматнинг ҳар қанча тиришмасинлар, ортда қолишлари, ниҳоят, терган пахталарини қопларга тикиб, хирмонга тарозибон олди-га олиб келишлари тасвирланади. Ҳамманинг эътибори учта поядан уч оёқ қилиб, ўртасига арқонга осилган тарозига қадалган. Табелчи-тарозибон Зумраднинг пахталарини тортиб бўлгач, эълон қилади: “Эллик беш кило!” Шундан кейин Эшмат, Неъмат ва Тошматнинг пахталари тортилади. Табелчи: “Учовлариники қирқ тўққиз кило!” Ҳамма чапак чалади. Ботир Зумраднинг ёнига келади.

Ботир: Табриклайман, Зумрад! Мени ҳайрон қолдирдингиз. Жуссангиз ихчамгина, унчалик кучли ҳам кўринмайсиз, аммо қандай қилиб бундай шиддат билан тера оласиз?

Зумрад: Бу ерда ҳеч қандай сир йўқ. Тажриба, холос. Навоийда бор-ку,

кийикнинг оёғи билан кулоғини бир ўқ билан ўқлаган овчи ҳақида: “Бу ҳеч қандай мўъжиза эмас, тажриба!” дейилади. Биз шундоқ пахтазорга туташ бир ҳовлида катта бўлганмиз. Ҳали олти-етти яшарлигимдаёқ пахта терардим. Ўрганиб кетганман.

Ботир: Баракалла, лекин мен қойил қолдим. Кечкурун ўз ваъдамнинг устидан чиқаман.

Кечкурун штаб қаршисидаги майдонда болалар тўпланишган. Ботир штабдан чиқиб келади.

Ботир: Суюнчи, болалар! Терилган пахталарнинг ҳар килограммига беш тийиндан ҳақ тўланадиган бўлди.

Эшмат: Қачон бериларкан?

Ботир: Ҳар жума куни кечкурун. Лекин Зумрадга раис бугуннинг ўзида эллик беш тийин ажратди. Марҳамат, Зумрад, мана, мукофотингни ол! *(Зумрад уялибгина келади ва ҳақини олади. “Яхши бўпти!”, “Зўр бўпти!” деган овозлар)* Энди бемалол дам олаверинглар.

Неъмат: Қанақа дам олиш? Уйга тезроқ қайта қолайлик. Ёстикқа бошни кўйиб, оёқ-кўлни узатиб, бир тўйиб ухлайлик энди.

Ботир: *(Меҳрибонлик билан)* Бўпти. Мен табелчидан ким қанча тергани маълумотини олиб келай, кейин кетамиз. *(Кетади)*

Ботир пахта майдони четидаги йўлдан бир ўзи кетиб бораркан, бир маҳал елкасига бир кўсак отилади. Чўчиб тушиб, атрофига аланглайди. Ҳеч ким кўринмайди. Бир қадам юриши билан иккинчи кўсак елкасига тегади. “Ким?”, “Ким?” дейди. Ҳеч қандай садо чиқмайди. Кўсак қай томондан отилганини ҳам аниқлай олмай, яна йўлга тушади. Учинчи марта елкасига кўсак текканида “Ким бу?” деб қаттикроқ, дўқ аралаш бакиради. Бирдан пикирлаб кулган қизларнинг овози келади. Ўша томонга қараб юради. Шунда “Вах!” деб олдига икки қиз сакраб чиқади. Уларнинг бири Ойгул, бири унинг дугонаси эди.

Ойгул: Жуда юракдан ҳам берган экан-ку.

Ботир: Кўркмадим, хайрон бўлдим. Кимдир ҳазил қилиб отди, деб кетавердим.

Шу пайт анча нарироқдан: “Дилором! Дилором-у!” деган овоз эшитилади.

Ойгул: Сени излашяпти.

Дилором: Майли, кечирасиз, муаллим, мен борай, Ойгулни штабнинг олдида кузатиб кўярсиз. *(Қоронгилик бағрига сингиб кетади)*

Ботир: Сизлар ҳам теримга шу ёққа келяпсизларми?

Ойгул: Ҳа.

Ботир: Қанчасизлар?

Ойгул: Саксон киз, тўрт ўқитувчи.

Ботир: Қийналмаяпсизми?

Ойгул: Қийинчилигиям бор, гаштиям...

Ботир: Қандай қийинчилик?

Ойгул: Биринчи куни жуда белимиз қотиб кетди. Шунда мен бироз ҳақоратланган, камситилган одамдай ҳис қилдим ўзимни... Ҳар куни эрта-лаб келиб, кечкурун кетавергач, кўникиб, ўрганиб қолдик. Аммо энди мактаб қачон очиларкин, қачонгача чиқаркинмиз бу ерларга? План тўлгунчами?

Ботир: Далада пахта қолмагунча.

Ойгул: Вой-бў... Пахта қайта-қайта очилаверади-ку!

Ботир: Кунлар очик бўлсин ишқилиб. Ёғингарчилик бўлса одамни эзиб ташлайди. Аммо энг даҳшатлиси – план! План тўлмаса, бу – одамларнинг бошига бало дегани.

Ботир: Майли, белимиз қотса қотсин бир ой, бир ярим ой... Ишқилиб колхознинг плани тўлсин... Бизларнинг қийинчилигимиз ҳеч гап эмас...

Ойгул: Ҳа, майли... бир-икки ой ўтар-кетар... Биз бормиз-ку... иккимиз...

Ботир: Тўғри. *(Жилмайиб унинг қўлини олади. Қиз уялиб қўлини тортиб олади)* Ажаб... Худди чўғни ушлаб олгандай...

Шу пайт юқори тарафдан Дилоромнинг овози келади: “Ойгул! Ойгу-ул! Ой-гул-уув!” Ойгул йигитнинг қўлини ушлаб юқорига сургайди.

Ойгул: Хув анави тут дарахтининг олдигача кузатиб қўйинг... *(Икковлари ўша дарахт тарафга кетишади. Бир униси олдинга ўтади, бир буниси... Дилором яна бир марта чақирганда жавоб қайтаради)* Кетяпма-а-н, ҳози-и-ир!

Кадр алмашади. Қизил чойхона. Кеч куз ёки қиш бошлари. Одамлар пальто, чопон ва телпақларда. Чойхона гавжум. Эркин Чапани, Тўлаган, Алихўжа жой-жойларида. Собитбек, Лазизхон ва Абдураззоқ кириб келишади ва Эркин Чапанининг ёнидан жой эгаллашади.

Собитбек: *(Лазизхоннинг енгидан силталаб)* Қўйсанг-чи энди, қовоғингни оч, одамлар нима деб ўйлайди?

Лазизбек: Бу қанақаси? Чидолмаяпман ахир. Бир қалдирғочдай покиза, билимдон қизни камситишга нима ҳақи бор?

Абдураззоқ: Мактабдаги мактабда қолсин. Гапни ҳар ёқда кўтариб юрма.

Лазизбек: Йўқ, мен чидолмайман. Бўлган гапнинг ҳаммасини ҳукуматга ёзиб юбораман. Улар ҳам адолат қилмаса, варақа ёзиб кўчаларга ёпиштириб ташлайман, одамлар билсин чин аҳволимизни!

Эркин Чапани: Тинчликми, нима гап?

Собитбек: Кўтариб юрадиган гап эмас.

Лазизбек: Нега ундай дейсиз? Кўтариш керак бўлган гап. Адолат, адолат деймиз, нима, ҳақни юзга айтиш адолат эмасми?

Эркин Чапани: Нима гап? Бизам тушунайлик.

Абдураззоқ: Қалтисроқ-да... гапирсак чойхонагаям зараримиз тегиб қолмасмикин? *(Алихўжага савол назари билан қарайди).*

Алихўжа: Айтаверинг, ўғлим...

Абдураззоқ: Биз амалиёт ўтаётган мактабда йигирма олти ўқитувчи ишлайди.

Эркин Чапани: Қайси мактаб бу?

Собитбек: Девонбеги ховузининг орқасидаги...

Абдураззоқ: Шундан иккитаси, Карақўзов Авик Ованесович ва Виноградов Абрам Моисеевич дегани рус тили ўқитишади. Бугун мажлисда Насиба деган муаллимамиз чиройли нутқ сўзлаётган эди, бирдан Карақўзов ўрnidан туриб: “Говорите по-русски, мы по-узбекски не понимаем!” деб бақирди. Насиба бечора довдираб қолди. Лазизхон ўрnidан туриб: “Она тилингизда гапираверинг, икки юз кишининг ичида иккитагина киши ўзбекча билмаса, бу ўзларининг айби,” деди. Зални қарсақ босиб кетди. Насиба гапини ўзбекчалаб тугатди. Аммо мажлисдан кейин директор ўнга яқин ўқитувчи, шу жумладан, ўша икковини ҳам ўз хонасига чақириб, бизга қаттиқ танбех берди. “Ўқиётган жойингизга ёмон характеристика ёзиб юборамиз”, дейди Карақўзов. Бўлган гап – шу. *(Чойхонадагилар ҳаммаси жим бўлиб қолади).*

Собитбек: Менинг бир устозим энг бемаза гап – сиёсий гап, доим ишқал чиқаради, дер эди. Келинлар, сиёсат ҳақида гаплашмайлик.

Кадр алмашади. Мактаб. Директор хонасида ўқитувчилар столнинг икки томонида турнақатор бўлиб ўтиришипти.

Кадр остида ёзув: 1937 йил, сентябрь

Биринчи ўқитувчи: Аввалги директоримиз, Содиков қаёққа кетибди?

Иккинчи ўқитувчи: Шаҳар маориф бўлимига. Энди директоримиз Ботирнинг ўзи. Ёмон бўлмади-а?

Биринчи ўқитувчи: Ҳа.

Учинчи ўқитувчи: Бу биринчи йиғин нимагайкан, билмадингизми?

Тўртинчи ўқитувчи: Йўқ... Ҳозир кирсалар, биламиз-да...

Очиқ эшик олдида Ботир келади ва бир қизни ичкарига таклиф қилади: “Киринг, Ойгул, тортинманг... Булар бизнинг муаллимларимиз”. Ойгул киради. Кўрсатилган стулга ўтиради.

Ботир: Азиз дўстлар, бугун жамоамизга янги бир кадр – ёш муаллима кўшилмоқда. Абдуллаева Ойгул Абдуқаюмовна. Шу йили Бухоро педтехникумини битказди. Халқ маорифи бўлими расмий йўлланма билан уни бизнинг мактабга йўллабди. Ўз синглинлар қаторида қабул қиласиз, марҳаматли бўласиз, деган умиддаман. Ойгулга саволларингиз борми?

Биринчи ўқитувчи: Қаерда турасиз?

Ойгул: Девонбеги маҳалласида.

Биринчи ўқитувчи: Ботирлар билан бир маҳалладан экансизлар-да.

Ойгул: Ҳа. *(Сал қизаради)*

Биринчи ўқитувчи: Уялманг... Уйингиз мактабдан узокмасмикин деб сўрадим.

Ботир: Бўпти, ҳамма иш-ишига. (*Қўнғироқ чалинади*). Марш – синфларга! Мен Ойгулни синф ўқувчилари билан таништираман. (*Ўўлақлар бўйи бошлашиб кетадилар ва бир синфнинг эшигини очиб ичкари кирадилар*). Қани болалар, синфга катталар кирганда нима дейиш керак?

Болалар: (*Чувиллашиб*) Ассалому алайкум.

Ботир: Болалар, мен сизларга янги муаллима олиб келдим. Бу – Ойгул опангиз.

Ўқувчилардан бири: Чиройли эканлар.

Ботир: Шу чиройли опангиз сизларга ўқиш-ёзишни ўргатади. Бўптими?

Болалар: Бўпти! (*Ботир чиқиб кетади*)

Ойгул: Қани, болалар, балиқларга ўхшаб гапирмасдан ўтирингларчи. (*Бир бола ҳайрон бўлиб унга қарайди. Ўша болага*) Қани менга айт-чи, балиқлар нега гапирмайди?

Бола: (*Бола гинахонликка ўхшаши овоз билан*) Ўзингизнинг бошингизниям сувга тикиб қўйсин, кўрамиз, гапира оласизми...

Ойгул кулиб юборади, бола ҳам унга қўшилиб кулади. Кейин бошқа болалар ҳам кула бошлайдилар.

Ойгул: Маза қилиб кулдиг-а?.. Энди ҳарф ўрганамиз, бўптими?

Болалар: Бўпти, бўпти.

Кадр алмашади. Кўча. Ботир билан Ойгул мактабдан чиқиб, гурунглашиб кетмоқдалар.

Ботир: Қандай бўлди биринчи дарслар?

Ойгул: Жуда қизик. Бугуннинг ўзида болаларни яхши кўриб қолдим. Мен болалардан қизикчиликка “Балиқ нега гапирмайди?” деб сўрасам, “Сизнинг бошингизни ҳам сувга тикиб қўйса, кўрардим қандай гапиришингизни”, дейди.

Ботир: (*Кулади*) Э, бундай қизик воқеалар ҳар кун, кун ора бўлаверади. Масалан, синфимда Турсунполвон деган бола бор. Жуда шўх. Бир куни Турсунполвоннинг гап халтаси очилиб қолди, ўртоғи Нор билан гаплашаверди. Банд қилиб қўйиб деб ўйладим-да: “Икковинг ҳам дафтарингга исмингни юз марта ёзсан”, дедим. Ёза бошлашди-ю, бир дақиқа ўтар-ўтмас Турсунполвон ёнимга келди. “Бунинг исми Нор, менинг исмим Турсунполвон. У юз марта ёзсин, мен элликта ёзаман. Сал адолат ҳам керак-да, муаллим...” деб қолса бўладими...

Шу тариқа икковлари кула-кула боришади. Бирдан Ботир ерга қараб жим бўлиб қолади. Нимадир демоқчи бўлади-ю, гап хонаси келмаётганиданми, ё бошқа сабаб бормиди, сал қизаринқирайди.

Ойгул: Ҳа, муаллим, нима гап?

Ботир: Муаллим деманг, ўтинаман.

Ойгул: Ўрганиб қолганман-да. Нима дей бўлмаса?

Ботир: Ботир ака денг, агар малол келмаса...

Ойгул: *(Нафаси ичига тушиб)* Майли... Ботир ака... *(Ҳаяжонланади)*

Ботир: Ойгул... Сизган бўлишингиз керак... Мен сизни... неча йилдан бери... яхши кўраман... Ўқишингиз битсин, мен халақит бермай, деб индамасдим. Лекин менинг ойим ҳам, сизнинг оингиз Санобар хола ҳам билишади... Хўп десангиз, энди вақти-соати етди, оналаримиз узил-кесил унашиб кўйишсин бизларни. Шу бир-икки ой ичида тўйимизни ўтказсак...

Ойгул: Намунча...

Ботир: Билмадим... Энди юрагим сабр қилмаяпти...

Ботир атрофига аланглайди. Кўчада одамлар йўқ эканини кўриб, қизнинг кўлини тутати. Ойгул қизариб ерга қарайди-да, секингина кўлини тортиб олади.

Кадр алмашади. Ойгулнинг уйи. Санобар хола дастурхон тузаган. Тугун кўтариб Роҳила хола билан унинг опаси Зайнаб хола кириб келади. Салом-аликлардан сўнг дастурхонга ўтириб фотиҳа ўқилгач, Роҳила хола ҳаяжон босаётган Санобарни “Ўтиринг, ўтиринг” деб қистайди.

Санобар хола: Бир-икки қўшниларни ҳам таклиф қилгандим, ҳозир уларга келганинглари дараклай...

Роҳила хола: Чақирган бўлсангиз ўзлари чиқиб қолишар, ўтира туринг, айланай.

Санобар хола: Яна бир чақириб чиққаннинг йўриғи бошқа-да, ўргилай. Сизлар бир зум дам олиб, нафас ростлаб туринглар, мен ҳозир...

Чиқиб кетади. Зайнаб хола уйни, ойна-деразаларни, пардалар, таҳмондаги сандиқ ва унинг устига тахланган атлас кўрпачаларни бир-бир кўздан кечиради.

Зайнаб хола: *(Ҳавас билан)* Жудаям саранжом-саришта, озода экан булар. *(Роҳила холага)* Яхши одамларнинг қизини олаётган экансиз, ўргилай.

Санобар хола икки қўшни хотинни бошлаб кириб келади. Одатдагича кўришиш, сўрашишлардан кейин дастурхонга ўтиришади.

Роҳила хола: Санобар опа, кўп овора бўлмай бирпас ўтиринг... *(Санобар хола ўтиради)* Гапни нимадан бошлашним билмайман, опажон, гапга нўноқ экан деб кулманг тагин...

Санобар опа: Нега куларқанман, жон синглим, ўргилай сиздан, бир-биримизни билмас эканмизми...

Роҳила хола: Ҳа, рост айтдингиз, опажон, сиз билан бизнинг ўртамизда ортиқча сир-синоат йўқ. Бир-биримизни минг йилдан бери билгандекмиз. Менинг ўз опа-сингилларим, мана, Зайнаб опам менга қандай азиз бўлсалар, сиз ҳам шундай жонимнинг тўридаги бир одамсиз. Ҳеч қандай гап-сўзсиз

ҳам бир-биримизни тушунамиз. Шу кўпчиликнинг ўртасида айтай: сизнинг Ойгулдай тоза гулингиз бор. Бизнинг исми жисмига ярашган Ботир ўғлимиз бор. Икковлари ҳам бир мактабда ўқитувчи. Шу икковини, сиз рози бўлсангиз бир-бирига қўшайлик, деб остонангизга кулликка келдик.

Роҳила хола тугунини очиб, ундан патир ва ҳолваларни ўртага олиб кўяди. Санобар хола ҳаяжонланганидан биров кўзёши қилиб олади.

Роҳила хола: Амаким раҳматли омон бўлганларида, имоним комилки, улар ўйнаб-кулиб хурсандлик билан розилик берардилар. Худо раҳмат қилсин, жойлари жаннатдан бўлсин! *(Пичирлаб фотиҳа дуосини ўқийди, кампирлар бараварига қўлларини юзларига суртадилар)* Энди бир нима денг, опагон, ўргилай!

Санобар хола: Мен нима дердим. Ботиржонни ўз ўғлимдай кўраман. Омонатимни кўз қорачиғидай асрашиниям биламан. Албатта, мен розиман. Рози бўлмаслигим ҳам бор эканми? Ўғил бўлса шунчалик бўлар, йигит бўлса шунчалик бўлар-да!

Меҳмонларнинг энг ёши улуғи ўртадаги иккита патирни олиб, “Бисмилло” дея жуфт қилиб синдиради ва “Оллоху акбар” дейди, сўнг ҳолваларни ҳам ушатиб ҳар бир меҳмон олдига патир, ҳолва, майиз кўяди ва “Илохо, умрлари ширин ўтсин, бир-бирларининг қадр-қимматини бошда тутсинлар!” – дейди. Хотинлар бири қўйиб, бири олиб: “Қутлуғ бўлсин! Сизга куёв қутлуғ! Сизга келин муборак бўлсин!” – дейишади. Ҳаммалари юзларига фотиҳа тортадилар.

Кадр алмашади. Ботир бир гала болалар қуршовида мактабдан чиқиб келаркан, кўча эшик олдида турган қора машинадан НКВД формасини кийган икки киши тушиб келади ва тўппа-тўғри унга яқинлашади.

НКВД ходими: Сиз Ботир Абдуллаевмисиз?

Ботир: Ҳа.

НКВД ходимлари ёнларидан ҳужжатларини чиқариб кўрсатишади. Бири кўполлик билан: “Чикинг”, деб қўлларини қайирғудай қилиб машина томонга юргизади. Буни Ботирнинг ўқувчилари кўриб туришади.

Турсунполвон: Қаёққа обкетяпсизлар?

НКВД ходими: Сен кимсан? Нариги тур!

Турсунполвон: Ўқувчисиман!

НКВД ходими: Отинг нима?

Турсунполвон: Турсунполвон!

НКВД ходими: Оёқ остида ўралашма, Турсунполвон! Бўлмаса сениям олиб кетамиз!

Ботир: *(Қичқиради)* Турсунполвон, дадамга хабар бериб кўй.

Машина кўздан ғойиб бўлади. Болалар бир зум қарахт бўлиб туришадди. Ниҳоят, Турсунполвон ҳушини йиғади.

Турсунполвон: Нор! Юр, тез уйларига!

Нор: *(Синфдошларига)* Сизлар кетаверинглар! Биз муаллимнинг уйларига хабар берамиз.

Кўчада Нор билан Турсунполвон энтика-энтика, нафаслари тикилиб, Ботирнинг уйига қараб югуриб кетишмоқда. Ниҳоят, муаллимларининг эшигига етиб келишади. Иккала муштларини эшикка уриб, бақришади: “Хой ким бор? Чиқинглар! Амаки! Хола! Ким бор? Чиқинглар тез!”

Роҳила хола: Ҳозир! Ҳозир! *(Шошиб эшикни очади)* Нима гап, болаларим? Ҳозир мен сув олиб чиқай, нафасни ростланглар, кейин...

Турсунполвон: Йўқ-йўқ, сув керакмас. Бизнинг муаллим, Ботир акани икки киши машинага босиб олиб кетди.

Нор: Ботир ака сизларга хабар беришимизни тайинладилар, шунга...

Роҳила хола бошини чангаллаб бир бурда бўлиб ерга ўтириб қолади. Нор ва Турсунполвон чиқиб кетишади. Кўчада кўлида иккита халта, бозор-ўчар қилиб қайтаётган Ойгулни кўриб қоладилар.

Нор: Ойгул опа! Ойгул опа!

Турсунполвон: Ойгул опа! *(Югуриб бориб қўлларидаги халталарни олишади)* Яхшиям сизни кўриб қолдик!

Ойгул: Тинчликми?

Нор: Эшитмадингизми?

Турсунполвон: Ботир акани...

Ойгул: Нима?

Турсунполвон: НКВД ходимлари муаллимимиз Ботир акани мактаб эшигидан машинага тикиб олиб кетишди.

Ойгул: *(Кўрқиб кетади. Лекин ўзини туттишга, совуққонроқ бўлишга ҳаракат қилади)* Бу халталарни бизникига ташланглар-да, кетаверинглар. Бошқа ҳеч кимга гапириб юрманглар.

Болалар юкларни Ойгулларникига олиб кириб кетишади. Ойгул ҳол сўрагани Ботирларнинг уйига киради. Роҳила хола ҳовли саҳнида хушбеҳуш ўтирибди.

Ойгул: Кўрқманг, англашилмовчилик бўлса керак. Айби бўлмаган одамни икки кун ўтмай чиқариб юборишади. Маҳкама ишларида бунақа хатоликлар бўлиб туради.

Роҳила хола: Илойим айтганингиз келсин!

Ойгул: Гулбиби қаёқда?

Роҳила хола: Эрта билан, хушхабарини билдириб кел, деб Омон акасиникига юборгандим. Келиб қолар...

Ойгул: Ҳа, ундай бўлса келиб қолар...

Роҳила хола: *(Хўрсинади)* Дадасига бу гапни қандай айтаман?

Ойгул: Алихўжа амаки қонун-қоидани биладиган, дунё кўрган донишманд кишилар-ку, фалокатнинг олдини олишга киришсалар керак...

Шу пайт Алихўжа кириб келади. Кайфияти чоғ, ҳазилга мойил. Уйдигиларнинг аччиқ сукутидан ажабланади.

Алихўжа: *(Хотинига)* Иби, иби, бу нимаси? *(Сўнг Ойгулнинг юзидаги жиддийликни кўриб)* Ҳа, Ойгул кизим, тинчликми?

Ойгул: Бугун мактабдан чиқаверишда НКВД ходимлари ўғлингизни олиб кетишипти.

Алихўжа: Воҳ, Худо!

Ойгул: Амаки, мен шаҳар маориф бўлими орқали суриштириб кўраймикин?

Алихўжа: Мен тезда ариза билан ички ишлар бўлимига борай, расман суриштирай.

Алихўжа Ботирнинг хонасидан қоғоз-қалам олиб чиқиб, ариза ёза бошлайди. Шу пайт кўча эшиги очилиб, кўзлари ола-кула, югурганча Гулбиби кириб келади. Учовлон ваҳм босиб унга қарайдилар.

Гулбиби: Дада! Дада! Омон акамни НКВД ходимлари олиб кетишди! *(Алихўжа қарахт бўлиб қолади)*

Ойгул: Қачон? Қаерда? Ўзинг кўрдингми?

Гулбиби: Акам ишдан келдилар. Биз иккаламиз кўришдик, мен энди янгиликни айтаман деб тургандим, бирдан эшикка қора машина келиб тўхтади. Ўзимнинг кўз ўнгимда акамни олиб кетишди *(Хўнграб йиғлай бошлайди)*.

Роҳила хола: Одамнинг чумолича қадри қолмади-я бу оламда. *(Аччиқланади)* Золимларнинг тегирмонлари йигитларга тўймайди ҳеч! Омонулламиз бутун юртга таникли катта бир агроном бўлса, Ботиримиз халқ ўқитувчиси бўлса, уларда нима хусумат бор экан?

Алихўжа: Хатоликдир, онаси... *(Паузадан сўнг)* Албатта, хатолик... *(Иккала мушти билан иккала кўзини артади)*

Шаҳар ички ишлар бўлимининг идораси.

Кадр тагида ёзув: 1937 йил 25 сентябрь

Терговчи соқчини чақиради.

Соқчи: Эшитаман, ўртоқ бошлик!

Терговчи: Абдуллаевни олиб кир!

Соқчи “хўп бўлади” деб чиқиб кетади. Терговчи Ботир Абдуллаевнинг делосини варақлайди. Йирик планда папка устига “дело № 2008” деб ёзилгани кўринади. Терговчи қоғозларнинг у ер-бу ерига қизил қалам билан чизади. Соқчи Ботирни олиб киради. Терговчи “ўтир” деган каби ишора қилади. Ботир ўтиради.

Ботир: Ўртоқ терговчи! Нега мени ўн кундан буён ушлаб ўтирибсизлар?

Терговчи: Менга қара, мен сенга “ўртоқ терговчи” эмасман, “гражданин бошлиқ”ман!

Ботир: Яхши, гражданин бошлиқ, мени нега тергов қилмаяпсизлар?

Терговчи: Хоҳлаган пайтимизда тергов қиламиз.

Ботир: Айби бўлмаган одамни 48 соат ушлаб туришинглар мумкин. Бундан ортиғига ҳақинглар йўқ.

Терговчи: Ким айтди сенга бу гапни?

Ботир: Қонунда шундай ёзилган.

Терговчи: Қонун дейсанми? *(Бошмалдогани кўрсаткич ва ўрта бармоқлари орасидан ўтказиб, мушт қилиб кўрсатади)* Мана сенга қонун!

Ботир: Муқаддас қонунимизни ҳақорат қилманг! Мен ҳукуматга арз қиламан! Керак бўлса доҳиймизга ҳам!

Терговчи: Ўчир овозингни! Айнан ўшаларнинг кўрсатмалари бу...

Ботир: Мени алдаманг. Алдовларингиз иш бермайди. Тўғридан-тўғри расмий терговингизни бошланг, талаб қиламан.

Терговчи: Шундайми? Майли, бошладик: Исм-фамилиянг?

Ботир: Абдуллаев Ботир Алихўжаевич.

Терговчи: Ҳа, хўжалардан экансан-да... “Хўжа”лар оддий фуқароларни менсимайди-а?

Ботир: Нега ундай деяпсиз? Мен учун ҳамма одам – бир. Мен педагогика билим юртини аъло баҳолар билан битказганман. Хоҳласангиз, бугундан сиз учун Ботир Алиевичман, “хўжа”сини олиб ташланг.

Терговчи: Йўқ, ундай эмас. Сен бугундан бошлаб мен учун гражданин Абдуллаевсан, тушундингми?

Ботир: Тушундим.

Терговчи: Ана энди менга айт-чи, гражданин Абдуллаев, сен мактабда ишни қачон бошлагансан?

Ботир: 1933 йилнинг сентябрь ойидан буён тўлиқсиз ўрта мактабнинг бошланғич синфларида дарс бериб келаман. 1935 йилдан бери Ўзбекистонда хизмат кўрсатган халқ ўқитувчисиман!

Терговчи: Бай-бай-бай, демак, сен, халқ ўқитувчиси, гражданин Абдуллаев, тўрт йилдан бери ўша мактабда ишлайсан, шундайми?

Ботир: Ҳа.

Терговчи: Газеталарни ҳам ўқийсанми?

Ботир: Албатта.

Терговчи: Китоблардан-чи, китоблардан? Кимларнинг ёзган китобларини яхши кўрасан? Кимларни ўқийсан?

Ботир: Классик адабиётдан ташқари, ҳозирги янги чиққан бадиий асар-

ларнинг ҳаммасини ўқийман.

Терговчи: Номларини айт, номларини!

Ботир: Абдулла Қодирий, Фитрат, Ҳамза, Чўлпон, Ойбек, Элбек...

Терговчи: Рус адабиётини ҳам ўқийсанми?

Ботир: Албатта. Толстойнинг “Ҳожимурод”, “Кавказ асири”, Пушкиннинг “Дубровский” қиссаларини ўқиганман, “Сибирга хат” шеърини, Криловнинг “Бўри билан қўзичок” масалини ёддан биламан.

Терговчи: Ўзбеклардан Қодирий, Фитрат, Чўлпонларни яхши кўрасан, шундайми?

Ботир: Шундай.

Терговчи: Яхши. Очиқ айтганинг учун раҳмат. Бўшсан. Навбатчи! Камерасига олиб кет!

Ботир: Мени нега ушлаб турганингларни айтмадингиз-ку!

Терговчи: Сен ҳокимиятга қарши аксилинқилобий тўғарак тузганликда айбланасан.

Ботир: Кимга керак бундай тухмат? Қаердан олдинглар бу гапни?

Терговчи: Қолганини кейин ўзинг айтиб берасан.

Ботир: Қип-қизил тухмат-ку бу! Халқ ўқитувчисига тухмат!

У бақираркан, соқчи туртиб-туртиб олиб чиқади.

Кадр алмашади. Бухоро кузи. Эрта билан Алихўжа қизил чойхонасини очади. Бироздан сўнг Эркин Чапани кириб келади.

Эркин Чапани: Нима бўлди, Али ака?

Алихўжа: Ички ишлардаги аризамга ҳалигача жавоб йўқ. Борсам, ичкари киритишмайди. Навбатчи жавобни кутинг, дейди, холос. Шу ерда кута қоламан десам, “Отахон, бу ердан кетинг, бўлмаса милиционер чиқиб, сизни камаб қўйди,” дейди. Кета қолдим.

Эркин Чапани: Бир ўқитувчи Халқ маорифи орқали ҳаракат қилмоқчи, девдингиз, у нима бўлди?

Алихўжа: Маориф мудири, ички ишлар бўлими бошлиғига телефон қилган экан, Абдуллаев ҳали-вери чиқмайди, ўрнига бошқа одам олаверинглар, деганмиш.

Эркин Чапани: Иби, ишлар чатоқ-ку!

Алихўжа: Нимасини айтасан, Эркин!

Чойхонага олдин Тўлаган, кейин бошқа чойхўрлар келишиб, жойлар тўла бошлайди. Тўлаган одамларга доимий патнисида чой таший бошлайди. Шу орада Собитбек киради.

Эркин Чапани: Ия, ия, Собитвой, келинг, келинг. (*Ўрнидан туриб, у билан қучоқлашиб кўришади*) Амалиётлар битиб кетмаганмиди?

Собитбек: Битган. Ўша пайтда бизларга ўқитувчилик тариқини ўргатган муаллимлар билан ака-ука бўлиб қолгандик. Бирлари ўғилларини уйлаётган эканлар, тўйга айтдилар, келабердик.

Эркин Чапани: Анови Лазизхон, мактабдаги мажлисда Насибaxonга “Ўзбекча гапираверинг” дея талашган дўстингизга ҳеч нима бўлмадимиз?

Собитбек: Йўқ, ҳаммаси тинчиб кетди. Ўша Карақўзов деган ўқитувчи пединститут ректорига хат ёзипти. Хат асосида ректор дарров уни институтдан ҳайдаш тўғрисида буйруқ чиқарганди, Лазизхон у буйруқнинг нухаси билан Конституциянинг озчилик кўпчилигига бўйсунгани керак, деган моддасини кўчиртириб, институт юристига ариза ёзди. Юрист ректорнинг буйруғини бекор қилди.

Эркин Чапани: Э, юристингларам барака топсин-е. Қўрқмадимиз бундай қилишга?

Собитбек: Эркин ака, атрофда адолатсизликлар кўп, лекин биз ўзимиз ҳам анчагина қўрқоқчимиз-да. Қонун билан ҳимояланишни билмаймиз. Ҳақиқатни ҳазил аралаш бўлса ҳам айтиш керак... Майли, мен Алихўжа акам билан сўрашиб келай, китик патларига тегиб...

Эркин Чапани: (*Яқинроқ келинг маъносида имлайди, сўнг Собитбекнинг қулогига*) Алихўжа акага ҳозир ҳазиллашманг... икки ўғлини олиб кетишди, НКВДдан...

Собитбек: (*Ранги ўчиб Алихўжага яқинлашади*): Ассалому алайкум. (*қучоқлашиб кўришадилар*) Эшитдим. Бардам бўлинг, Худо сабр берсин. Балки, чиқиб қолишар... Мазлумнинг кулбасига ҳам ой нури тушади-ку...

Алихўжа: Оллоҳдан бошқа мададкорим йўқ, нима қилай?

Собитбек: Мен бир хат ёзиб берай. Масковга юборинг.

Алихўжа: Фойдаси бўлармикин?

Собитбек: Етиб борса, фойдаси бўлади.

Кадрда: 1937 йил 25 октябрь

Терговчи хонаси. Бир соқчи калтаклангани шундоқ кўриниб турган, юз-кўзлари, оғзи-бурни қонга беланган Ботирни олиб киради.

Терговчи: (*Соқчининг қулогига*) Қалай, сайрадимиз, йўқми?

Соқчи: (*Терговчига пичирлаб*) Ўртоқ бошлиқ! Бу ростдан ҳеч нима билмайдиганга ўхшайди.

Терговчи: Майли, чиқиб тур! (*Соқчи чиқиб кетгач, Ботирга худди эски кадрдонлардай мурожсаат қилади*) Сенга шундай азобларнинг нима кераги бор? Айтгин-қўйгин-да ҳаммасини. Эсингда бўлса керак, ўтган йили Фитрат эллик ёшга тўлгани муносабати билан мактабингларда адабий кеча бўлди. Тўғрими?

Ботир: Тўғри.

Терговчи: Ҳа, ана, тўғри. Фитрат келди. Мактабда кайфият қанақа эди? Ким нима деди?

Ботир: Мен ҳам, директор ҳам, бошқалар ҳам шоирнинг ижоди ва фаолияти ҳақида сўзладик. Унинг улуғ ижодкор эканлигига яна бир қарра имон келтирдик.

Терговчи: Лекин бу йил 14 апрелда Абдурауф Фитрат Тошкентда халқ душмани ва чет эл жосуси сифатида қамокқа олинди.

Ботир: Ёлғон!

Терговчи: Ёлгон эмас! Сен “улуғ иждокор” деган Абдурауф Фитрат ва унинг дўстлари Шоҳид Эсон Мусаев ҳамда Ғози Олим Юнусовлар 1931 йилдан бери чет эл разведка органларининг агентлари бўлишган экан.

Ботир: Ташқи ишлар халқ ноziри, Маориф ноziри, Халқ хўжалиги кенгашининг раиси, Марказий Ижроия Кўмита раисининг ўринбосари каби лавозимларда ишлаган арбоб ҳақида шундай дейишга уялмайсизми?

Терговчи: Шундай эди.... эди... Ҳозир у қамокда... Сенга ўхшаб тергов беряпти. *(Тиржаяди)*

Ботир: *(Бўшашиб)* Агар қамокқа олинса газеталарда ёзиларди.

Терговчи: Баъзан ёзилади, баъзан ёзилмайди...

Ботир: Менимча, бу англашилмовчилик!

Терговчи: Бундай дейишга асосинг борми?

Ботир: Ўтган йили унинг “Қиёмат” номли хаёлий ҳикояси араб имлосида Москвада босилиб чиққан эди. Бу йил эса “Қиёмат” Тошкентда рус тилида, қозок, уйғур, тожик тилларида босилиб чиқди. Агар у халқ душмани бўлса асари шунча тилларда чиқармиди?

Терговчи: Кўриниб турибди, сен ҳам халқ душмансан. Тан олавер.

Ботир: Мен халқ душмани эмас, халқ муаллимиман.

Терговчи: Ўшанда Фитрат мактабингларга келганда, адабий кеча тугаши билан дархол жўнаб кетмади, тўғрими?

Ботир: Тўғри.

Терговчи: Бир соат давомида нега мактабда қолиб кетди?

Ботир: У физика-математика кабинетини кўрди, жўрофия ўқитувчимиз билан, ўқувчилар билан суҳбатлашди... Сўнгра мактаб буфетида меҳмон қилдик. Ўзбекчиликни биласиз-ку, меҳмонга бир пиёла чой тутмай жўнатилмайди.

Терговчи: Йўқ, гапни чалғитма! Ўшанда Фитрат беш-олтитангни йиғиб гаплашган. Каримбоев Мўмин, яъни Каримий домла, Насриддинов Ориф, Қосимов Содик, ака-ука Алихоновлар, Сафар Тўраев ва сен Фитрат бошчилигида аксилинқилобий тўғарак тузгансанлар!

Ботир: Бизда бунга эҳтиёжнинг ўзи йўқ.

Терговчи: Гражданин Абдуллаев, ўша куни соат бешда олти киши тўғарак тузганинглари кўрган битта яхши гувоҳимиз бор!

Ботир: Гражданин бошлиқ, ўша куни соат бешда олти киши тўғарак тузмаганимизни кўрган юзта яхши гувоҳимиз бор. Фамилияларини берайми? Фитрат домла, Каримий домла, Насриддинов, Қосимов, Алихонов каби мухтарам ўқитувчиларимиз ва мен тўрдаги дастурхон атрофида, залда эса ҳамма болалар ўтиришган эди.

Терговчи: Нима, бизни лакма деб ўйлайсанми, айтган гапингга ишониб ўтирадиган? Қараб тур, ўша айтган мухтарам ўқитувчиларинг ҳаммаси отишга ҳукм қилинади. Сен... сени ҳам яхшилаб тилга соламиз.

Ботир: Лекин ҳақиқат кучдан кучлироқ...

Терговчи: “Ҳақиқат – менинг тўқмоғимда” деб айтган бир ҳукмдор. Айбингни тан олдириш кўлимиздан келади. Соқчи! *(Соқчи киради)* Олиб чиқ бун!

Соқчи Ботирни камерасига обориб ташлайди. Ботир камера бўйлаб юра бошлайди. Юзларининг қонларини кўйлагининг енгига артаркан, бўлиб ўтган воқеаларни диққат билан эслашга ҳаракат қилади.

Ботир: *(Хаёл билан овоз чиқариб)* Каримий домла, Насриддинов, Қосимовлар ҳам қамалибди-да? Бу ерда адолатсизликдан бошқа гап йўқ. Нега мени “жиннихўжа” дейди? Нега одамнинг шахсига тегади? Нега инсоннинг кадр-қимматини ерга уради? Педтехникумда ўқиган чоғим рус тили ўқитувчимиз Богомоллов бизга Иммануэль Кантнинг бир гапини ёд олдириганди: “Адолат кетган жойда кишиларнинг кадр-қимматини ушлаб турадиган ҳеч нима қолмайди”. Эвоҳ, Михаил Дмитриевич, мен у пайтда бу гапнинг маъносини уқмаган эканман. Энди чакдим мағзини... Италиян ёзувчисининг хикоясида ноҳақ қамалган бир йигит камерада рухланиш учун кўшиқ айтар эди. Мен ҳам кўшиқ айтаман. Чўлпоннинг мана бу шеърини... *(Ўзича бир оҳангда кўшиқ айта бошлайди)*

Кулган бошқалардир, йиғлаган менман,
Ўйнаган бошқалар, инграган менман.
Эрк эртақларини эшитган бошқа,
Куллик кўшиғини тинглаган менман...

Мактаб. Ўқитувчилар, шу жумладан, Ойгул ҳам ўтирибди. Шаҳар маориф бўлими вакили бир номаълум киши билан кириб келади.

Вакил: Азизлар! Вилоят халқ маорифи бўлими мактабга янги директор тайинлашни топширди. Сизларга раҳбар қилиб Юсуф Ёқубовни тайинлаяпмиз. Бу киши тергов бераётган бошқа ўқитувчилар ўрнига яна беш ўқитувчи олишлари керак. Бугунгача ўртоқ Ёқубов Туркистонда, Тошкентда, Самарқандда турли мактабларда ишлаб келганлар.

Сафар Тўраев: *(Сал кулги билан)* Оилавий аҳволлари қандай?

Ёқубов: *(Ўрнидан туриб)* Мен ўзим айта қолай: Туркистонда отам, онам ва бир укам қолишган. Мен партия ва ҳукуматимиз қаерда ишлашимни лозим кўрса, ўша ерларда ишлаб юрибман. Уйланмаганман.

Сафар Тўраев: Балки, шу ерда уйланиб...

Ёқубов: *(Ойгулга бир қараб олиб)* Бўлиши мумкин... Ҳозирча Девонбеги ҳовузи тепасидаги мадраса хужрасида яшаб турибман. Худо хоҳласа, ҳамманглар билан чиқишиб кетамиз.

Вакил: Бўпти. Танишув тамом. Энди сиз *(янги директорга)* қамалган ҳамма ўқитувчилар ўрнига тезлик билан янги ўқитувчилар топишингиз керак! Хайр, энди мен ишга қайтаман.

Ёқубов: Мен кузатиб келай. Кейин танишишда давом этамиз. *(Икковлари чиқишади)*

Кадр тагида ёзув: 1937 йил 25 ноябрь

НКВД идораси. Йўлак. Соқчи йўлак бўйлаб кетиб бормоқда. Бир

қатор рақамланган турли камералар. 25-камера ёнидан ўтиляётганда, ичкаридан эркак кишининг фарёди эшитилади. Соқчи яна йўлақдан ичкари кириб бораверади. Бирдан кўлидан шифтга осиб кўйилган бир одам гавдасига дуч келинади. Камера йирик планда махбуснинг юзини кўрсатади. Бу – Ботир. Унинг соқоли ўсган, ҳолдан тойган. Инграйди.

Ботир: *(Соқчига илтижо билан)* Бирпас ечиб кўйинглар...

Соқчи: Ечсак айтасанми? Абдуллаев! Сенга айтяпман, ечсак, бўйнингга оласанми?

Ботир: Нимани?

Соқчи: Нимани сўрашаётганини биласан-ку!

Ботир: Билганларимни айтдим. Улар билмаган нарсамни сўрашяпти.

Соқчи: Ҳали тавба қилмабсан. Мушук бекорга офтобга чикмайди. Айтман десанг, ечаман.

Ботир: *(Соқчига эшитилмайдиган даражада овоз чиқариб ўйлайди)* “Айтаман” дея қолай. Бир зум ухлаб оларман... *(Овозини чиқариб)* Соқчи!

Соқчи: Нима дейсан?

Ботир: Бир гап эсимга тушди... Еч арқонингни, олиб бор терговчига. *(Соқчи Ботирни дордан чиқаради... Аммо Ботир оёқда туролмай ўтириб қолади)*

Соқчи: Тур ўрнингдан!

Ботир гапирмайди, йиқилади. Иккала соқчи биргаликда уни базўр турғазиб, суяганча терговчи хонасига олиб боради.

Биринчи соқчи: *(Терговчига)* Бир гапим бор, деяпти... *(Ботирга)* Гапир!

Ботир: Фитратга бағишланган кеча раёсатида яна кимлар бор эди, дегандингиз. Айтганларимдан бошқа яна бир киши эсимга тушди: раёсатда директор ҳам бор эди, фақат у кеча бошланиши билан кетиб қолган эди.

Терговчи: Шуми янги гапинг? Буни биринчи терговда айтгандинг. *(Ботир оёқда туролмай йиқилади ва ухлаб қолади. Соқчиларга)* Олиб боринг, яна осиб кўйинг, ухлаб олиш учун айёрлик қилган бу! *(Ботирнинг юзига иссиқ сув сепеди, у додлаб уйғонади. Соқчилар уни яна эски жойига олиб кетадилар)*

25-камера ёнидан ўтаётганларида яна фарёд эшитилади. Соқчи камера эшигини очиб Ботирга кўрсатади: камерада тўртта ваннага ўхшаш ҳовузчалар бўлиб, уларда одамлар додлаб типирчиларди. Битгасининг кўл суяклари, бошқасининг оёқ суяклари бўртиб чиққан, бошқалари сувда шалпайиб хушсиз ётишарди.

Биринчи соқчи: *(Ботирга)* Кўрдингми, яна айёрлик қилсанг, айбингни бўйнингга олмасанг, ана шу кислотали сувларга пишиласан. Бугун сенга сўнгги имкон берилди. Юр! *(Камерадан чиқадилар. Соқчилар уни яна ўша арқонга осиб кўядилар)*

Ботир: Жаллодлар!

Биринчи соқчи: Мана энди ухлосанг, ухлайвер. Хайрли тун! (*Узоқлашиб кетади. Иккинчи соқчи аввалги жойига бориб ўтиради*)

Ботир оёғининг бошмалдоғини ерга теккизишга уринади. Теккизгани билан бир-икки сониядан ортиқ тирана олмайди. Ҳолсиз инграйди.

Кадрда: 1938 йил 28 февраль

Камера. Ботир ва учлик.

Учлик раиси: Бу ер, гражданин Абдуллаев, сўнги манзил. Ё отиласан, ё сургун қилинасан, ё... (*Шерикларига тиржайиб*) озодликка чиқасан. Рост гапир.

Ботир: Гапнинг тўғриси шуки, менинг ҳеч қандай айбим йўқ. Ҳақиқат мен томонда, мен, албатта, озодликка чиқаман!

Раис: Айбсизлигингни кўрсатувчи ҳеч бир далилинг бўлмади туриб, бундай дейишга кўркмайсанми?

Ботир: Бу ерда менинг айбсизлигимни исботлайдиган ҳеч бир далилим йўқлиги кўрқинчли эмас, терговчининг адолатсизлиги кўрқинчли.

Раис: Нега ундай деяпсан?

Ботир: Ҳақ бўлса ҳам, ноҳақ бўлса ҳам – айбловчи биринчи. Албатта, унинг гапи гап, бизникини ким эшитарди...

Раис: Мана биз адолат посбонлари, мана биз эшитамиз..

Ботир: Адолатнинг иши – ҳақиқатни излаш. Адолат ўликни ҳам тирилтиради. У бор жойда ҳақсиз юристлар ҳам жазоланади, шундай эмасми?

Иккинчи аъзоси: Ўх-хў, иштаханг карнай-ку! (*Бошини чайқаб шерикларига юзланади*) Ҳақ гапни ё боладан эшитасан, ё аҳмоқдан. Бу болами ё аҳмоқми?

Ботир: Бола ҳам эмасман, аҳмоқ ҳам... Ҳақсизлик кўраётган мазлумман.

Учинчи аъзоси: Бизни ранжитма, гражданин Абдуллаев!

Раис: Кимлиги кўриниб турибди. Бутун борлиғи билан бизга душман бу!

Ботир: Адолатсиз одамнинг адолати – ўқ. Ўлдиришлар, отинлар мени, тайёрман.

Раис: (*Ботирга*) Суд қарорига кўра, сен 58-модданинг 10-банди билан айбланиб, ўн йил қамоққа ҳукм қилиндинг. Жазо муҳлатини меҳнат лагерида ўтказасан.

Ботир: Сўнги сўзимни айтсам бўладими?

Раис: Сўнги сўзни отишга ҳукм қилинганлар айтади. (*Соқчига*) Олиб чиқинг! (*Соқчи Ботирни олиб чиқиб кетади*) Мижози қизгинроқ, сал совутиш керак буни, шимолга кетсин! (*Учовлари қозғозни имзолайдилар*)

Кадр тагида ёзув: 1938 йил 2 март

Темир йўл перрони. “Тошкент товар вокзали”да НКВД формаси кийган кишилар, аскарлар кўринади. Маҳбуслар олиб келинмоқда.

Назоратчи: *(Баланд овоз билан)* Ҳамма бир қатор бўлиб ерга ўтирсин!
(Маҳбуслар бир қатор бўлиб ерга чўнқаядилар) Ўтирилсин, дедим!
(Маҳбуслар ерга ўтирадилар) Нега олазарак бўляпсан? Кийиминг тупрок бўлса зарари йўқ, қокса кетади!

Ботир назоратчининг “тупрок” сўзини айтиши билан ўтирган жойида ерни тимдалаб, бир-икки сиқим тупроқни олиб чўнтагига тикади. Сўнг тупроқли чўнтагининг устини силаб қўяди.

Ботир: *(Пичирлайди)* Тупроғим... ўлсам, қабримга қўйишар, ўлмасам, менга мадад бўларсан... *(Назоратчи маҳбусларни йўқлама қила бошлайди)*

Назоратчи: *(Қичқиради)* Маҳбус-2008! *(Ҳеч ким индамайди)* Абдуллаев!

Ботир: Мен.

Назоратчи: Абдуллаев! Энди сен “Маҳбус-2008” деб чақириласан. Билиб қўй! Қайси модда билан ҳукм қилинганингни биласанми?

Ботир: 58-модда, 10-банд! Ўн йилга ҳукм қилинганман!

Назоратчи қаторнинг охиригача шундай сўроқ қилиб боради ва сўроқ қилиб бўлгач, соқчилар маҳбусларни колонна қилишади ва қуршовда, темир йўл ёқалаб яёв ҳайдаб кетишади. Колонна қизил вагонлар олдида тўхтайди. Бу ерга жуда кўп бошқа колонналар ҳам келган ва келаётган бўлади. Темир йўл перронининг орқа томонида оддий фуқаро кийимидаги одамлар тўпланишган. Перрон бўйлаб конвойлар юради, улар қўлларидаги занжирли итлари билан одамларни маҳбусларга яқин йўлатишмайди.

Ботир: *(Ёнидаги қари маҳбусдан сўрайди)* Бу тўпланганлар кимлар?

Қари маҳбус: Маҳбуслар лагерларга олиб кетилаётганини эшитган қонқариндош, ёр-биродарлар. Яқинларини кўриб қолиш, кўрса, бирон нарса бериб юбориш, дараклашиш умидида келган бечоралар.

Ботир: *(Энтикиб умид билан ўша одамларни бир-бир кўздан кечиради)* Бу ер Когон эмас, Тошкент-ку! *(Ичидан хўрлиги келиб, беихтиёр кўзларидан ёшлар сириқади)*

Назоратчи: *(Бақириб буйруқ беради)* Вагонларга чиқилсин, тартиб билан! Тартиб билан!

Паровоз чинқиради ва состав қарс этиб силкинади. Бир тарафда кетаётганларнинг, иккинчи тарафда, ташқарида қолган қонқариндошларнинг оҳ-воҳлари, дод-фарёдлари оламини тутлади.

Кадр ортидан Ботирнинг товуши:

Поезд кетди, учиб кетди, қаёққа, билмам,
Маҳбусларни олиб кетди, қисмати мубҳам.
Улар қора вагонларда ҳасратга ботиб
Кетмоқдалар ёнбошига тахталар ботиб.

Ботир: *(Қайғу-ҳасрат билан бир қари маҳбусга мурожаат қилади)* Уйдагилар қаердалигимизни билишмаса... Хат ёзиш тақиқланган бўлса... Бу қанақа дунё ўзи?

Қари маҳбус: Менинг яшириб юрган эски дафтарим бор. Сенга бир варағини берай, сен конвойларга сездирмай уйга хат ёз. Поезд одамлар кўп шаҳарлардан ўтганда, ташқарига от! Бирон-бир инсофли, зийрак одамнинг кўлига тушса, уйингга етказиш чорасини топади.

Қари маҳбус тўрт букланган дафтариини чўнтагидан чиқариб очади ва бир варағини йиртиб Ботирга беради. Сўнгра бармоқдай келадиган тўмтоқ, аммо учи чиқарилган қалам узатади. Ботир вагоннинг бир чеккасига тикилиб, бурчакка суянганча хат ёзишга киришади. Ёзаркан, дам-бадам олазарак бўлади. Назоратчи яқин келаётганини кўрса, дарҳол қоғоз-қаламини яшириб, ўзини ухлаётганга солади. Бир амаллаб хатни ёзиб битказди. Сўнгра уни учбурчак қилиб буклайди ва устига уйининг манзилини ёзади. Поезд Арисдан ўтаётганда ташқарига улоқтиради.

Кадр алмашади. Алихўжанинг уйи ташқи томондан кўрсатилади. Деворлари, эшиклари ва аста-секин кўча тасвирлари берилади. Баҳор бошланган бўлса ҳам ҳали қиш заҳри кетмаган, қорлар эримаган, тузуккина изғирин эсаётган эди. Бошини эгиб, андак совқотганча келаётган Алихўжа тезда ўзини ҳовлига уради. Апил-тапил иссиқ уйга кириб, печкада қайнаб турган чойдишдан чойнакка чой дамлаб, хаёлга ботганча пиёлани хўплаб ўтиради.

Алихўжа: Тавба... Олиб кетишганига беш ярим ой бўлди. Лекин бир йил бўлгандек... На Омондан, на Ботирдан дарак бор... Суриштирсам: “Бир гап бўлса дараклашамиз”, дейишди. Қани дараклашгани?

Кўча эшик тақиллайди. Йўтала бориб эшикни очади. Остонада почтачи. “Ота, сизга бир хат”, дея конверт бериб кетади. Алихўжа хатни зудлик билан очади. Кадрда Алихўжанинг хат ўқиётгандаги изтироблари. Кадр ортида Ботирнинг овози:

“Ассалому алайкум, дада! Бу хат, агар Худо буюрса, сизларга етиб боради, буюрмаса, тупроқларга қорилиб темир йўллар атрофида чириб, йўқ бўлиб кетади. Мен Тангримдан умидим бўлгани учун буни таваккал қилиб ёздим. Биз, сиёсий маҳбусларда ёзишма ҳуқуқи йўқ. Лагерларга олиб кетилаётган маҳбуслар, одамлар яшайдиган жойларда хат ёзиб, йўлларга отиб кетишаркан, шунда баъзи инсофли йўловчилар уни олиб кўрсатилган манзилга бир амаллаб етказиш йўлларини топарканлар. Балки, бу хатим ҳам сизларга етиб борар. Мен учликнинг ҳукми билан ўн йилга озодликдан маҳрум қилиндим. Мана, ҳозир билмадим қаерга, Россиянинг бир олис лагерига кетмоқдамиз. Худо хоҳласа, насиб қилса, ойим, акаларим, кеннойиларим, сингилларим – ҳаммамиз сиз билан бир дастурхон атрофида ўн йилдан кейин кўришармиз. Менинг тўрт мучам соғ. Чойхонада аҳвол қалай? Мактабда-чи? Тинчликми? Бошқаларга

тегишмаяптими? Ойгул билан фотиҳа қилинганимиз яхши бўлмаган экан, шекилли? Ойимга айтинг, чиқиб ўзи билан, онаси билан гаплашсин. Ўн йил кутиб ўтирмай, бемалол турмушга чиқаверсин, мен розиман. Майли, кўришгунча хайр! Борар жойим номаълум. Тахминимча, Сибирга кетсак керак. Яна қандайдир илож бўлиб қолса, хат ёзарман, бўлмаса, ўн йил учун шу бир хат – сизларга. Ҳамманглари яхши кўриб кучоқлаб қолувчи Ботир. 1938 йил 2 март”.

Алихўжа: Жонинг омон бўлсин, Оллоҳ паноҳида асрасин, жоним болам, ўзимнинг Ботирим! *(Хатни ўпа-ўпа, йиғлай-йиғлай, юз-кўзларига суради)*

Кадр алмашади. Ойгулларнинг уйи. Санобар хола билан Роҳила хола хатни ўқиб, йиғлаб ўтиришипти.

Роҳила хола: Мана, ўзингиз ҳам ўқидингиз. Ботиржон ўн йилга кесилибди. Ким билади, қайларга юбориларкин? Қиз бола бировнинг хасми. Ўн йил катта муҳлат. Шунча ушлаб ўтириш осон эмас. Чиндан ҳам, ўзимиз Худодан афв сўраб, фотиҳани бекор қилсакмикин? Бошини очиб қўйсакмикин қиз шўрликнинг?

Санобар хола: Вой, нима деяпсиз, Роҳилахон, айб бўлади-я? Бу гапни эшитса, Ойгулнинг нақ юраги ёрилади-я! У қанақалигини билмайсизми?

Роҳила хола: Нега билмас эканман. Жонимдан ортиқ кўраман уни. Фақат буни ўзимиздан соқит қилайлик. Ўзи нима деса, шу.

Санобар хола: Майли, ҳозирча бу гапни унга айтмасак ҳам бўлади. Хатни кўрсатмайлик. Юраги вайрон бўлмасин. Орадан бир йил, ярим йил ўтсин... Кўнгли сал алағда бўлса, ўшанда айтармиз. *(Ойна хола хатни қўйнига яширади. Ойгул кириб келади)*

Ойгул: Ҳа, икки опа-сингил жуда сирлашиб ўтирган экансизлар-да.

Ойна хола: Мактабда нима янгиликлар?

Ойгул: Ўша-ўша.. Бир янги директор келган Ботир акамнинг ўрнига.

Ойна хола: Қанақа одам экан?

Ойгул: Яхши. Ақлли, самимий йигит. Ўқитувчилар билан бир ойда худди ака-укадай бўлиб кетди.

Роҳила хола: *(Санобарга маъноли қараб қўяди)* Сизгаям муомаласи яхшими?

Ойгул: Яхши.

Роҳила хола: *(Ўзини ноқулай ҳис қилаётганини билдирмаслик учун)* Майли, мен тура қолай. Бизнига кириб туринг, Ойгул. *(Чиқади)*

Санобар хола: Ойгул, Ботир акамни ўн йилга кесиб Сибирга жўнатишибди. *(Ҳозиргина кулиб, ҳазил аралаш гапириб ўтирган Ойгул бирдан ток ўргандай сесканади. Чўкиб, ерга ўтириб қолади. “Бечора Ботир акам”, деб ҳеч юпатиб бўлмайдиган бир аҳволда йиғлайди)*

Кадр алмашади. Мактаб. Ёқубов йиғлайвериб кўзлари қизариб кетган, қўлида рўмолча билан юрган Ойгулни кўриб қолиб, ўз кабинетига олиб киради.

Ёқубов: Тинчликми? Бу аҳволда синфга қандай кирасиз?

Ойгул: Ҳечкиси йўқ. Тиллашиб оламан болаларим билан.

Ёқубов: Нима гап ўзи?

Ойгул: Ботир акам ўн йилга кесилибдилар. Россиянинг аллақайси лагери-га олиб кетишипти. *(Яна йиғлайди)*

Ёқубов: *(Уни юпатади)* Оллоҳ сизга сабр берсин!

Ойгул: Раҳмат. *(Чиқади ва синфга қараб йўл олади. Синфга кириб келаркан, болалар унинг ҳолини кўриб, жим ўринларидан турадилар ва “Ассалому алайкум” деб жойларига ўтирадилар)* Азиз ўқувчилар, ҳаёт доим шодликдан иборат эмас, ҳар нарса бўлиши мумкин. Бугун яқин дўстимдан оғир хабар келди. Шунга кўп йиғладим, сизлар хафа бўлманглар... Дарсни давом эттирамиз...

Кадр тагида ёзув: 1942 йил

Кадр алмашади. Лагерь. Маҳбуслар ишга жўнамоқдалар. Ботир лагерь бошлигининг хузурига киради.

Ботир: Гражданин бошлиқ! Чиқирувингизга кўра хузурингиздаман!

Бошлиқ: Маҳбус 2008! Сени жабҳага юборсак нима дейсан?

Ботир: Миннатдор бўлардим!

Бошлиқ: Нега?

Ботир: Номимни оклашга имкон берганингиз учун!

Бошлиқ: Лекин сенга шу ернинг ўзида бундан ҳам муҳим топшириқ бор. *(Ботир савол назари билан унга қараб туради)* Ҳар бир маҳбуснинг мен ҳақимда, лагердаги аҳвол ҳақида гапирган гапларини ҳар куни менга етказиб турасан. Ёзма равишда. Тушундингми?

Ботир: Тушундим. *(Хаёл сурганча жим туриб қолади)* Мен... мен... Маҳбусларни яхшилиқка ундовчи яхши-яхши маърузалар қилишим мумкин, ammo сиз айтган ишни қилолмайман.

Бошлиқ: Нега энди?

Ботир: *(Бироз иккиланиб тургандан сўнг, жасорат билан)* Мен тарбиячиман, жосус эмасман. Мен билан тақдирлари бир бўлган дўстларимни ҳар куни, кун ора сотиш кўлимдан келмайди.

Бошлиқ: *(Бақиради)* Иванов! Олдимга кир! *(Иванов киради)* Мана бунинг орқасига юз дарра! Сўнгра беш кун муҳлатга карцерга ташла! Паёгидан маҳрум қилинганини ошхона мудирига айтиб қўй. *(Иванов Ботирни обчиқиб кетаркан)* Жазо муҳлатинг яна илгаригидай: ўн йил!

(Ботир жавоб қайтармайди. Иванов уни жазо супасига ётқизади ва дарра билан ура бошлайди)

Ботир: *(Овозини чиқармай, тишини-тишига тираб ётади. Пичирлаб)* Ё Худо! Ўзинг паноҳингда асра!

Иванов: Абдуллаев! Додласанг-чи! Нимага индамайсан? Бу ҳолда мен уролмайман!

Ботир: Уравер...

Иванов: *(Юзгача уради, кейин мушти билан кўзёшларини артади. Эшикни қия очиб, ташқарига мўралаб қайтади. Ҳеч ким йўқлигига амин бўлгач,*

Ботирни қучоқлайди) Кечир мени... вазифам шундай... Сен аслида яхши одамсан... (Орқаси моматалоқ бўлиб қонга беланган Ботирни зиндонга-қарцерга обориб ташлайди)

Кадр тагида ёзув: 1947 йил 23 сентябрь

Алихўжанинг бизга таниш эски уйи. Алихўжа ота қўлида ток қайчи билан ховлидаги дарахтлар ва бир туп токни тарашламоқда. Ховли бинолари анча қўхна тортган, лекин сахн озода, райхонлар ва гултожихўрозлар ўсиб ётибди. Алихўжа толиқиб, сўрига ўтирганча эшикка тикилиб қолади. Уйнинг деразасидан Алихўжага қараб турган юз кўринади. Дераза ойнасида бу юз йирик планда кўрсатилади. Бу – Роҳила хола.

Роҳила хола: Ҳар куни шу ахвол... Бечора... Йўл қарайвериб кўзлари тешилиб кетди...

Алихўжа: (*Ўтирган ерида*) Ё Оллоҳим, келгунича омонатингни олмай тур. Омон ўғлим жарима батальонида урушга жўнаб шаҳид кетди, буниси соғ-омон келсин энди. Эсон-омон келганини кўриб ўлсам, бу дунёда армоним қолмас эди.

Кўча эшик очилиб Ботир кириб келади, елкасидаги қопчиғини ерга қўяди. Эгнида эскирган, ғижим фуфайка. Оёғида обмотка. Бошида лагернинг сийқаси чиққан эски шапкаси. Алихўжа кўзларига ишонмай туриб қолади. Ичкаридан Роҳила хола югуриб чиқади. “Ботиржон!” дея уни қучоқлаб, елкаларини сийпаб кўришади. Алихўжа шундан кейингина хушини тўплайди ва ўғлини қучоқлайди. Сингиллари ва укаси ҳам кўча эшикдан югуриб кириб: “Акажон!”, “Акажон!” дея қучоқлашиб кўришадилар. Уйга кириб кўрпачага ўтирадилар. Дастурхон ёзилади. Сингиллари чопачопа хизмат қиладилар. Дастурхонга ярим буханка нон билан пичоқ, юпқагина ликопчада шакар, тақсимчада узум, чойнак-пиёлаларни келтириб қўядилар. Алихўжа нонни кесади. Синглиси чой қуйиб узата бошлайди.

Алихўжа: Ўғлим, олдин урушда шаҳид кетган Омон аканг ҳақиқа фотиҳа ўқийлик...

Ботир: Акам ҳалок бўлдими? (*Кўзлари ёшланади*)

Алихўжа: (*Фотиҳа ва Ихлос сураларини ўқийди*) Илоё жойи жаннатда бўлсин. Қолган зурриёдларининг умри узун, бахтли-саодатли бўлсин. Ўғлим кўрмаганларини Тангрим буларга қўшиб берсин. Кеннойингнинг ҳам умри узун, кўрган-кечиргани энди, доимо яхшилик, тўй-ҳашам, тинчлик-хотиржамлик бўлсин! Омин! (*Юзларига фотиҳа тартадилар*)

Ботир: (*Чой ҳўпларкан*) Гулбиби сариқ қани?

Роҳила хола: Ишда.

Ботир: Ишлайдиган бўпқолдими?

Роҳила хола: Ҳа. Уч йил бўлди ишлаётганига.

Ботир: Яхши бўпти. *(Дадасига)* Қизил чойхона ишлаб турибдими?

Алихўжа: Бекилиб кетган. У ер хозир кимё цеҳи. Сиёҳ ишлаб чиқаради. Мактабларга сиёҳ етказиб беради.

Ботир: Қандолат цеҳи очайлик демадингизми?

Алихўжа: Дедим. Ҳозир шакар йўқ, танқислик, дейишди.

Ботир: *(Бироздан кейин)* Санобар холалар қандай?

Роҳила хола: Яхши. Ойгулингиз ҳам ишлаб юрибди мактабда... Ўтириб туринглар. Мен дараклаб чиқай уларга. *(Чиқади)*

Ботир: Ойим ажойиб инсон-да! *(Маъюсланиб)* Ойгулингиз, дейдими?

Алихўжа: Ҳа, Ойгул сеники бўлмай кимники бўларди? Ўн йил кутди-ку, барака топкур. Тезда тўйингларни қиламиз, Худо хоҳласа...

(Санобар ва Роҳила хола кирадилар)

Санобар хола: *(Йиғлаб келиб кўришади)* Эсон-омон келдингизми, болам? Кўрган-кечирганингиз шу бўлсин!

Ботир раҳмат айтиб атрофига аланлаганини сезган Роҳила хола: “Ойгулингиз хозир кирадилар” дейди. Бу гапдан Ботир жилмаяди. Эшик очилиб эгни-боши юпунгина, озиб кетган, бироз қорайган Ойгул кириб келади. Оналар юзларини ўгириб кўзёшларини қўйлақларининг узун, кенг енгларига артадилар.

Кадр остида ёзув: 1947 йил декабрь

Ботир Ўзбекистон Маориф министрлигининг Бухоро шаҳар бўлими мудури қабулида.

Ботир: *(Эшикни очиб мўралайди. Ўзи ишлаган мактабнинг директори Содиқов ҳамон шаҳар маориф бўлими мудури эканлигини кўриб севинади)* Мумкинми?

Содиқов: *(Бошини кўтариб, лоқайдгина)* Кириш.

Ботир: Зора ҳалиям Содиқов ишлаётган бўлсалар, деб ўйлаб келаётган эдим. Худога шукр, шу ерда экансиз. *(Содиқовнинг лоқайдлиги ажаблантиради)* Мени танимадингиз шекилли? Мен Ботир Абдуллаевман. Мактабда сиз билан бирга ишлагандик, кейин ўша мактабда директор бўлгандим. *(Кўришишига қўлини узатади. Содиқов ҳамон лоқайд, қўл учида кўришади)*

Содиқов: *(Зўрға-зўрға)* Яхши келдингизми? Бизга хизматлар борми?

Ботир: Энди, ишимни янгитдан бошласам, дегандим. Қўлимда Ички ишлар министрлиги томонидан 1947 йил 11 сентябрда берилган ҳужжатим бор. Мана, унда Бухорода яшашим ва ишлашим мумкинлиги айтилган.

Содиқов: *(Ҳужжатни ва Ботирнинг паспортини қўлга олиб ўқиб чиқади)* Ботир! Сиздақалар...

Ботир: Нима, мендақалар?

Содиқов: Сиздақа халқ душманлари озод қилинса ҳам таълим-тарбия соҳасида ишлаши мумкин эмас. Бизга шундай кўрсатма берилган. Узр, сизга ҳеч қандай ёрдам беролмайман.

Кадр алмашади. Ботир Когон МТСи ҳовлисида ўтиб, идоралар жойлашган бинога киради. Эшик олдида қоровул уни тўхтатади.

Қоровул: Қаерга келяпсиз, укажон? Сизга ким керак?

Ботир: Агроном Аҳад Абдуллаевнинг олдида кирмоқчи эдим.

Қоровул: Нима иш билан?

Ботир: У киши менинг туғишган акам бўлади. Бир шахсий гапим бор эди.

Қоровул: Майли, майли, ўтинг. Тўғрига қараб юрасиз, сўнг чапга буриласиз, учинчи эшик.

Ботир: *(Акаси ўтирган хонанинг эшигини очиб)* Ака, мумкинми?

Аҳад: Э, Ботир, кел, кел, ука!

Ботир: Ака, ҳеч қаерда менга иш топилмаяпти.

Аҳад: Ботир, замонни ўзинг кўриб турибсан, жабрини тортдинг. Мактабда сенга иш йўқ. Агар мен сени ишга олсам, баҳона топиб мени ҳам, сени ҳам ҳайдашади, укам.

Ботир: Нима қилай?

Аҳад: *(ўйланиб)* Лагерда ерковлар бўлдим, дегандинг-а?

Ботир: Ҳа.

Аҳад: Менимча, ғишт заводига борганинг маъқул. Мен, майли, орага тушаман, ишга олади. Ғишт куйиш учун ер ковлаб, тупроқ тўплаб бераверасан. Бухоро ғишт заводига бор.

Кадр остида ёзув: 1956 йил 18 май

Кадр алмашади. Лаби ҳовуз чойхонасида Ботир бир каравотда чой ичиб ўтирибди. Адвокат кўлида бир қоғозни силкита-силкита унинг ёнига жадал юриб келади. Кўрпачага ўтиради, биқинига ёстикни олади.

Адвокат: Худога шукр, иш битди! Масала ҳал! Мана, ўкинг!

Ботир: *(Хатни олиб ўқий бошлайди)* Бухарский областной суд... Номер бир – ўн тўрт. 17 май 1956 йил. Бухоро шахри...

Ботир: Абдуллаев Ботир Алихўжаевичнинг иши Бухоро вилоят суди Президиуми томонидан 1956 йил 4 майда кўриб чиқилди. Республика Ички ишлар комиссариати Учлик комиссиясининг 1937 йил 13 декабрдаги қарори асосланган далиллар йўқлиги сабабли бекор қилинди ва жиноий иш тўхтатилди. Бухоро шахар маориф бўлимига Ботир Абдуллаевнинг ўқитувчилик меҳнат стажини тиклаш ҳақидаги масалани кўриб чиқиш топширилди.

Бухоро вилоят суди Президиуми раиси.

Адвокат: Табриклайман! Покиза номингиз муборак бўлсин!

Ботир: Сизниям кутлайман. Барибир ғалабагача келдим. Раҳмат. *(Кўл сиқишадилар)*

Адвокат: Энди нима қиласиз? Мактабга қайтасизми?

Ботир: Мактабимда ҳозир ўша менга чақув қоғози ёзган Сафар Тўраев директор экан.

Адвокат: Нима бўпти? Айбсиз топилганингизни кўриб виждони қийналсин.

Ботир: Унда виждон нима қилади? Ҳалиям бошқача виждонсизликлар қилиб юрибди. Ёш ўқитувчиларга тухмат маърузалари уюштираётир. Газеталардан ўқигандирсиз...

Адвокат: Билганини еяверсин, сиз ўзингизни ўйланг.

Ботир: Аммо мактабга қайтиш йўқ. Гишт заводи мени бухгалтерликка ўқишга жўнатди. Шу ишимни қилавераман. Директор, бош инженер, цех бригадирлари – ҳаммаси билан бир оиладай бўлиб кетганмиз. Энди, у ерга жудаям ўргандим. Ўша ерда умримнинг охиригача ишлайман.

Адвокат: Ўзингиз биласиз, майли, қайда бўлсангиз ҳам омон бўлинг! Менга бошқа ишингиз тушмасин. Аммо, ҳаёт – ҳаёт-да! Борди-ю, керак бўлиб қолсам, бошқа адвокат қидириб юрманг. Мени ўз шахсий адвокатим деб билинг. Сиздан жудаям хурсандман. Қўли баракали одам экансиз. *(Қуладилар)*

Ботир: Мустақил бўлмагунимизча хўрлик адо бўлмайди... Менимча, сиз ҳали кўпларга керак бўласиз. Мен қадрим учун курашдим. Менга осон бўлмади. Биламанки, мен каби кўп одамларга ҳам осон бўлмади ўз қадрини тиклаш. Наинки, бу тузумда инсоннинг қадри бўлмас экан, инсон ўз шаъни учун ҳам жон чекиб курашишга мажбур экан, умид фақат эрк бўлиб қолади. Мен узоқ йиллик жафолардан кейин шуни англаб етдим.

Эрк кунларига, Истиқлолга мен етолмасам, фарзандларим етар, деб умид қиламан. Умидим борки, Фитрат, Чўлпон, Қодирийлар халқим бағрига қайтиб келади. Жисман қайтмаса ҳам, руҳан қайтади. Мен шу кунлар орзуси билан яшайпман. Ўз қадрим, халқим қадри тикланишини орзу қилиб яшайпман...

Эпилог

Бухородаги Фитрат уй-музейи ёнида барпо қилинган истироҳат боғидаги узун йўлқадан Азимбек ва унинг фарзандлари, шу жумладан, келин-куёв либосидаги ёшлар Фитрат хайкали пойига келишиб, гулдасгалар қўйишади...

ТАМОМ

ТАҲЛИЛ

Дилфуза РАҲИМОВА

1974 йилда тугилган. Тошкент вилоят давлат педагогика институтининг ўзбек филологияси факультетини тугатган. Илмий-танқидий мақолалари ва шеърлари марказий наирларда чоп этилган.

КЕЧИНМАЛАРДАГИ ВОҶЕЛИК

Лирикада ҳикоялаш, тавсифийлик, персонажлик, мажозийлик билан бирга медитативлик, яъни ҳиссий (эмоционал) фикрлаш ҳам шеърятнинг доимий белгиси эканини унутмаслик лозим. Медитативлик ўз навбатида, “субъект ва объект алоқаси, қалб диалектикаси, кечинма, ҳис ва поэтик фикр каби тўртта масалани қамраб олади”¹.

Ойдин Ҳожиева шеърларида руҳий олам тасвирида медитативлик билан бир қаторда ҳикоялашга кенг ўрин берилгани кузатилади. Шоира шеърларида Бухоронинг чанг кўчаларида югуриб юрган қизалок, унинг яқинлари, қишлоқдошлари, кенг далалар, яйловлар, боғлар ва улардаги ўту гиёҳлар ифори, алла, куй-қўшиқлар, лапарлар, ўланлар саси эшитилиб тургандай бўлади.

Шоира шеърлари сўзшаклларининг шевага оид кўринишларда қўлланилиши билан ҳам ажралиб туради. Бу ўз навбатида, муаллиф руҳий оламини ёритувчи муҳим очкич ҳисобланади. Шоира шеърлари мазмунан кечинма, кайфият ва руҳий ҳолат, руҳиятдаги ички зиддиятлар, воқеликни тасвирлаш, воқелик ва руҳий ҳолат уйғунлиги, табиат манзаралари ва уларнинг руҳий ҳолат билан уйғунлиги, тафаккур каби мезонлар асосида ёзилганини кузатиш мумкин.

Муайян кечинма, кайфият таъсирида ёзилган шеърлардан ҳисобланган “Шундоғ чоғ бўлдики...” да лирик қаҳрамон ҳаётининг баъзи кунлари ҳақида сўз очиб, ўзлиги қорларга ботиб, тож томиригача совуқ ўрмалаганда ялт эт-

¹ Адабий тур ва жанрлар. Лирика. 2-жилд. Тошкент. Фан. 1992, 16-бет.

ган игнадеккина шуъла юрагини оташга тўлдиргани ва ердан осмонгача туташган қорлардан “мен”ини қутқариб олишга куч берганини эслайди. Унинг йўллари тўрт ёқдан ёғилган куйдиргувчи ўтлар орасида қолганда қандайдир шабада дилига таскин беради. Ўзини руҳий инқирозлар гирдобидан олиб чиққан бу ҳамдардга лирик қаҳрамон бир умрга ихлос қўяди, оғир аҳволида унга таянади. Унинг кучи билан қаҳратонда олов ёқишни ўрганadi, жазирда жон сақлайди ва хулоса ўрнида комил ишонч билан айта олади:

*Майли, йўлим бўлсин тошли, сўқмоқли,
Мен йўл изламасман тен-текис, равон!*

Сатр охирига ундов белгининг қўйилиши халқимиздаги “Бошга келганини кўз кўрар”, “Бир бошга бир ўлим” мақоллари мазмунига мос келади. Шеърни ўқиган ўқувчида лирик қаҳрамоннинг маънавий оламига ҳавас пайдо бўлади. Зеро, қайсидир асарни ўқишдан мақсад “бизга очилиши мумкин бўлган дарвозалар орқали руҳиятнинг муқаддас хазиналарига кирмоқдир”².

“Қалдиروقлар...” деб бошланадиган шеърда лирик қаҳрамоннинг ички оламига оид ҳолатлар берилади:

*Қалдиروقлар, уйғот мени,
Чигириқларга от мени,
Тегирмонларда торт мени,
Уйғот мени!*

Мурожаат қилинаётган қалдиروقлар (момақалдиروقлар) кучли туртки, силкиниш тимсоли бўлиб, уларнинг воситасида лирик қаҳрамон руҳиятини алаҳсиш, чалғишлардан тозаланишга истайди. Чигириқ – зиддиятлар рамзи, тегирмон – азобланиш тимсоли. Кўринадики, лирик қаҳрамон кучли зарба, силкиниш ёрдамида маънавий оламидаги ўзига хуш келмаётган жиҳатлардан тозаланиш ниятида ўзини азоб ва зиддиятлар гирдобига отишга ва пировардида ғафлатдан уйғониш ва ўзлигига қайтишга чоғланади.

“Куй”, “Шодлик яратсам”, “Майли”, “Шодлигим” шеърининг ёзилишига ҳам ўзига хос кайфият асос бўлганини кузатиш мумкин.

Қарама-қаршиликларда тобланган шоира руҳиятидаги ўзига хос кечинмалар “Денгизлардан гуҳар топдим” номли шеърдаги лирик қаҳрамон ҳолатида қандай акс этганига эътибор берайлик:

*Укпар эдим – ботмон бўлдим,
Ошкор эдим – ниҳон бўлдим.
Курмак эдим – қурч дон бўлдим,
Ризқимни енгил топмадим.*

Бу мисралар илҳомнинг қайноқ “тандири”дан узилган.

Ўтмишни кечинмаларда, ҳиссий фикрларда ифодалаган шоира шеърларида адабиётшунос Наим Каримов таъкидлаганидек, “тарихий давр ўз хусусиятлари

² О.Шарафиддинов. Оламнинг қалби. Т. Маънавият. 2014, 252-бет.

билан акс этади”³. Воқеликни бадиий ҳикоялашга асосланган шеърларда шоира ҳаётининг ўзига хос кунлари эсга олинади. “Ота” шеъри шундай бошланади:

*Қирқ биринчи йиллар. Гавжум хонадон,
Болалар тўпланса – бўлар бир кўча.*

Рўзгорнинг камига ҳам, кўпига ҳам бош бўлиб турган ота бевақт оламдан ўтади. Унинг ортидан беш нафар қиз ва ғийқиллаган патефон бўзлаб қолади. Шеърга патефоннинг киритилиши унинг ота учун фарзандлари қатори азиз бўлганидан дарак беради.

Воқеликка асосланган шеърларни тарихий ва яқин ўтмиш асосида ёзилган шеърларга ажратиш мумкин. Тарихийликка асосланган шеърларида шоира томонидан манзил ва маконларга алоҳида чизгилар берилади. “Йўл туйғулари” шеърининг биринчи қисмида тилга олинган қадим Кармана, Карвон қароқчилари изғиган сахро, булок, хароба работ, қадим сардоба, Маликчўл каби манзилларнинг гармсел шамолига боғлаб берилиши халқимизнинг узоқ ўтмишдаги ҳаётдан лавҳалардир:

*Қулон ва гармсел ўлкаларида
Лолага айланган эртақлар, салом!*

Шеърнинг иккинчи қисмида тасвирланган яқин ўтмиш ва айни пайтдаги воқелик унга параллел тарзда келтирилади: темир йўл, тиқилинч перрон, чумчуқларнинг кўлмақда шодон чўмилиши, болақайнинг кўзичоғига ўт юлиб бериши, буви ва неваранинг шодлиги, бозорнинг бадавлат ҳаёти... Уларнинг изчилликда келтирилиши тадқиқотчига лирик қаҳрамоннинг болалик чоғларидаги манзиллар билан айни пайтдаги манзилларни таққослаш имкониятини беради. Шеърнинг учинчи қисмида лирик қаҳрамон бугунги манзиллардан болалигини, Қўчқор тоғанинг “туқ-туқ”ини, хуштакчи шамолларни излайди, лекин топа олмайди. Шу пайт болалигидаги қилдеккина ариқнинг далаларга югуриб тушиб кетаётганини кўрган лирик қаҳрамон беҳад шодланади:

*Қилдаккина ариқча фақат
Далаларга югурар ҳамон...*

Кўлига райхон ушлаган қизча уйга кириб, ҳовлига чиқди. Бор-йўғи шу. Бу одатдаги воқелик шоира “мен”ига шунчалар таъсир қиладики, у кундалик ҳолатни бадииятга айлантира олган:

*Кирар-чиқар кийикчадай қиз,
Оёғини ўпар остона.*

Аниқ тасаввур берадиган сатрлар. Шоира қизчага дугона қилиб тенгдошини эмас, ўзи сингари ўйноқи шамолни танлайди. Лирик қаҳрамоннинг қизчага шунчалар меҳри тушганки, унга ҳаётнинг нурли тасвирларини ҳадя қилади:

³ О. Ҳожиева. Шом шуълалари. Тошкент. Шарқ. 2010, 7-бет.

*Қизнинг нозик ҳовучларида
Гул кулади қиқир-қиқир.*

Ҳовучларини гулга тўлдирган қизчанинг шодлиги бир жаҳон. Унга қўшилиб қўлидаги гул ҳам қиқирлайди. Лирик қаҳрамоннинг юзига табассум ёйилади ва бу ҳол ўқувчи қалбини ёритади. Барчага сеvimли бу қизчага осмон ҳам интиқ:

*Осмон тиниқ кўзгусин тутиб
Кутиб турар қизни йўлакда.*

Қизча ҳовлига чикди. Қўлида райҳон. Бу кўриниш лирик қаҳрамон тасвирида шундай ифодаланади:

*Маст қилади оламни тутиб
Райҳон иси хазончинакда.*

Хулосани қуйидагича талқин қилиш мумкин. Хазончинак, барча яшилликлар хазон бўлаётганда райҳоннинг ардоқланишини ёши ўтиб бораётган лирик қаҳрамоннинг “кийикчадай қиз”га ҳавас қилиши деб тушуниш мумкин. Бу байт ҳар биримизга яшашнинг қанчалар тотли эканини эслатиб туради.

Табиатдан илҳомланиб ёзилган шеърлар шоира ижодида анча. Шоира бу хил шеърларида нафақат табиат гўзалликларини тасвирлайди, балки улар воқеасида ўз муносабатини билдириб ўтади. “Олмазорда” шеърида шоира кечинмалари ўринли хулосалар орқали ифодаланади. Шеърда табиат ва инсон муносабатлари қуйидаги кетма-кетликда берилади: баҳор, олмазор, арра ушлаган одамлар, олма дарахтининг темир тишлар томонидан кемирилиши, шохлардаги қушларнинг учиб кетиши, олма шарбатининг ерга оқиб тушиши, дарахтнинг “мени кесма” деб маъюсланиши, сим арқон боғлаб, бульдозерда тортиб, олманинг пайҳон қилиниши. Хулосани шоира бирор ақл ўргатиш, насихат ё кесатиқ билан эмас, ариқ бўйида оппоқ бўлиб гуллаган тоғолчанинг йиғлаб қолгани билан бериши ўқувчи қалбида эмоционалликни вужудга келтиради:

*Ариқ бўйида бир саф
Чаман гулли тоғолча
Қолди бу ҳолга йиғлаб,
Қўлида оқ рўмолча.*

“Яшариш” шеърида ҳам бу ҳолатни кузатиш мумкин.

“Қисмат” шеъри ёлғоннинг охири пучлиги тўғрисида. У тафаккурга асосланиб ёзилган шеър. Шоира аччиқ ҳақиқат, барча нарса нархланадиган бу дунёда ажалнинг бепул берилишини эслатади. Шоира, асосан, фикрларни хулоса ўрнида беради:

*Қирқ йилда ўрнини
Топгусидир Ҳақ,
Ёлғондан юз қаро
Забун бўлмагай.*

Ёки “Жон энам-а...” деб бошланадиган шеър хулосасидаги фикрга диққат қилайлик:

*Сўзинг – дилники бўлса,
Ёвинг бўлса-да лак-лак,
Қилолмас сени ҳалак!
Сен томонда бўлар халқ!*

Муносабат билдирилган шеърлар шоира ижодида кўп учрайди. Мустақилликдан уч йил олдин ёзилган ушбу шеърда ижтимоий ҳаётга нисбатан кескин муносабат кўзга ташланади:

*Унутсанг, минг йиллик чинор қулайди,
Қўл тегса, қуриган анор гуллайди.
Арбоби қулоққа пахта тиққан кун
Юртда фасод урчиб, қимор гуллайди.*

1989 йилда ёзилган “Дарёлар адашди юрар йўлидан” шеърда ҳам шундай муносабат кузатилади. “Ўзбек” номли шеърда эса мустақилликдан олдинги ўзбек халқининг ҳаётига ҳаққоний чизгилар берилади:

*Бўйра узра шоҳдай бўлиб яшайди,
Йўқчиликка бағри тўлиб яшайди.
Бола-бақра, сўрасангиз, бир этак,
Чақаси йўқ, лекин кулиб яшайди.*

Фақат инверсияга таяниб ёзилган бу сатрларда халқимизнинг аянчли ўтмиши рўйирост бадийлаштирилган. Шоиранинг шеър хулосасида келтирилган “жаннати собир” сўз бирикмаси лирик қаҳрамоннинг ҳам, ўқувчининг ҳам қалбини ёритади, гўё шеър давомида силқиллаб оғриқ бераётган яра азоби унутилгандек бўлади ва ўқувчида тасвирланаётган объект (ўзбек халқи)га ҳурмат ва эътиқод уйғотади. Бу каби ўқувчини ўз халқи тарихига холис нигоҳ ташлай олишга ўргатадиган шеърлар ўзлигимизни англашда ғоят зурур.

Ойдин Ҳожиёва шеърларида бошқа шоирлардан фарқли тарзда мақол, турғун бирикмалардан кенг фойдаланади. Мақолларни икки хил кўринишда: аслича ҳамда маълум ўзгартиришлар билан қўллайди. “Бориға барака”, “Ўғлим еди – ўрга кетди, қизим еди – қирга кетди”, “Қизни суйганига бер” сингари мақоллар ўз аслича ишлатилса, “Қўл синса – енг ичра”, “Эл ярасига туз сепган ким бўлди?”, “Ёғ ичида яйрамаган буйракдай”, “Қилмишидан топар ҳар банда” каби мақолларнинг шеър мазмунидан келиб чиқиб қўлланилгани шоира бадий тафаккурининг ранг-баранглигидан дарак беради. Шоира шеърларида мақолларни нафақат битта гап, балки иккита бадий жумла ҳажмига жойлаштиради:

*Тўриқми, чавкарми, жийронми, саман
Айланиб қозигин топиб келмади⁴.*

Ёки:

⁴ Шеъринг парчалар муаллифнинг “Шом шуълалари” сайланмасидан олинди.

*Шамол иши бузмоқ, тўзитмоқ,
Олов – эса ямлар беаёв.*

Шеърларда “Алмисокдан қолган бу дунё”, “Гардкам дейсан – ошиғинг олчи”, шунингдек, “(Офтоб нурларидан эл) эшар арқоқ” кўринишидаги турғун бирикмаларнинг ишлатилиши шоиранинг халқ оғзаки ижодидан ўринли фойдалана олишидан дарак беради. Негаки, шоира болалигиданок оддий халқ ҳаёти билан уйғунликда яшаган. Болалик даврлари кўз олдидан ўтар экан, шоира шундай эслайди: “Сигир ўтлатганимиз, нон оқизок қилганимиз, уст-бошимиз қотирмоч бўлиб тут терганимиз жонланади”⁵.

Шоиранинг юксак бадий диди ўзига хос бадий ифодалар топа олганида кўринади. Бу бадий ифодалар, ўз навбатида, бир, икки ва тўрт мисралардан иборат бўлиб, улар ўқувчига бадий завқ бағишлайди (“Тоғлар елкасига тортар кўрпасин”, “Юки оғирлашиб, хансирар боғлар”, “Кўшиққа шу қизлар юзин чаяди” ҳамда “Ўлжасини кутган ханжар – битта сўз” каби).

*Бутун меҳрин гул дудогида
Тутқазади инсонга тупроқ.*

Бу образли ифодадаги ўзига хосликни шоиранинг аёллик назокати, нафосати рамзи дейиш мумкин. Шунингдек,

*Осмон дарахт – ерга эгилган
Мевалари тарам-тарам нур.
Қўл узатсанг, роса етилган –
Юлдузлари дув-дув тўкилур.*

Бу каби мисолларни анча давом эттириш мумкин.

Асар номларини ўз бадий ғоясига мослаштириб, ўрни билан келтирилган образли ифодалар куйма сатрларда ифодаланади. Мисол тариқасида “Ўзлигини қамаб “Ёрилтош”ларга, “Минг бир кеча”даги мезаналардан” жумлаларини келтириш мумкин.

Сўз шакллари ва уларнинг бадий матндаги боғланишлари Ойдин Ҳожиева руҳиятини очишда муҳим омиллардан саналади. Бадий матнда ўзгаришга учраган шакллارни келишик ва кесимлик қўшимчаларига ажратиб таҳлил қилиш мумкин. “Омонат тожингиз қурбони бўлдим юртимнинг *боллари*” да сўз шакли, “базмида мақом *айтали* деб”, “Бўйнингга бўйинтумор *бўлойин*” каби жумлаларда кесимлик қўшимчаларининг ўзгаришга учраши кузатилади. Шеърларда келишик қўшимчаларининг ўзгартириб берилиши ўқувчини бошқа, сирли оламга етаклайди. “Машраб” шеърида қўлланилган “бўландир”, “дўкона”, “жаҳона” каби сўзлар шулар жумласидан. “Наволар *ақлими* олгай”, “Деворга сўз қотгунча то тиғ урсайдим *ўзима*” мисраларида тушум ва жўналиш келишиги қўшимчаларидаги ўзгаришлар шеърга халқона жўшқинлик, мусиқийлик бағишлайди.

Шевага оид сўзларнинг кўплиги шоира шеърларига хос хусусиятдир. Мисраларда “қарри”, “йўрма”, “қиёқ болиш”, “чингилтоб”, шунингдек,

⁵ О. Ҳожиева. Тонг тухфалари. Т.Шарқ. 2012, 108-бет.

“хотира нукчалари” каби сўз ва сўз бирикмаларининг такроран ишлатилиши шеърхонни шоиранинг ички олами томон етаклайди.

*Дўстлик меҳроблари идраса, оҳ, дей, –
Фитна қузгунлари потраса, оҳ, дей.*

“Лолақизғалдоққа, чечакка дўнсам”, “Ошиқ аёз муччилар” ва “Шамол куни гапирдимми, довшим зое кетдимми?” каби мисоллар ҳам шулар жумласидан.

Шоира шеърлари орасида шундай сатрлар борки, улар воситасида муаллиф руҳияти қирралари ойдинлаша боради. “Лек дўст қадрин юрмадим пуллаб”, “Мен меҳру вафони мисқоллаб топдим”, “Сен мунғайиб қарама қаллобларнинг юзига” тарзидаги мисралар шоира “мен”ининг курашиб чарчамаган маънавий олаמידан сўзлайди.

*Таваккал қилдим-у оловга кирдим,
Товоним ем бўлди лақча чўғларга.
Симдаги дорбоздай ўтга югурдим,
Томоша топилди дарди йўқларга.*

Бу – мураккаб ва мардона руҳиятга хос қуйма сатрлар.

Шоира Ойдин Ҳожиеванинг шеърларида халқона мусиқийлик, ўйноқлик ва маъсум оҳанглар кўп учрайди. Муаллиф баъзи шеърлари остига китритма сифатида “Халқ оҳанглирида” деб қўшиб ҳам кетади.

“Яшин урди далаларни, Дарахт мисли юрак ёнди” деб бошланадиган шеър Машрабнинг “Мени излар киши борму” ғазали оҳанглирида ёзилган. Шоиранинг халқ оғзаки ижоди (жумладан, ёр-ёрлар, лапарлар, турли хил айтимлар) шакли ва мазмунини эслатувчи шеърларидан бири “Мақру хийла қилаверар бандалари” деб бошланади ва у Яссавий назмининг мусиқийлигига ҳамоҳанг келади.

*Саҳарлардан сабот изла,
Кундузлардан бисот изла,
Кечалардан мурод изла,
Ижобат бўлса, ажабмас.*

Бу бетакрор мисраларни шоиранинг руҳоний оламига кўзгу дейиш мумкин. Улар илҳомнинг жўшқинлиги, бадиий ғоянинг аниқлиги, бадииятнинг юксаклиги билан шоҳ сатрлар бўла олади.

Ойдин Ҳожиева шеърларида болалигидаги мард ва танти қизалоқ, яқинлари ёди билан яшаётган аёл, ўз халқига суяна олган шоира, нокасга бош эгмаган шахс, воқеликка керакли ва ўринли муносабат билдира оладиган етук шахс, шунингдек, руҳияти “қайчининг орасида қолган” лирик қаҳрамонлар тасвирланади. Улар ўзида шоира Ойдин Ҳожиеванинг адабий “мен”ига хос хусусиятларни акс эттиради. Шоиранинг лирик қаҳрамонлари мардлик, ҳақсизликка таслим бўлмаслик, оловлардан омон чиқа олишлари билан ажралиб туради, улар ҳаётдан текис йўл ахтармай, мардона яшайдилар, халқ меҳрига суяниб, ойдинликка эришишларига ишонадилар.

Фарида АНИС

1968 йилда тугилган. Қўқон давлат педагогика институтининг ўзбек тили ва адабиёти факультетини тугатган. Унинг “Ойдин йўлим”, “Отамнинг орзулари” каби шеърлий китоблари нашр этилган.

Нимтабассум айла бир бор

* * *

Ҳар қаёнга юзни бурсам кўз кўрурми яхшилар,
Ман каби бир муштипар холин сўрурми яхшилар?

Ахтариб борсам хуморим кулмагайми ҳолима,
Жилмайиб қошимда гирён чарх урурми яхшилар?

Кимга қилсам гар вафолик, кўрганам бўлди жафо,
Ул ёмонлар кўчасидин ҳам юрурми яхшилар?

Кўнглу-чун ўлмоқ керак деб, бўл пояндоз ёр учун,
Боқмасанг гар давру давронлар сурурми яхшилар?

Оҳ, Анис, эзгу амалнинг бормикин, йўқ охири,
Кўрганида гул юзингдин, юз бурурми яхшилар?

* * *

Айлайн жонимни тортиқ, мудрабо, ёдимдасан,
Кўнглума бир чўғни солган, ақрабо, ёдимдасан.

Қалб уйингда сақла пинҳон ман ғариб бўлмай увол,
Сан ўзинг ақлимни олган, дилрабо, ёдимдасан.

Ўтди қирқ йил оташингдин чўғланиб ёнди кўнгул,
Тунла кунни ажратолмам, бенаво, ёдимдасан.

Айрилиқ – хижрон азоби бошга тушди, кўрди кўз,
Лолагун бўлди қароғим, хунрабо, ёдимдасан.

Кетди умрим бесамар кутмоқ ила, эҳ, вожаб,
Тушларимда бахтиёр, оҳанрабо, ёдимдасан.

Бул Аниснинг фазлига куйгайми тунда моҳитоб,
Чертма ҳаргиз дил дуторин, мудрабо, ёдимдасан.

* * *

Бормикин аҳли жаҳонда ман киби дилпоралар,
Йўқмикин дардимга малҳам суртгани оворалар?

Бир боқиб ул мудрабо ҳолим паришон айлади,
Ишқими баён этолсам топилурми чоралар?

Тобақай, бул ҳажр ўтида қовриларкин танда жон,
Қарбалолар даштида ман кимга қилгум зоралар?

Лек, билурман абрининг ортида турган моҳитоб,
Кун келиб дил дафтаримга аста пинҳон мўралар.

Шоҳсанамман, йўқ Ғарибдин ушбу кунда ном-нишон,
Дил баёзим дилга жойлаб кетмасин маккоралар.

Воҳ, Аниснинг ишқи дайдиб сочилурми ҳар қаён,
Бир мусаввир арзи ҳолин оқ кўнгулга қоралар.

* * *

Ёр жамолинг кўрсат эмди термилиб толсин кўзим,
Таърифингни мадҳ этолмай, гунг бўлиб қолсин сўзим.

Рашк қулурман тунла кундан, ойга бермам ҳеч қачон,
Қил пояндоз йўлларингга пойинг ўпгумдир ўзим.

Кафтларингда ял ёниб, воҳ, сойланиб оққим келур,
Ўйласам, болдек дудоғинг, лолагун бўлди юзим.

Кокилинг анбарми, билмам, мушку анбар таралур,
Қоматинг қилсам тасаввур, тўлғанур қўлда созим.

Нимтабассум айла бир бор кўрсатиб инжуларинг,
Хуснингга тоқат қилолма, топганим, бергин тўзим.

Бул Аниснинг қалбига чўғ ташлаган, албат, ўзинг,
То каромат учрашувга интизор боқсин кўзим.

* * *

Оҳ, Дилором, сен каби афсона бўлган, ман нетай,
Ғам ғизосин суртгали ғамхона бўлган, ман нетай?

Жисми афгорин кўрурга келмади Баҳром мудом,
Дил – канизнинг бўйнига маржона бўлган, ман нетай?

Қисматимнинг ҳукмидан, оҳ, чарчади сўнгақларим,
Айрилиқнинг кўйида, мастона бўлган, ман нетай?

Уфқдин ёғилса анжум қалбим обод этгали,
Ҳажр ўтида нотавон арзона бўлган, ман нетай?

Фурқатингдин заъфарон ўлди жамолим жандаси,
Илми жудолик уйида дарсхона бўлган, ман нетай?

Обидийдам бўлди селоб оқибатсиз севгидан,
Хокипойидан топталган райҳона бўлган, ман нетай?

Эй, Анисо, силта қўлни, излама ганж, чекма ранж,
Ишқ водийсинда ғамли, паймона бўлган, ман нетай?

Абдуҳамид ПАРДАЕВ

1958 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Ж.Донн, Ж.Байрон, П.Шелли, Ж.Китс, Р.Тагор, А.Пушкин, А.Блок каби шоирларнинг турқум шеърларини, Б.Паскаль, Э.Фромм, Н.Бердяев, Ф.Достоевский, В.Кунин, М.Русли, С.Беллоу қаламига мансуб бадий ва фалсафий асарларни ўзбек тилига ўзгирган.

ШАМОЛЛАР САЛТАНАТИ

*Бир тонг отаётир, юрагим
ёниб бораётир қуёшдай...*

Икром ИСКАНДАР

Ўзига хос шеърляти билан эътибор қозонган истеъдодли шоир Икром Искандар “Шамоллар кўшиғи”¹ номли янги шеърлий тўпламини китобхонлар ҳукмига ҳавола қилди.

Бу ижодкорнинг пиёз пўстидай юпка китобчасини бир вақтлар Навоий кўчасидаги дўкондан сотиб олганим эсимда. Шеърлари бир ўқишдаёқ мафтун қилди. Кейинчалик матбуотда чиққан шеърларини тўплайдиган, кўчириб оладиган бўлдим. “Ёшлик” журналида “Кафтдай кўнглим ерча кенг”, “Шарқ юлдузи” да эса “Юрагимнинг рангини кўражаксан томларда” турқумларини ютоқиб ўқидим.

Шоир ижодини анчадан буён кузатиб келаётган мухлис сифатида мазкур мақолани аслида анча олдин бошлаб, “Шамоллар салтанати” деб номлагандим. Қарангки, Икромнинг навбатдаги тўплами ҳам шунга ҳамоҳанг равишда чиқибди. Мазкур шеърларни шоир ижодидан навбатдаги тадрижий босқич деб баҳолаш мумкин.

Икром Искандар, шеърлятидаги шаклий ранг-барангликдан қатъи назар, асосан, анъанавий йўлда, халқона оҳангларда ижод қиладиган шоирлардан. Анъанавий йўлда ижод қиладиган шоир эса охир-оқибат ҳазрат Навоий ижодий мактабига мурожаат этиши, ундан илҳомланиши табиий ҳол. Ҳазрат Навоий ижодидан илҳомланиш барча шоирларимизга бобомерос хислат. Дарвоқе, шоир учун, умуман, ижодкор учун Навоий ижоди бебаҳо хазина.

¹ Икром Искандар. “Шамоллар кўшиғи”, шеърлар. Т., Ғ.Ғулом номидаги НМИУ, 2015 йил.

Икром Искандар бу хазинадан ижодий илҳомланади. Шоирнинг мумтоз шеърятимиздан илҳомланиб ёзган шеър ва тўртликларини бевосита Навоий ижодининг ўзига хос табдили, яна ҳам аниқроқ қилиб айтганда, Ҳазрат ижодини оммалаштириш, халққа яқинлаштириш йўлидаги муваффақиятли уринишлардан бири сифатида ҳам талқин қилиш мумкин.

Навоий ҳазратларининг:

Очмағай эрдинг жамоли олам аро кошки,
Солмағай эрдинг бари оламға ғавғо кошки,

матлаи билан бошланадиган ғазали ва шу ғазалга боғланган машҳур мухаммаси жуда машҳур.

Икром Искандарнинг “Қуёш қамашмасин қароқларингдан” (илк сатраёқ “қ” жарангдор ундошнинг такрорига эътибор беринг – А.П.) сатри билан бошланадиган шеъри Ҳазратнинг юқорида қайд этилган ғазали ва мухаммасига ҳамоҳанг равишда гўзал яқунланади:

Ошиқиб ошиқлар сонин оширма,
мени-да бир мушкул савдога қўйма.
Чикма остонангдан бир қадам нари,
чикма – оламни ҳам ғавғога қўйма.

Шоир ижодидида илгари ҳам тўртлик учраб турарди, лекин янги тўпламдан бир туркум тўртликлар жой олгани, улар “Мумтоз оҳангларда” деган умумий ном остида берилгани диққатга сазовор.

Икром Искандар бобурога сўз ўйинини удалай оладиган иқтидорга ҳам эга. Тўртликлардан бири ана шундай фазилати билан ўқувчини ўзига ром этади:

Элга баҳра улашмағай ҳуснидан,
Мулким зиён кўрмасин деб бағритош,
Тағин йиғлаб дур сочгани не судким,
Ёш қолғайми кўзларидан тўкса ёш?

“Ёш қолғайми кўзларидан тўкса ёш” сатрида бир неча шеърий санъат гувоҳи бўламиз. Аввало, “ёш” сўзи сатрнинг бошида ҳам, охирида ҳам такрорланиб келаётир. Қолаверса, шоирнинг “Ёш қолғайми” сўроғида икки хил маъно бор: биринчиси, кўзидан ёш тўкаверса, кўзларида ёш қоладими, деган маъно; иккинчиси, кўзёши қилавергани билан ёшлигини, гўзаллигини сақлаб қола оладими, деган фикр. Қатор тўртликлар мана шундай гўзал бадиий сифатлар билан зийнатланган.

Янги тўпламда Вақт, Замон, Куз тимсоли, инсон умрининг ўткинчилиги кайфияти алоҳида кўзга ташланади. Илк шеърдаёқ шоир кечаю кундуз (“Тоҳи қуршаб қоронғу ўйлар, гоҳ кўнгилни ёритиб нурлар”) тин билмасдан, коинот кенгликларидида замону маконлар оша ер шарини аравадай тортиб, елиб бораётган Вақтнинг тулпори тасвирини чизади. “Соат ва вақт исканжасида” алоҳида шеърлар битади. “Умр” сарлавҳали тўртликни ўқиб эса чуқур тин олдим. Вақтни инсон умрини ўмарадиган ўғри дейишгача ҳам боради. Сонияларни, лаҳзаларни, соатларни... Вақтнинг шиддатли лашкари, деб муболаға қилади.

Муҳаббат шеърятнинг ҳамиша бош мавзуси бўлиб келган. Шоирлар асрлар мобайнида мазкур мавзуда қалам тебратганларидан, юз минглаб шарҳлар

ёзганларидан қатъи назар, ҳазрат Навоий таъкидлаганларидек, ишқ сирининг мингдан бири ҳам маълум эмас:

Эй мударрис, ишқ сирри дафтари бир нуктадур,
Гарчи мингдин бир ёзилмайдур ёзиб юз минг шурух.

Бундан қатъи назар, ҳар бир иктидорли шоир мухаббатни шархлаш борасида ўзига хос бир янгилик яратади.

Ошиқ шоир интиқ юрак билан айрилиқ денгизида сузади. Шоир оташин қалб билан “тошқин севги ашуласи”ни куйлар экан, бу борада ҳам ўзига хос йўлдан боришга интилади.

Ҳазрат Навоий ғазалиётига назар солар эканмиз, “ёр”га турлича таъриф берганининг гувоҳи бўламиз. Навоий бир ғазалида ёрни “қора кўзим” дея эъзозласа, бошқа бир ғазалида “сарви хиромоним”, “гулбарги хандоним”, “кўзи фаттоним” дея таърифлайди, ҳаттоки “ишқ султони” дея қайта-қайта пойига бош уради. Икром Искандар шеърлятида ҳам “ёр”нинг турлича таърифларини кўриш мумкин.

Атоқли адиб Асқад Мухтор таъбири билан айтганда, “Фанда янгилик кўпинча эски ҳақиқатларни инкор этиб дунёга келса, поэзияда (мухаббатда ҳам) янгилик эски ҳақиқатларга асосланиб дунёга келади. Поэзиядаги янгилик традицияларнинг тараққиётдаги кўринишидир ёки аниқроғи – традицияларни чуқур билиш мевасидир”.

Мумтоз шеърлятимиз анъаналаридан яхши хабардор бўлган Икромнинг лирик қаҳрамони гулга боқиб ёрни кўрар экан, уни “гулжамол” дея таърифлайди. Бошқа бир шеърда эса: “Бўйи сановбар, гулгуни”, дея алқайди. “Юзлари ёмғирда ювилган майсам”, “чучмомадай нозигим”, “тарчечак, кунсулувим” сингари дилбар ўхшатишлар қилади.

Икром Искандарга ўзининг сўзлари билан таъриф берадиган бўлсак, ҳақиқатдан ҳам “осмондаги юлдузни ерга олиб тушган” шоир. Қолаверса, унинг шеърлярида қайноқ эҳтирос ва чуқур дард бор. Унинг шоирона нигоҳи билан назар соладиган бўлсак, тарвузнинг:

Тарсиллаган таранг танидан
Таралади тароват таъми.

Боғда гулнинг таровати булбулни бийрон қилгани каби шоирларни ҳам она табиат таърифга сиғмас афсунлари билан вояга етказди. Икром Искандарни “ўжар ва ўйинқароқ” Тошоҳур шамолларининг салтанати ўз бағрида алқаб, қалбига шамолдай жўшқин илҳом бахш этганини кузатамиз:

Бу шамоллар шоирнинг хаёлларини гулбаргдай тўзғитади;

Куртаклардан, боғдан яшил бод бўлиб келади;
Гул лаганида ифорлар улашиб, холис хизмат қилади...

Ибтидоий замондан бери азалий ва абадий тошқин севги ашуласини куйлаб келаётган шамолни шоир ҳеч иккиланмасдан, “бир чапдаст йигит каби шамол менинг ўртоғим”, дея мағрур эътироф этади.

Шоир ёрнинг ҳузурига наинки шамолдай шошиб боради, балки унинг қалбидан дафъатан жой олади.

Шоир дарахтларнинг ҳазин қўшиғи таъсирида шамолнинг бўронга айланишини хоҳлайди. Шамолга қаноат қилмай кўнглини бўрон билан ўрайди.

Шоирнинг пейзаж лирикасида ҳам шамолу шаббодалар – барча-барчаси ошиқларга хос хусусияту аломатлар касб этади.

Икром Искандар шеърляти Лермонтов ва Усмон Носир шеърляти сингари ғоят кўтаринки, эҳтиросли шеърлят. Шоир “юрагим ёниб бораётир қуёшдай” дея қалбидаги оташин эҳтирос билан хайратга солади. Айни шундай эҳтирос билан йўғрилган шоирнинг охларидан, ўзи эътироф этгандек, сирли оҳанглар яралади:

Жону жаҳонимда ловуллар бир ўт,
Ловуллар умиддан ёкилган маёқ.

Шоирлар кўп, лекин ўзгаларга ўхшамайдиган назм усталари санокли. Ҳақиқий шоирлар қалб амри билан қалам тебратади ва қалбдаги тебранишлар, руҳият эврилишларини мусаввируна тасвирлайди.

Менга баъзан Бахмал тоғлари бағрига туташган олис бир қишлоқда, чеккароқ муҳитда вояга етган Икром Искандарнинг соф лирик шоир сифатида қалам тебратиши ақл бовар қилмайдиган ҳодисадек туюлади. Айни пайтда унинг шеърларидаги мусиқийлик, оҳангдорликнинг устуворлиги Жиззах кенгликлари узра кезадиган шамолларнинг шовуллашини, ёз бўйи юксак-юксакларда куйлайдиган дашт тўрғайларининг хонишларини, афсунгарона халқ терма-ўланларини эсга солаверади.

Шеър тили, назмий лисон деган қайсар атама бор. Аксарият шоирларнинг, ҳатто туғма истеъдод соҳибларининг шеър ушворларини бемалол таҳрир қилса бўлади. Камдан кам шоирлар бу борада ҳавас қиларли юксакликка кўтарила олади. Яъни, шундай бетакрор шоирларнинг тизмаларидан сакталик, хато топиш амри маҳол. Уларнинг шеърларидан бирорта сўзни на олиб ташлаб, на ўзгартириб бўлади. Икром Искандар ана шундай бетакрор шоирлар жумласидан. У сўзнинг ҳукмидаги ижодкор эмас, балки ҳис-туйғулар шоири. Сўз ҳукмронлик қилган жойда сафсаганинг кўли баланд келиши, шубҳасиз. Фақат туйғу-фикр-ҳис-ҳаяжон устунлик қилган палладагина шеърлят адабиётга айланади, чинакам санъат яратилади.

Икром шеърларида тилимизнинг нодир бойлиги бўлган шева сўзларига ҳам аллақандай қўшимчалар билан шакл-шамойили ўзгарган, дил дардига малҳам бўладиган инжа каломларга ҳам дуч келамиз:

Бўйқизгина, кун нурида чувоклайсан,
бу хуснингда офтобни ҳам сувоклайсан.
Кулгуларинг – чўчиб учган кафтарларга
сочиш учун юракларни увоклайсан.
Куртаклардан, боғдан яшил бод келади,
боғ ортидан, бод қаърида дод келади.

Юракнинг увокланишини тасаввур қилинг. Навоий ҳазратлари:

Керакмас ой ила кун шакликим, хусну малоҳатдин
Ичим ул чок-чок этмас, таним бу банд-банд этмас,

деганида “юракнинг увокланиши”ни назарда тутмаганмикан?

Икром Искандар шеърлари ўзига хос қофияланиш фазилатига эга:

Бўйи
атиргул, гулгуним,
гирдо-гирд таралар, сочилар.
Касб этар ўзига кулгун,
кулади – гуллари очилар.

Ўйи

куюлар, бул куним
 юрагим – лим тўлган косадир...
 Қачон бул косадан гулгуним
 гуллари чанкоғин босади?

Жаҳон шеърляти тажрибасига назар соладиган бўлсак, қатор халқларнинг шеърлятида бармоқ вазнида ижод қилиш бир неча асрлик анъана тусини олганини кўрамиз. Бизнинг шоирларимиз эса нари борса бир асрдан буён мазкур вазнда ижод қилмоқдалар. Икром Искандар бармоқ вазни имкониятдан ўз шеърлярида кенг фойдаланади. Гоҳ сатр бошида, гоҳ ёнма-ён келадиган, гоҳида эса айланма қофиялару сатрларнинг фавқулудда оҳангдош сўзлардан ташкил топгани шоирнинг шеърлярига янада ўзгача тароват бахш этади.

Икром руҳан бахши шоир. Албатта, сўзга жило бериш учун сўзга меҳр қўйишнинг ўзигина камлик қилади. Товушлар уйғунлигидан моҳирона фойдаланиш, оҳангдош сўзларни маржондай тизиш учун шоирнинг қалбида қадим халқона оҳанглар дарёдай шовуллаб оқиши керак. Шу маънода, шеърлят ақлдан кўра ҳиссиётга таянади, деган ҳақиқат қалқиб чиқади. Бинобарин, шеърлят – руҳият суврати самараси:

...Саросару сарсону саргардонлик даштида
Саросима хайллар – еллар чувалашдилар.
 ...додларимга манзил бўлган, додимга етган,
баргларининг бандларига бандилар этган.

Бу жиҳатдан шоирнинг “Капалак” шеъри ҳам диққатга сазовор:

Ҳовлида хуш ҳавода / кун нурида бўй чўзган
 озоддил турналар-ла / лак-лак фалакка палак
 отган гуллар бўйини / тўтиё айлаб кўзга,
 қўшиқларин тинглаган / ўйин тушган капалак,
ўйинга ҳам олмайсан / осмонсизлик қаърида
 ҳатто бир титроқ шамнинг / куёш каби ёнишин,
 тингламасан хув пастак / деразадан нарида
 тувакдаги гулларнинг / хонанишин хонишин...
 Ўйнаб учган капалак...

“Осмонсизлик қаърида куёш каби ёниши учун” шам қанчалар саботли-ма-тонатли бўлиши керак?! “Тувакдаги гулларнинг / хонанишин хониши” беихтиёр бағрингизни ўртайди. Бу мусаввируна маҳорат билан чизилган сатрлар орзиққан ошиқ кўнгил изтиробларидай таассурот ҳосил қилади – сизнинг ҳам юрагингиз орзиқади. Ҳижроннинг тўрт девори ичра тутқун ошиқ юрак гулларнинг қўшиқларини тинглаб, ўйинга тушаётган капалакка кўнглини ёради, арзи ҳол қилади.

Икром Искандар “Юрагидан тўкилган эртақлар” – инжа нафосатга йўғрилган шеърляри билан санъатнинг ана шундай сеҳрли оламига етаклайди.

*Хонимкул ТОЖИЕВ
Обидахон ФАЙЗУЛЛАЕВА*

Хонимкул Тожиев Филология фанлари номзоди. 1945 йилда туғилган. Тошкент давлат чет тиллар педагогика институтининг (ҳозирги ТДЖТУ) инглиз тили факультетини тамомлаган. Республика ва хорижий илмий наирларда юздан ортиқ мақолалари чоп этилган. “Британия адабиёти тарихи” ўқув қўлланмаси (проф. М.Холбеков билан ҳамкорликда) муаллифи.

ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА СОНЕТ ТАКОМИЛИ

Сонет жанри қатъий қоидаларга бўйсунган шакл бўлишига қарамай унда тадрижий таракқиётнинг инсон шуурига қилган таъсир кучи тобора ортиб боргани маълум. “Сонетда давр яшайди, тўғрироғи даврлар”¹. Ғарб сонетшунослиги бадиий тажрибаларни анъанавий йўсинда ташкил этиб, ижтимоий муаммоларни ҳам ифодалаб келган бўлса, ўзбек миллий сонетнавислигида ушбу масалаларни янада кенгрок миқёсда акс эттиришга интилиш кучайиб борди, яъни ҳаётнинг деярли барча муаммоларини камраб олиш ва тасвирлашга интилиш сезилди. Сонетнинг анъанавий вазифасига ўзгача эстетик юк бахш этилди. Уни фавкуллодда гўзал ташбеҳлар, янгича тимсоллар билан бойитишга ҳаракат қилинди. Сонет асосчиларидан Петрарка бадиияти ўзига хос бўлиб, унда ташбеҳлар, эпитетлар кўп қўлланилган. Лекин ўрта асрларга келиб сонетда кескин драматик жиҳатлар тасвири кучая борди. Поэзияда қад кўтарган шахснинг ҳиссиёт диалектикаси асосий планга чиқарилди. Худди мана шу ҳолатни Шекспир сонетларида кузатиш мумкин. Юқоридаги тарзда ҳиссиёт диалектикаси – бу улкан истеъдод белгиси бўлиши аниқ.

Бир сонетда Шекспир ўз даврининг қатъий йўриқларини инкор қилади. Кўзнинг порлоқ юлдузга қиёс этилишидан, дудоқнинг лаълга, ёноқнинг атиргулга ўхшатилиши устидан кулади. Лирик қахрамон маъшукани деярли барча мактовлардан озод қилади. Ёрнинг гўзал ташбеҳлари йўқлигини таъкидлаган ҳолда уларнинг сийқа эканлигига ҳам ишора қилади.

¹ Огнев В. Книга про стихи. – М : “Советский писатель”. 1963. стр. 21.

*Бироқ барча сийқа қиёслардан у
Инсоф-ла айтганда, устун келар-ку.*

Ушбу ҳиссиёт диалектикаси орқали у реалистик метод қўлланилишида ўзига хос намуна ярата олган.

Ўзбек сонетларида ҳам миллий руҳиятда юз берган ўзгаришлар боис шеърий ифодада мутаносиблик кўзга ташланади. Ғарбона анъаналарнинг тадрижий тараққиёти натижасида вужудга келган ушбу жанр бадиий тажрибалари ўзбек миллий сонети шаклланишига омил бўлганлигини илғаш қийин эмас. Сонет бадиияти хусусида гап кетар экан, бу услуб Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфи ижоди, унинг шеъриятдаги янги шаклий изланишлари билан боғлиқ эканини эътироф этиш жоиз.

Рауф Парфи лирикасида, асосан, ассоциатив тафаккур тарзи етакчилик қилади. Яъни, юқорида айтиб ўтилган тасаввурнинг иккинчи тури, лирик қаҳрамоннинг шаклланиш жараёни акс этиши – ассоциатив фикрлаш тарзи бадиий-эстетик тафаккур табиатининг устувор белгиларидан бири саналади. Бадиий тафаккур эса ижодкор билан ижтимоий воқелик ва борлиқ ўртасидаги муносабатлар ҳосиласи сифатида вужудга келади. Ушбу ҳодиса ижодкорнинг фикрлаш йўсини орқали ўзлигини намоён қилади. Шу маънода, адабиёт бир вақтнинг ўзида ҳам олий онг шакли, ҳам маънавий-ижтимоий ҳаёт кўриниши эканлигини исботлаб келаётир.

Мазкур ҳолатларнинг бадиий-эстетик ифодаси Рауф Парфи шеъриятида ўзига хос шаклларда, усулларда зуҳур топади. Ассоциация эса поэзияда истиоралар қўллаш, рамз-образларга мурожаат, контраст усуллардан фойдаланиш сингари ҳолатлар ҳисобига вужудга келади. Хусусан, истиоралар Рауф Парфи шеъриятида ҳиссий тафаккур психологиясини ёритишга, рамзли образлар табиатини очишга хизмат қилади. Шоирнинг “Зангори оғочман, ҳозир осаман” мисралари билан бошланувчи сонетида шоирнинг бадиий идроки истиоралар шаклида намоён бўлган. Сонетда зангори оғоч, қуёш, қиш, баҳор, барг каби истиоралар қўлланилган. Улар мураккаб ассоциатив поэтик образлар талқинида муҳим ўрин эгаллаган.

*Обидахон
Файзуллаева
Филология фанлари
номзоди. 1976 йилда
туғилган. Гулистон
давлат универси-
тетининг ўзбек
филологияси фа-
культетини тугат-
ган. Республика ва
халқаро миқёсдаги
нуфузли илмий жур-
налларда эликка
яқин илмий мақоласи
эълон қилинган,
“Ҳозирги ўзбек шеъ-
риятида сонет” ном-
ли монографияси чоп
этилган.*

*Зангори оғочман. Ҳозир осаман,
Қайта тириламан тўлиб сеҳрга
Ул Меҳранинг қанотини ёзаман,
Дунёларни тўлдираман меҳрга²*

Рауф Парфи шеъриятида дарахт бадиий образи ўрнида кўп ҳолларда асл туркий оғоч сўзи қўлланилади. Юкоридаги мисраларда кузатилган-дек, оғоч-зангори шаклда, яъни лирик қаҳрамон кечинмалари ифодасида шоирнинг ижод палласи тасвири ўрин олган. Ижод палласи ҳолати яшнаган яшил дарахтга менгзалган. Яшил дарахт ҳақида сўз бораётганда шоир ассоциатив ҳолатни вужудга келтиради. “Ҳозир осаман” жумласи ўз-ўзидан савол туғдиради. Лирик қаҳрамон дарахт шоҳларига нимани осмокчи ва бу ҳолат қай маънода? Аёнлашадик, “Зангори оғоч” да лирик қаҳрамон ўз меваларини пайдо қилмокчи. Ана шу меваларда у қайтадан жонланади. Мевалар эса пишиб-етилиши учун куёшни – Меҳрани чорлашади. Меҳра эса меваларни ларзонлаштиради. Поэтик мушоҳада шу тарика ижод маҳсулига айланади. Сонетнинг иккинчи катренида лирик қаҳрамон кайфияти фожиавий ҳолат чизгиларида намоён бўлади. “Қиш” истиораси “бошида азалий оқтош”, “Қонли булутларга бурканиб қотган” каби ташбеҳлар тасаввуримизда инсоннинг аёзли, мусибатли ҳолатларини эсга солади. “Баҳор” истиорасига “музлаган оташ”, “зулматнинг жизғанак тонглари” каби ташбеҳлари уйкаш келаяпти. Бу эса инсон умрининг баҳори ҳам қонуниятларга асосланишини англатади. Сонетнинг ушбу катрени кульминацион ҳолат ҳисобланади. Ижодкор оддий инсондан фарқли ўлароқ ҳар бир манзарада ўзгача маъно уқа олади. Хусусан, фасллар тавсифида ҳам теран нигоҳи орқали ўйга толдирадиган манзаралар чиза олади. Сонетнинг терцет қисмида лирик қаҳрамон ижодкор сифатида ўзлигини, индивидуал жиҳатларини барг, халқ, оломон, шоир, шоҳ каби поэтик шаклларга беради:

*Абадий коинот бирла қоламан,
Ўлсам чирқирайди овозим танда,
Энг янгроқ юлдузни узиб оламан.
Эзилган, хўрланган баргман тубанда,
Ёлғиз, ўзим-халқман, ўзим оломон,
Мен шоирман ахир, шоҳман, эй, банда.³*

Энг янгроқ юлдузни узиб олиши эса, ижод осмонида порлаётган юлдузга эгалик қилиш истаги, бу – мангуликка ишора. Барг бадиий образида “эзилган”, “хўрланган” ташбеҳларининг қўлланилиши ижодкор хоксорлигига ишора. Бу ҳолат сонетнинг ечими саналади. Шоир ўзлигини топганда, “ўз мен”ига эга бўлганида эса ўз оламининг “шоҳ”и даражасига кўтарилади.

² Рауф Парфи. Сўнгги видо. – Т., А. Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006 й., 127- бет.

³ Рауф Парфи. Сўнгги видо. – Т., А. Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2006 йил, 127- бет.

Кўринадики, асл лирик асар “Тилсиз сезгиларга сўз ва образ беради, уларга алоҳида умр бағишлайди”⁴.

Ассоциатив тафаккур шоир шеърларидаги рамз – образлар орқали ҳам юзага келади. “Сиёвуш” номли сонетлар мажмуида тожу тахт даҳшатли қирғин-баротларга асос сифатида талқин этилади. Сиёвуш – рамз, яъни ўз фароғати-ю тожу тахтдан воз кечган, эзгуликлар учун жонини қурбон қилган шоҳ авлодининг тимсоли. Қалам эса покиза сўз айта олувчи ижодкор шахси тимсоли сифатида талқин этилади.

*Қаламдан ўч олдинг. Сўзини ўйдинг
Сенинг қўлингдами ойнинг ажали?!*

Шоирнинг “Муножот” сонетлар мажмуида шоир компаратив кўчимлардан ташқари контраст кўчим турларидан ҳам унумли фойдаланган. Сонетда “дўзахим-боғим”, “қорамни оқлаб бер” каби ифодалар шулар жумласидан. Лирик қаҳрамоннинг ҳаёт ҳақиқатларидан, унинг ўнқир-чўнқир йўлларида, ноҳақликларидан зада ҳолати учун шоир ўзига хос кўчимлардан фойдаланади.

*Нечун бошим узра қора шамоллар,
Осмонда игнадек нур йўқдир, нечун?
Балки судрар мени мудҳиш хаёллар,
Очгил кўзларингни, эй, сўнгсиз очун.⁵*

мисралардаги “Қора шамоллар” – ҳаётнинг салбий оқими, “игнадек нур” – ҳақиқат маъносидаги истиоралар бўлса, “судрар хаёллар”, “очгин кўзларингни очун”лар апострофалар, “мудҳиш хаёллар” ва “сўнгсиз очун” эса сифатлаш каби кўчим турлари қўлланилганлиги аёнлашади.

*Шафтолиранг олам найза учинда...
Дунёлари ёлгон, мен ўлдим чиндан...
Улуғ Тангрим, сени аччиқ соғиндим.⁶*

Шеър давомида айнан ҳарф эмас, васл ва равий бирлиги такрорланиб келган, яъни “чин” бўлаги терцетлар оҳангдорлигини таъминлаган. Исломиё фалсафа йўсинига кўра фоний дунё – ёлгон, синов дунёси, бокий дунё эса чин дунё. Лирик қаҳрамон назарида чин дунёда Ҳаққа, Ҳақиқатга эришиш мумкин. Бу билан қаҳрамоннинг фоний дунёдан ҳақиқат излаши ноўрин эканлиги таъкидланмоқда. Терцетдаги “шафтолиранг олам” ранги ёрқин бўлмаган, пўсти юпка, оловлар ичидаги олам шу ҳолида найза учида, яъни омонат, бир кун эмас бир кун пароканда бўладиган ҳолатда

⁴ Қ.Йўлдошев. Ёниқ сўз. –Т, “Янги аср авлоди” нашриёти, 2006 й., 375-бет.

⁵ Р.Парфи. Тавба. –Т., “Ёзувчи” нашриёти, 2000 й., 54-бет.

⁶ Р.Парфи. Сўнги видо. – Т., 2006 й., 93-бет

тасвирланган. Ана шу омонат, ёлгон дунёдан қўл силтаган лирик қаҳрамон сўзлари, руҳий ҳолати самимий эканлигига “чиндан ўлиш” – “Ҳаққа етишиш истаги” орқали изоҳ беради. Ушбу ҳолатга асос сифатида Тангри соғинчи эсга олинади.

Шунингдек, сонетда “қоронғу нигоҳ”, “совуқ шивир”, “азиз товуш”, “рангин овоз”, “гўзал ғимирлаш”, “қора шамоллар”, “мудҳиш хаёллар”, “ёмғирли ёлғизлик” каби кўплаб ноанъанавий ташбеҳлар ва истиоралар қўлланилган бўлиб, уларнинг ҳар бири шоир назарда тутаётган поэтик ҳолатнинг, ижтимоий муҳит ва лирик субъектнинг фожиавий ҳолатини очиқ бериш учун ишлатилган. Шунингдек, шоирни жанр композицион қурилиши ва специфик хусусиятлари, яъни, тугун, кўтарилиш, кульминация, ечим ҳолати ўзига жалб қилган бўлиши мумкин. Комиллик сари интилаётган инсон йўлидаги қийинчиликлар ифодаси ва у чиқариши зарур хулосалар, тўхтамлар учун ушбу композицион қурилиш айни муддао.

Ўзбек сонетнавислигида поэтик тасвир ва талқин имкониятларидан фойдаланиш тажрибаси масаласи юзасидан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

“Ўзбек сонети”да композицион силсила кўриниши акс этган, лекин уни мадҳ этувчи шеърлар сирасига киритиб бўлмайди. Бунга уларда акс этган вазиятлар хилма-хиллиги ва мавзулар кўлами асосдир. Ўзбек шеъриятида сонет жанрининг тараққиёт тадрижи мобайнида уни фавқулудда ташбеҳлар, янгича тимсоллар билан бойитиб боришга ҳаракат қилинди. Сонет поэтикасида кўчимларнинг компаратив ва контраст шакллардан кўпроқ фойдаланилди. Контигуал кўчим шакллари айрим ўринлардагина қўлланилди.

Рауф Парфи сонетлари кўпроқ ассоциатив тафаккур ҳосиласи сифатида юзага келган. Ассоциациялар сонетларда метафоралар қўллаш, рамз-образларга мурожаат, контраст усуллардан фойдаланиш ҳисобига вужудга келади. Шоир сонетларида жиддий муаммо қўйилади, кечинма ассоциатив фикрлаш тарзи орқали тавсифланади. Фалсафий йўналишдаги сонетларда комил инсон розлари, инсон эрки, миллат тақдирига қайғуриш, шоирнинг ўзига хос олами, Ватан муқаддаслиги, севги изтироблари ва ҳижрон дардлари асосий мавзу саналади.

Хуллас, ўзбек сонети бадиий-эстетик такомиллида Рауф Парфи каби сонетнавис шоирларнинг ижоди муҳим рол ўйнаган.

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Дилшод РАЖАБ

1964 йилда тугилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтининг (ҳозирги ТДПУ) ўзбек тили ва адабиёти факультетини тугатган. Унинг “Отамнинг боғи”, “Дарё кўнгил”, “Жилвон ўғлони”, “Таниш товушлар”, “Ўн ўртоқ”, “Ҳамро полвон”, “Поезднинг боласи” каби китоблари чоп этилган.

Йўлим қуёш томондир

Истиқлол болалари

Истиқлолдан баҳра олган,
Юрт меҳрини дилга солган,
Шодлик куйин баланд чалган,
Биз болалар, биз болалар –
Қувноқ ўғил-қиз болалар.

Чақин чакнар кўзимизда,
Олов борда кўксимизда,
Ёлғон йўқдир сўзимизда,
Биз болалар, биз болалар –
Қувноқ ўғил-қиз болалар.

Ватан – озад, Ватан – обод,
Келажакка борамиз шод,
Шодон авлод – соғлом авлод,
Биз болалар, биз болалар –
Қувноқ ўғил-қиз болалар.

Аъло ўқиш – чин онтимиз,
Ўзбек элин қувончимиз,
Буюк Ватан ишончимиз,
Биз болалар, биз болалар –
Қувноқ ўғил-қиз болалар.

Юрт байроғи

Элнинг эрку ғурурин –
Рамзи, бахт чароғи бу!
Озод юрт байроғи бу,
Обод юрт байроғи бу!

Улуғ боболар руҳи
Шахди мужассам унда.
Элим деган мардларнинг
Аҳди мужассам унда.

Мустақиллик шукуҳи,
Қадри мужассам унда.
Кўзимиз қароғи бу,
Озод юрт байроғи бу!

Юксакларда ҳилпираб –
Порлаб турар ҳамиша.
Буюк ғалабаларга
Чорлаб турар ҳамиша.
Эзгулик маёғи бу,
Озод юрт байроғи бу!

Тонг

Эшитишиб тонг хабарин
Шартта-шартта барчалари –
Ёпиб олар юлдузхонлар
Нур порлаган дарчаларин.

Ҳамма танбал уйкучининг
Қочирворар уйқусини,
Эрга турган тўполончи
Хўрозларнинг қичқириғи.

Нима гап, деб, ер юзида
Пусиб пойлаган кишидай,
Мўралайди қуёш секин
Осмоннинг бир тирқишидан.

Қўшиқчи

Қачон қўшиқ айт дея,
Қистасангиз Салимни,
Рубобин олиб кўлга
Айтар: “Жўжаларим”ни.

Бир куни ҳазиллашиб,
Дер унга дўсти Содик:
“Ахир, у жўжаларинг
Бўлмасми сира товук?”

Тошбақа

– Оғирмасми, Тошбақа
Доим елкангда тошинг?
– Бу тош қанча офатдан
Омон сақлайди бошим.

Тўғри айтган одамлар,
(Тўғри сўз ҳеч ўлмайди.)
Дўстим, керакли тошнинг
Оғирлиги бўлмайди.

Пуфак

Сал мақтовга
Учаверар,
Пуф десанг, бас,
Шишаверар.

Копток

Тинмагур
Жуда шўх-да.
Ерга урсанг,
Сапчир кўкка.

Наврўзи олам келди

Эй, бахтиёр болалар,
Қалби ёниқ лолалар,
Сиз учундир қаймоқдай
Қувноқ қўшиқ-яллалар.

Қўлга олиб торимни,
Айтай дилда боримни.
Нур сочган баҳориму
Гул очган диёримни.

Ватан – обод макондир,
Эркин, озод замондир.
Элим омон-омондир,
Йўлим қуёш томондир.

Яхшиликни ўйлайин,
Яхшиликни сўйлайин.
Ёмонларни қўяйин,
Айёмларни куйлайин.

Наврўз келди оламга,
Юрт тўйин тўй-тўйлайин.

Қатъият

Мен бир сўзли соатман:
“Чиқ” – дедимми, тамом, бил!
Ўтса ҳамки, ой, йиллар,
Гапирмайман икки хил.
Сўзим бир: “Чиқ-чиқ-чиқ-чиқ!”

Қийнарсан, осиб қўйиб,
Қулоғимни бурарсан.
Барибир, фойдаси йўқ,
Ўз сўзимда тураман.
Сўзим шу: “Чиқ-чиқ-чиқ-чиқ!”

Латифжон МАНСУРОВ

1967 йилда туғилган. Тошкент Халқ хўжалиги институтини (ҳозирги ТДИУ) тамомлаган. “Сув париси”, “Адашган ўқ”, “Йиғлаётган осмон”, “Она бўри изидан”, “Умид чирози”, “Жанна-ти боболарим” каби китоблари чоп этилган. “Дўстлик” ордени билан мукофотланган.

КАВАРДОНЛИКЛАР ҚАДРОНИ

*Азиз асримизнинг азиз онлари,
Азиз одамлардан сўрайди қадрин.
Фурсат ганиматдир, шоҳ сатрлар-ла,
Безамоқ чоғидир умр дафтарин.*

Ғафур Ғулом

Туртки

Ёз кунларининг бирида ҳовлимиздаги ишком тагидаги супада “Шум бола”ни ўқиб ўтирдим. Мансур бобом ҳассасини дўқиллатганича эшикдан кириб келди. Китобдан аранг узилиб, бобом билан кўришдим.

– Кўп яша, ўғлим, кўп яша, хўш, қанақа китоб ўқияпсан? – сўради бобом.

– “Шум бола”ни...

– “Шум бола”... Ҳа, ўзимизни Ғафуржоннинг китобими?

– Ие, ўзимизнинг Ғафуржон деганингиз нимаси? У одам академик Ғафур Ғулом-ку, бобо!

– Ҳа, ўша академик деганинг ўзимизнинг Ғафуржон-да, – дедилар бобом кулиб.

– Қанақасига?

– Ўша, сен айтаётган академик шоир қишлоғимизга узоқ йиллар келиб-кетиб юриб қадрдон бўлиб қолган. У киши қишлоққа келибгина қолмай,

ҳатто бир неча ойлаб яшаган, ижод қилган. Пўлатхўжа Сиддиқхўжаев деган акамиз Ғафуржон билан жуда қалин дўст эди. Пўлатхўжа ака “Сувчи” тахаллуси билан шеърлар ёзарди. Абдулла Қодирий, Усмон Носир, Чўлпон, Фитрат, Элбеклар билан ҳам яқин дўст бўлиб, борди-келди қилиб турарди.

– Бобо, Пўлатхўжа бува ҳозир ҳаётмилар?

Бу саволимдан бобом бирдан маънос тортди.

– Эй, болам, Пўлатхўжа акага ўхшаган қанчадан-қанча яхши одамлар ғаламислар тухматига учрамади дейсан. 1933 йил уни қамокқа олишди. Шу кетганича қишлоққа қайтиб келмади. Ўғлим, ана шу сен ўқиётган “Шум бола”ни менга ҳар гал Соҳиба амманг ўқиб берганида, қишлоғимиз одамлари кўз олдимга келади. Китобнинг айрим жойлари қишлоғимизда ёзилмаганмикан, деб ўйлаб қоламан...

Қиссани неча қайта ўқиганимни эслолмайман. Киносини-ку, ҳозир ҳам телевизорда бериб қолишса, албатта, киприк қоқмай кўраман. Болалик кезларимда бобом билан кечган суҳбат ҳаёлимга келади. Қишлоқдаги ёши улуғлар, машхур шоирни кўриб, гаплашганлар билан учрашдим. Уларнинг ҳикояларини тингладим.

Танишув

Ўтган асрнинг йигирманчи, ўттизинчи йилларида кавардонлик Пўлатхўжа Сиддиқхўжа ўғли Сувчи республиканинг энг кўзга кўринган ишчи-деҳқон мухбирларидан бўлган. “Қизил Ўзбекистон”, “Камбағал деҳқон”, “Батрак” газеталари, “Муштум” журналида унинг мақолалари босилиб турган.

...Бир куни Пўлатхўжа ака “Муштум” журналига бориб, Абдулла Қодирий ўтирган хона эшигини аста тақиллатади.

Ичкаридан: “Кираверинг!” деган овоз эшитилади.

– Ассалому алайкум, домла, – дея хонага бошига дўппи, эгнига ола чопон кийган Пўлатхўжа киради.

– Ва алайкум ассалом, келсинлар, мавлоно Сувчи, қадамларига ҳасанот, – дея Қодирий домла ярим ҳазил билан самимий кутиб олади.

Қодирий домланинг ёнида эса қотмадан келган, қадди-қомати келишган ёш йигит ўтирарди. Абдулла Қодирий салом-алиқдан сўнг:

– Пўлатхўжа, танишинг бу йигит шоир укамиз Ғафур Фулом бўлади, – дейди.

Бу танишув Пўлатхўжа акани Ғафур Фулом билан бир умрга боғлайди.

Кавардонга илк таширф

1928 йил ёзида Пўлатхўжа дўсти Ғафур Фуломни она қишлоғи Кавардонга таклиф қилади. Ғафур Фулом бир неча қаламкаш дўстлари билан чанг ва ўнқир-чўнқир йўллардан ўтиб Кавардонга боради. Қишлоқнинг сўлим табиати, мусаффо ҳавоси, шоиртабиат одамлари Ғафур Фуломни бутунлай ўзига мафтун қилади ва шундан сўнг қачон шаҳарга сиғмай қолса,

Кавардон қайдасан, деб йўлга тушадиган одат чиқаради. У ҳар гал Кавардонга келганда қишлоқ ёнидан ўтадиган Қорасув дарёси соҳилида ҳордик чиқарар, Хонтепа ва Хонимтепаларга чиқиб сайр қиларди. Қишлоқ кишилари билан узоқ-узоқ суҳбатлашарди.

“Ғафур уканг бир келмади”

(Пўлатхўжанинг синглиси Умринисо ая ҳикояси)

Мен ўша кезларда Ўрта Осиё бюроси қошида очилган хотин-қизлар курсида ўқир эдим. Ғафур Ғулом қаламкаш дўстлари Ойбек, Мақсуд Шайхзода, Абдулла Қахҳорлар билан тез-тез Кавардонга келишиб, уйимизда меҳмон бўлишарди. 1929 йилнинг февраль ойида Ўрта Осиё давлат университети қошида очилган икки йиллик курсга ўқишга кирдим. Турли хабар ва мақолаларим республика радиосида ўқиб эшиттирилар, газеталарда босилиб турарди.

Бир куни ўқишдан уйга келсам, Пўлатхўжа акам касал ётган экан. Дўсти Ғафур Ғулом, беҳабар бўлсак керак, акамни кўргани келмабди. Ўшанда Пўлатхўжа акам онамиз Савринисо номидан дўсти Ғафур Ғуломга ҳазил тарикасида шеърини мактуб йўллаб, уни мenden бериб юборган эди:

*Ёру дўст келди ҳамон Ғафур уканг бир келмади,
Дард чекиб бўлдинг ёмон, Ғафур уканг бир келмади,
Сен деган эрдинг укам Аҳрор ила бўлди икков,
Бўлмади сен ўйлаган Ғафур уканг бир келмади.
Келмаса ҳам бўлсин омон дўстларингнинг барчаси,
Энг қадрли ҳам жонажон Ғафур уканг бир келмади,
Ўйлама қилди ҳазар деб, балким қўли тегмагандир,
Қиш ҳавоси йўл ёмон, Ғафур уканг бир келмади.*

Мен шеърни олиб борган кунимнинг эртасигаёқ домла Ғафур Ғулом: “А-а, оий, қиш ҳавоси йўл ёмон-а”, – деганча онамиз Савринисо ая олдига кулиб кириб келган эди.

Ҳа, домла Ғафур Ғулом ана шунақа хушчакчак ва оқибатли инсон эди.

Совға

1930 йилнинг ёзи. Пўлатхўжа ака ҳамқишлоқлари Ўрмон тегирмончи, Шертой фирқа, Нормат бригадир, Нўъмонхўжа ҳисобчи, Иван Бондаренко, Тўлаган Рўзиев сингари ёшлар билан Кавардон қишлоғида колхоз тузишади. “Меҳнат бирлик” деб ном қўйилган бу хўжаликка Пўлатхўжа ака раис бўлади.

Ғафур Ғулом Пўлатхўжа ака хонадонига тез-тез келиб, янги тузилган “Меҳнат-бирлик” хўжалиги далаларига чиқиб, одамлар билан суҳбатлар қуради. Бундай суҳбатлар Ғафур Ғуломга ижодий кайфият берган бўлса ажабмас.

Ана шундай кунларнинг бирида Пўлатхўжа аканинг аёли Пайзинисо опа ховлидаги супада рўмолча тўқиб ўтирарди.

– Пўлатхўжа ака, ҳо Пўлатхўжа ака, – деганча Ғафур Ғулом дафтар-ки-тобини қўлтиқлаб эшикдан кириб келади.

– Қайним, келинг-келинг, қайси шамол учирди? Боягина Мунисхон йўл қараётган эди... Бугун меҳмон келар-ов десам, акангиз Ғафуржон келса керак, деган эди. Билмадим, сизни келишингизни қаёқдан биларкин.

– Ҳорманг, янга, ҳорманг. Бу Пўлатхўжа акам мени меҳмонга келишим-ни туш кўрадилар ёки фол очиб билсалар керак-да... Бу дейман, Пўлатхўжа акамнинг ўзлари кўринмайди. Ёки яна қимиз-пимиз ичгани кетдиларми?

– Эй, Ғафуржон, қайним, ана шундай иш қизиган кунларда акангиз қимизхўрлик қилиб юрармиди? Ҳатто бир пиёла чой ҳам ичмасдан каллаи саҳар чиқиб кетган эдилар. Ҳадемай келиб қолсалар керак.

– Пўлатхўжа акам раис бўлганидан бери ижодни ҳам йиғиштириб қўйдими, дейман. “Муштум”, “Қизил Ўзбекистон” да кўринмай қолдилар.

– Ҳа, рост айтасиз, бош қашишгайм қўллари тегмай қолди.

– Янгажон, рўмолча тўқишга жуда уста экансиз-ку.

Пайзинисо опа эндигина тўқиб бўлган рўмолчани Ғафур Ғуломга узатар экан: “Олинг, қайним, бу сизга мандан совға”, – деди.

Олмосхоннинг дугонасимисан?

(Пўлатхўжа аканинг қизи Мунисхон ая ҳикояси)

Ғафур Ғулом 1931 йилнинг ёзида Хонимтепа ёнидаги эски уйда истиқомат қилганди. У киши табиатан қувноқ, дилкаш инсон эди. Айниқса, ёш болаларни жуда яхши кўрарди. Ўша кезларда 3-4 ёшли қизалоқ бўлганлигим учун Ғафур амаким билан кечган учрашув ва суҳбатларнинг баъзилари хотирамда қолган.

Кейинчалик мен Ғафур амаким билан 1954 йилнинг жазирама ёзида учрашдим. Ўшанда мактабни тугаллаб, Тошкентдаги педагогика билим юртига ўқишга кириш учун борган эдим. Кириш имтиҳонларини муваффақиятли топшириб, синов комиссиясидан эса ўтолмай қолдим-да, Ғафур амакимнинг Бешёғочдаги уйига бордим. Ғафур амакимнинг ўзи кутиб олди. Аввалига танимади шекилли, ичкарига таклиф қила туриб:

– Сен Олмосхоннинг дугонасимисан? – деди.

– Йўқ, дўстингиз Пўлатхўжа Сиддиқхўжа ўғли Сувчининг қизи Мунисхон бўламан, – дедим.

– Э, кавардонлик Пўлатхўжа аканинг қизиман дегин, бўлди-бўлди, танидим. Мен сизларни уйингизга борган кезларимда сен 3-4 ёшлардаги қизалоқ эдинг. Аттанг, шеърга жуда уста одам эди, раҳматли. Ифвогарларнинг туҳматига учраб кетди-да, – дея афсус билан бош чайқади.

Ўша кунни амаким мени педагогика билим юртига етаклаб бориб: “Бу қишлоқдан пахта териб келган қиз, албатта, шу ерда ўқиши керак”, – деди.

Ғафур амакимнинг ана шу ёрдами билан мен педагог бўлиб етишдим, қарийб ўттиз йил ёшларга дарс бердим.

Кавардонга сўнги ташриф

Ғафур Ғулом билан ҳамқишлоқларим энг сўнги бор 1964 йилнинг ёзида, Кавардонда учрашган экан. Ўшанда Ғафур Ғулом ўзи билан бирга ёзувчи Ойбекни, адабиётшунос олим Ҳомил Ёқубовни ҳам олиб келган экан. Ўша кун ижодкорлар Қорақалпоқ анҳори ёнидаги чойхонада шеърият кечаси ўтказишибди. Ғафур Ғулом ўзининг “Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим” деган шеърини ўқиб берибди:

*...Шеър ўқийлик Лутфийдан, Навоийдан,
Бедил, Фурқат, Пушкин ила Жомийдан.
Кейин қолмай замона айёмидан,
Дил ёрисин мисралар илҳомидан.
Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим...*

Сўнгра улар Қорасув дарёси бўйидаги тўқайзорга тушишиб, ҳордик чиқаришибди.

Кечга яқин домла Ғафур Ғулом қаламкаш дўстлари билан қишлоқнинг тор кўчаларидан аста ортга қайтар экан, қишлоқ узра қуйидаги сатрлари жаранглар эди:

*Кекса шоир тилидан овозимиз,
Шундай ўтсин ҳар баҳору ёзимиз.
Кўп кўринсин сизга қўйган озимиз,
Дўстлар учун жонимиз, ниёзимиз.
Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим!*

Кавардонлик ҳамқишлоқларим домла Ғафур Ғулом билан қишлоқда сўнги бор учрашаётганликларини ва унинг хушчақчақ қиёфасини бошқа кўрмасликларини, албатта, хаёлларига ҳам келтирмаганлар.

Икки йил ўтгандан сўнг радио машъум хабарни эълон қилганида, минглаб мухлислар қатори кавардонликларнинг ҳам вужуди ларзага тушди...

...Юқоридаги ҳикояларни тинглаб, ҳақиқатдан ҳам улуғ шоир қишлоғимизга кўп келган ва кавардонликларга қадрдон бўлиб қолганини билиб олдим.

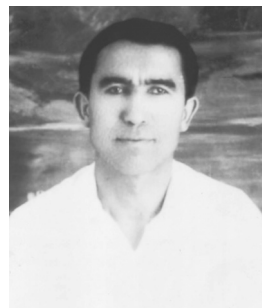
Шунда бобомнинг сўзлари қулоқларим остида яна такрор янгради: “Ўзимизнинг Ғафуржонми?..”

Теша САЙДАЛИЕВ

1933 йилда тугилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек тили ва адабиёти факультетини битирган. “Тухфа”, “Сурхон садолари”, “Кўнгил гавҳари” шеърлий тўпламлари нашр этилган. Шоир 1972 йилда вафот этган.

Хатинг малҳам бу хастангга

Интизордир қалбимда ўйим

Деразам ортидан ой қарар ёввош,
Сенмисан деб, боқаман унга?
Тун пардасин йиртиб, жилмаяр кўёш,
Сенмисан деб, боқаман унга?

Гулларнинг атрини пурқар шаббода,
Дейман, сочи силкинар чоғи.
Сен – менга кўёшсан, ойсан дунёда,
Сен – умримнинг гуллаган боғи.

Шунинг-чун ҳам тезроқ келгин, севгилим,
Гар келмасанг тўлмайди уйим.
Сенга интизордир кўзларим, дилим,
Интизордир қалбимда ўйим.

Бу қўллар

Йўк, ипакдай эмасдир юмшоқ,
Қадоқлидир сенинг қўлларинг.
Қачон,
Қайда бўлмасин,
Ҳар чок
Сабоқлидир сенинг қўлларинг.

Уларда йўк
Маникюр,
Узук,
Жозибаси – меҳнат қадоғи.
Дўстлар деркан:
“Бу қўллар тузук!” –
Бу таърифнинг борми адоғи?

Очилсин деб, кенг, янги йўллар,
Шод этай деб, Ватан, халқимни,
Бахт яратар,
Қурар бу қўллар,
Шу қўлларга берай қалбимни.

Жўш урди завқим

Қарашимда бобомлар ўтказган чинор,
Яна бўйдор бўпти, яна ҳам сербарг.
Адашдимми дея, боқаман такрор,
Туғилган уйимдан кўринмас асар.

Боргандим қалбимни этиб хумори,
Онам алласининг роҳатбахш куйи.
Кимни ҳам қўмсагмас умр баҳори,
Кимни ром этмагай туғилган уйи?

Туғилган уйимда хаёллар суриб,
Сухбат қуролмадим,
Йўқдир ўкинчим.
Ўша уй ўрнида бир анҳор кўриб,
Анҳордай жўш урди завқим, севинчим.

Дарак бўлмай жавобингдан

Куним тундир, дилим хундир,
Дарак бўлмай жавобингдан
Ё ўрташ завқи авломи бу шайдои
кавобингдан?

Ҳолимдан гулларим йиғлар,
Куйиб булбулларим йиғлар,
Бу-ку мен, тоғ чўкиб кетгай раво кўрган
азобингдан.

Хатинг малхам бу хастангга,
Ҳамон кўнгли шикастангга,
Жонимга жон қўшилмай ишқ аталмиш ул
китобингдан.

Хатинг олгач, олиб борсам,
Хатингдан ўргилиб борсам,
Жудо бўлмасми бу кўнгил: “Келинг!” деган
хитобингдан.

“Келинг!” десанг, ғамим кетгай,
Куёшга қўлларим етгай,
Пойимда лола унгай бир табассум, минг
савобингдан.

Ҳайрат

Бир кун гул ғунчасин такиб ўтдинг сен,
Бир кун ҳаё билан боқиб ўтдинг сен,
Бир кун дарё каби оқиб ўтдинг сен,
Ҳар гал ишқ гулханин ёқиб ўтдинг сен.

Билмадим, қандайдир кўйга қолдим мен,
Билай деб, ўзимни уйга олдим мен,
Бу не деб, тунлари ўйга толдим мен,
Қалбимнинг уришин куйга солдим мен.

О, гўзал, севгидан сўйласак бирга,
Янги ниятларни ўйласак бирга,
Мен кўзлаган тўйни тўйласак бирга,
Бахтимиз қўшиғин куйласак бирга.

Аланга

Ишқим аввал бўлса ҳам учкун,
Харорати жон эди танга.
Сирлашдим сен-ла ўша кун,
Бу учкундан ёнди аланга.

Алангаки, толмас қўл билан
Сенга боғлаб қўйди дилимни.
Уни минг йил ловулластгайман,
Ёритсин деб, ҳаёт йўлимни.

Тўртлик

Қўзим дер, дилбаринг кўрган ўзимман,
Йўлингни ул томон бурган ўзимман.
Бу йўлдан қайтмагин, асло, адашма,
Шудир бахтинг, кўриб турган ўзимман.

О, гулим

Ойдин тун.
Ховлимиз докадай оппоқ,
Қишнинг пар кўрпаси ётар ястаниб.
Дилимга боқаман, ишқингда ёниб,
Қурғур имкон бу кеч бунчалар қочқоқ?

Шунда рўмолчангни оламан қўлга,
У – дилбар баҳорнинг тирик парчаси.
Ғунчаю гуллари, барги... барчаси
Меҳрим чопарини етаклар йўлга...

...Тонг отар,
Устида кумуш нур ўйнар,
Қишнинг пар кўрпаси ётар ястаниб.
Мен эса ишқингда ўртаниб, ёниб,
Ишқим парвозила бўламан қувнаб.

О, гулим,
Очиғин айтайин сенга:
Рўмолчангга боқиб, сени кўрган дам
Баҳор бўлиб кетар атроф-айланам,
Сени бир эслаш ҳам
Баҳордир менга.

Оллоёр БЕГАЛИЕВ

1961 йилда туғилган. Тошкент давлат маданият институтини (ҳозирги ЎзСМИ) тамомлаган. Унинг “Сеҳрли уйқу”, “Ёлгонга шонган дарахт”, “Рангин қорлар”, “Бир булоқ бор”, “Жўнатилмаган мактуб”, “Бекободлик самурай” каби шеърий ва насрий тўпламлари нашр этилган.

“ҲАЙРАТИМНИНГ ТИЛИ БЎЛСАЙДИ...”

Эссе

Ёнгинангда дарё оққанин
Ҳис қиласан дарё қуригач...

Муҳаммад Раҳмон

Ўтган асрнинг саксонинчи йиллари биринчи ярмида ўзбек адабиёти янги номлар, янги истеъодлар билан бойиди, жунбишга келди. Ҳар йили беш-олтитадан ёш шоир ва адибларнинг ихчамгина, аммо янги руҳдаги тўпламлари “Шоирнинг илк китоби”, “Адибнинг биринчи китоби” серияларида нашр этиларди. Ўттиз ёш атрофидаги бу ижодкорлар устозларга издош, бизга умид, улардек “отилиб чиқиш”га рағбат эди.

1984 йил, баҳорнинг сўнги кунлари, Чорсудаги машҳур китоб дўконидан ана шундай илк тўпламлардан бир тўпини сотиб олиб, шеърият билан ҳоли қолиш илинжида ҳозирги “Миллий боғ”да қайиқни ижарага олганча, мажнунтоллар соясида уларни бир бошдан ўқий бошладим. Улар орасида Муҳаммад Раҳмоннинг “Яшил дарё” тўпламига шу қадар шўнғиб кетибманки, сув чайқалишидан сачраган томчилар бошқа китобларни шалаббо қилганини сезмай ҳам қолибман.

“Яшил дарё”даги кўп шеърларни ўша жойда ёдлаб олганман. Ҳозир ҳам ўттиз йил ўтганига қарамай ёддан қоғозга тушираяпман:

*Ҳайратимнинг тили бўлсайди агар,
Турналар ўтганда бошимдан сузиб,
Югурмас эдим, йўқ, телба-девона,
Мен улар ортидан қўлимни чўзиб!*

*Ҳайратимнинг тили бўлсайди агар,
Олисдан термилиб, лол қолган чоғлар
Бўғзимдан бўғмасди ҳайқириқ бўлиб
Шу пурвиқор тоғлар, шу баланд тоғлар.*

*Сизларга тикилсам, қийнайди дардим:
Бунчалар юксаксиз, бунча мунаввар!
Юлдузлар! Мен сизга бир сўз айтардим
Ҳайратимнинг тили бўлсайди агар!..*

Шунақа шеърлар ҳам ёзиш мумкин экан-да! Буни оддий одаммас, фаришта ёзгандек... Сатрдан сатрга юксалиб бораётган шеър якуни инсонни руҳан арши аълога юксалтириб юборарди:

*Маъдулман! Борурман сизиниб такрор.
Билмас бу гўзаллик ҳеч интиҳони.
Ва мен бахтиёрман! Ҳар кунимда бор
Ўртаниш, завқланиш, севиш имкони!..*

Айнан ўша кунларда “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида устоз мунаққид Озод Шарафиддинов бешта ёш шоирнинг илк тўпламлари таҳлилига доир каттагина мақоласини эълон қилди.

* * *

“Яшил дарё”даги шеърларни “эзибички” қилиб юборганимдан сўнг Муҳаммад Раҳмоннинг ўзини қандай қилиб топсам экан, деган орзуда яшардим. “Қойилмақом бешовлон”даги бошқа шоирларга қараганда Муҳаммад Раҳмон анча хонанишин, оммага ўзини кўрсатавермайдиган, бир сўз билан айтганда, одамовирок шоир эди. Ёзувчилар уюшмаси ёки бошқа жойларда уюштириладиган мушоираларда Усмон Азим, Хуршид Даврон, Шавкат Раҳмонларни тез-тез кўриб, мухлислар қатори қарсакни аямасам-да, Муҳаммад акани ҳеч учратмасдим. “Бинафшани излаб” шеърида айтилганидек:

*Кетаверсин умидсизлар,
Биз барибир топамиз! –*

деган умид кўнглимни тарк айламас ва тасодиф деб аталмиш жаноби олийларининг марҳамати ила бу орзумга ҳам эришдим. Бунга шоир дўстим Эшқобил Шукур ва оддийгина тарвуз сабабчи бўлди...

* * *

1984 йилнинг август ойида, шоирни ғойибона таниганимдан тўрт ойларча ўтиб, Навоий кўчасида, Навоий ҳайкалидан анчагина берида Эшқобил билан учрашиб қолдим. Эшқобил қандайдир кўрсатув сценарий-сини Муҳаммад Раҳмонга етказиш учун “Навоий-30”да жойлашган “Ёш гвардия” нашриётига кетаётган экан.

Муҳаммад Раҳмонни кўриб, танишиш учун мен ҳам Эшқобил билан бирга кетдим. Йўл бўйи Муҳаммад аканинг шеърлари ҳақида гаплашиб бордик. Эшқобил Муҳаммад аканинг “Брюловнинг отлари” шеърини яхши кўришини айтди. Эшқобил нашриёт йўлагига Муҳаммад акага қоғозларни бераётганида ҳам шоирга яқинлашишга юрагим дов бермай, анча берирокда кутиб турдим. Бир пайт иккита йигит келиб қолишди ва улар Муҳаммад ака билан нималарнидир

гаплашиб, кўлига қоғозча тутқазиб жўнаб кетишди. Иши битган Эшқобил ҳам шоир ҳамюрти билан хайрлашди. Иккаламиз кўчага чиқдик. "Пахтакор" метросига тушган пайтимиз Эшқобил айтиб қолди: "Оллоёр, бояги йигитлар Муҳаммад акага Термиздан унга ниманидир бериб юборишганлигини, ўша нарса темир йўл вокзалидаги юкхонада эканини айтишди. Муҳаммад аканинг вақти йўққа ўхшади. Шу нарсани олиб келиб берсакми, дегандим".

Шу бахонада яна ер юзига қайтиб чиқдик. Муҳаммад ака "Темур ва унинг командаси" дагиларга ўхшаб, беминнат кўмакка келганимизни эшитиб, анча ўнғайсизланди. Эшқобил ўз сўзида туриб олганидан сўнг чўнтагидан юкхона чиптасини олиб, бизга берди.

– Бу йигитлар сурхонлик талабалар экан, – деди Муҳаммад ака. – Термиздаги қариндошларим улардан иккита тарвуз бериб юборишибди. Худди Тошкентда тарвуз йўқдек. Ўзим ишдан сўнг ўтиб кела қоларман дегандим. Майли, бўлмаса яшаш манзилимни ёзиб олинглар. Сизлар вокзалдан қайтгунча мен ҳам уйга бориб тураман.

Шундай шоирга ёрдамимиз тегаётганидан қанотланиб, темир йўл вокзалига учиб бордик. Юкхона чиптасини топшириб, иккита қатта-қатта тарвузни олдик. Такси ушлашга пулимиз йўқ (такси пулига бунақа тарвуздан тўрттасини сотиб олса бўларди), боя Муҳаммад ака Эшқобилга йўлқира бермоқчи бўлганида, олмаган эдик. Оғир-оғир тарвузларни қорнимиз устига кўйганча, Чилонзорга элтадиган трамвайга чиқдик. Мўлжал сифатида айтилган "Зелёний мост" бекатига етиб борганимизда оқшом чўка бошлаган, анҳорнинг нариги соҳилидаги зич кўпқаватли уйларда чироқлар ёна бошлаганди.

"Зелёний мост" деб аталган, темир новлардан қилинган ва зангори бўёққа бўялган икки қанотида ўндан ошиқ маҳаллий йигитчалар қалдирғочлардек тизилганча писта чақиб ўтирган бу "қил кўприк"дан эсон-омон ўтиб олиш муаммоси пайдо бўлди. Эшқобил беш йилдан бери Тошкентда бекор юрмаганлигини кўрсатиш учун, мендек қишлоқдан келган ҳамроҳига маслаҳат берди: "Ҳеч нарсадан кўрқманг! Кўрқаётганингизни билдирманг! Гап отишса индаманг!.."

Кўприкдан ҳеч қандай талафотсиз ўтиб олганимиздан сўнг, олдимизда янги муаммо пайдо бўлди. Бунчалар кўп баланд бинолар ўрмонида биз излаётган уй қайсиниси бўлиши мумкин? Қоронғилик қуюқлашгани сари, кўтариб юрган тарвузларимизнинг ҳам вазни оғирлашаётгандек туюларди. Эшқобил йўл четдаги ҳараклардан бирига тарвузни кўйганча, пешонасидаги терларни артаркан, деди: "Бу тарвузларни анови болалар тортиб олишганида яхшироқ бўлармиди-а, Оллоёр, нима дедингиз?!"

Бунга жавобан, шоир яшайдиган уйни унинг болалари номи билан изласак яхшироқ бўлишини айтдим: "Болалар бир-бирини ва бошқаларни кўпроқ танишади. Мен кўпинча шунақа қиламан..."

Атрофга аланглаб, шом қоронғисида ўйнаб юрган болаларни изласам, бу пайтда оналари уларни аллақачон уйга чақириб, йиғиштириб олишган экан. Чироқлардан нурафшон деразаларга кўз югуртирарканман, тўртинчи қаватдаги деразадан бошини чиқариб турган болакайга кўзим тушди. Дераза тагига бориб: "Ҳой, бола, сен Муҳаммад Раҳмон деган шоирнинг болаларини

танаймасми?!” – деб сўрашим билан унинг боши деразадан ғойиб бўлди.

Бироздан сўнг кўлида капгир тутган Муҳаммад аканинг ўзи пастга мўралади ва: “Кеп қолдиларингми, чиқа қолинглар! Мен ош дамлаётгандим. Ҳозир катта ўғлимни туширвораман!” – деб умидсизликка тушган биздек ёрдамчилар елкасидан босиб турган тоғни ағдариб ташлади.

Маълум бўлишича, уй бекаси учинчи фарзанд – яна битта ўғилни дунёга келтириб, туғруқхонада ётган, Муҳаммад ака эса уйда қолган икки ўғилчасига ҳам қош-кўзлик қилар, ҳам ишга бориб келаркан.

Сурхондан келган “Тарбузи Термузий”нинг биттасини сўйиб, ошни сузиб, музлаткичдан олинган муздек чалопга ошно қилганимиздан сўнг анча пайтгача шеърят ва ижод ҳақида гаплашиб, ўша жойда тунаб ҳам қолдик.

* * *

Шоирнинг уч ўғли икки томчи сувдек ўзига ўхшарди. Эрини яхши кўрадиган аёллар фарзанди аксар оталарига ўхшармиш. Муҳаммад ака бир шеърида буни жуда чиройли қилиб келтиради:

*Ҳамма бало шундаки, севар сени бу аёл.
Жону жаҳонин сенга, бир сенга қаратган у.
Тансиқсан, интиқ яшар ҳар ишора, сўзингга.
Тўймаганидан, сени уч бора яратган у:
Қуйиб қўйгандек ўхшар уч ўғлинг ҳам ўзингга.*

*Ҳамма бало шундаки, сезиб турсанг ҳам баъзан,
Бу беминнат, бебадал севгининг қудрат, кучин,
Тошқотган юрагингдан тополмай қийналасан
Икки оғиз ширин сўз, шунчаки кўнгул учун.*

Бу шеър муҳаббат изҳоримас, унинг якунида қандайдир тавба-тазарру оҳанглари янграйди ва шоир ҳақиқат кўзгусига тик қарашга куч топа олади:

*...Тақиб қилар бу нигоҳ, хотиранг тирик токи.
Узун тунлар кул эмас – кулдонингга тўкилган,
Аросат гулханида ёнаётган руҳ хоки...*

Сигарет кулини руҳнинг хокига ўхшатилиши одамни довдиратиб кўядиган ўхшатиш, шундаймасми?!.

* * *

Муҳаммад ака етимликми, ёки бошқа сабаблар туфайлими, мактаб-интернатда вояга етган экан. Шунинг учун, фарзандларига меҳри баланд, ўзгача эди. Болалигидаги армонларини чиқариш учун ўғилларига кўпроқ эътибор ажратар, турли йиғин ва сафарлар, чойхоналардан кўра болалари даврасида бўлишни афзал биларди. Ёш боладек уларга қўшилиб ўйнашдан уялмасди. Шоир Мирзо Кенжабек талабалик пайтлари ҳамюртининг уйига келганида, бу тўполон авжга чиқар, икки катта шоир болаларга қўшилиб “уруш-уруш” ўйнашарди. Мирзо Кенжабек бу ҳақда шеър ҳам ёзганди:

*Менинг болалардан душманим йўқдир!
Ҳолиман гараз деб аталган ҳисдан.
Болалар софлиги билан улугдир,
Соддалиги билан каттадир биздан!
Ҳар гал бармогини тўппонча қилиб,
У отаверар – мен ўлавераман.
Гоҳо очиқ жойда, гоҳо беркиниб,
У отар – мен секин қулайвераман.
Гоҳо “ўлмасам”, у “отган” пайти,
Бола ҳайрон бўлар ва чекар озор.
Унинг мўлжал олган тиниқ кўзида
Нишонга теккулик нималардир бор.
Даволаб қайтаман ҳар гал янгидан
Турли ташивишлардан занглаган руҳни...*

Муҳаммад аканинг ўзи ҳам баҳор кунларида тўққиз қаватли уйларининг томига ўғлини олиб чиқиб варрак учирришга эринмасди.

*Тўққиз болорли эмас, тўққиз қаватли бу уй.
Мўъжиза яратмайди тепасида кўклам, ёз.
Қизгалдоқлар очилмас, чучмома таратмас бўй,
Бунда “темир кактуслар” – антенналар бор, холос.*

*Қувонаман барибир, бу ердан кенгдек олам,
Бир томонда боғлару, хув, тоғлар кўринади.
Варрагинг меникидан баландроқ учар, болам,
Болам, сенинг томингдан йироқлар кўринади.*

Йигирма биринчи асрга қадам қўяётган болаларнинг варраги лойсувок томлардан учирилган ўша варраклардан баланд учади. Шу билан бирга бугуннинг болаларини ўша, қирқ-эллик йиллар аввалги соддагина болаликдан кўра кўпроқ хатарли иллатларга нишон бўлаётганлиги ҳам ҳақиқат.

* * *

Муҳаммад аканинг “Варрагинг меникидан баландроқ учар, болам” шеъри эълон қилинганида (чамаси, 1986 йиллар эди), бу шеърни Ғафур Ғулом ва Рауф Парфининг шу мавзудаги шеърларига қиёслаб, адабий мақола ҳам ёзгандим ва уни “Ёш куч” журналида таниқли ёзувчи ва муҳаррир Хуршид Дўстмуҳаммад эълон қилдирганди.

* * *

Муҳаммад Раҳмон шеърият аталмиш “Яшил дарё”га бўтана сой каби эмас, сокин ва мусаффо жилгадек қуйилиб кўшилди. Турли сиёсий компаниячиликлардан, ясамаликлардан ҳоли Муҳаммад Раҳмон шеърияти мухлислар учун қўмсашга, қайта-қайта ўқиш ва ёдлаб юришга арзийдиган шеърият бўлиб қолаверади.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Ҳамза АЛЛАМБЕРГЕНОВ

1985 йилда туғилган. Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини тамомлаган. “Ғайритабиий образларнинг мифологик асослари”, “Ўзбек адабиёти тарихи фанидан семинар машғулотлари”, “Навоийшунослик”, “Адабиёт фанидан мавзули назорат саволлари тўплами”, “Ўзбек тилида тиниши белгиларининг ишлатилиши” каби китоблари чоп этилган.

АРХИТИП ИЛК ОБРАЗ ДЕМАКДИР

Ҳар бир халқ адабиётининг илдизларини аниқлашда маълум бир образларга, деталларга таяниш самарали натижалар беради. Мифологик мазмун асосига қурилган бу воситалар, ўз моҳиятига кўра, қадимги халқларнинг бадиий тафаккури қонуниятлари ва имкониятларининг ўзига хослигини ҳам кўрсатади. Зотан, бу образ ва деталлар мазкур халқнинг тафаккур ва мушоҳада тарзини ифодалайдиган муҳим омиллардир. Жумладан, қадимги туркий адабиётининг шаклланиши ва тараққиётида муҳим вазифа бажарган архитиплар бунинг бир намунасидир.

Архитип атамаси юнончадан олинган бўлиб, “илк образ” деган маънони билдиради. Бу атама фанга биринчи марта швейцариялик олим Карл Густав Юнг томонидан киритилган. У аслида архитипни психология фанига алоқадор термин сифатида ишлаб чиққан эди. Юнг архитипларнинг рамзий образларга айланиши ҳақида ўз талқинларини илгари сурди. Жумладан, у мифологик образларнинг ибтидосини, уларнинг ўзаро бир-бирига таъсирини ва боғлиқлигини ибтидоий онгнинг маҳсули сифатида қаради ҳамда бу ўзаро боғлиқликларни гоҳ аналогия (ўхшашлик), гоҳ бирининг таъсири натижасида пайдо бўлган бошқа бир янги ҳодиса сифатида баҳолади.

Архитип ҳар қандай ҳолатда ҳам мифологияни назарий жиҳатдан таҳлил қилишда фойдаланиладиган тушунчадир. Зотан, биз юқорида айтган рам-

зий образ остида миф ётишини ҳисобга олсак, Юнгнинг қарашлари психологиягагина эмас, балки ёзма ва оғзаки адабиётнинг ҳам муҳим жараёни ҳисобланади.

Рус ва европа адабиётшунослигида Юнгдан кейин ҳам архитиплар ҳақида айрим қарашлар илгари сурилган. Масалан, Фрейденбергнинг архитип образларга қарашлари Юнгникидан кескин фарқ қилмайди. Унингча, архитип образлар ҳар доим инсоннинг борлиққа бўлган ғайриихтиёрий муносабати натижасида содир бўлади¹. Бу жараён натижасида миф шаклланади. Сўз орқали ифодаланган образли тасаввурларни миф, деб аташ қабул қилинган бўлса-да, санъатда миф рамзий образлар орқали ўз ифодасини топади. Шу боис архитип образлар мифология санъатнинг манбаи ҳисобланади. Бадий тафаккурдаги синкретизм босқичи ана шу иккита омилда намоён бўлади. Бу ҳам маданий ҳодиса бўлиб, уларда чалкаш-чулкаш ва ваҳимали образларнинг аста-секин сайқалланиш жараёни юз беради, улар рамзга айланади, шакл жиҳатидан чирой, мазмун жиҳатидан умумийлик пайдо бўлади. Ана шунинг учун ҳам архитипларга катта маъно юкланади ва алоҳида эътибор берилади. Хуллас, мифология архитип образларга ишлов беришнинг дастлабки усули сифатида илк босқични ташкил этади.

Бу ўринда диққатга сазовор жиҳат шундан иборатки, Фрейденберг архитиплар ёки архитип образларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг манбаи ҳақида ўз қарашларини илгари сурганда, “ваҳимали образлар”га эътибор қаратади. Зотан, ғайритабiiий тимсоллар “ваҳимали образлар”дан шаклланган бўлиб, бу туркум образларнинг манбаи ҳам архитип образларга бориб тақалади.

Миф ижод қилиш образ ижод қилиш демакдир, шунинг учун ҳам уни фольклор ва санъатнинг бир қисми деган қараш қабул қилинган. Биз Юнг ва Фрейденбергнинг назарияси асосида қадимги туркий ёзма ёдгорликлардаги тарихий ва мифологик образлар ҳам архитипларнинг маҳсули сифатида юзага келган деймиз. Соддароқ қилиб айтганда, қадимги туркий ёдгорликлардаги рамзий ёки метафорик образлар архитипларнинг асоси ҳисобланади деб қараш, бизнинг назаримизда, масаланинг моҳиятини англашга йўл топиб бера олади.

Архитип образларнинг шаклланиши синкретизм ҳодисасига таянади. Синкретизм “ажралмаслик, яхлитлик” деган маъноларни билдириб, илк даврдаги адабий жараённи ифодалайди. Синкретизм адабий ҳодиса сифатида архитип образларни ўзида ифода этади. Бунинг энг жонли намунаси – мифопоэтик ижод маҳсули бўлган синкретик мазмундаги қадимги амалий ва тасвирий санъат асарларидир. Уларда бадий ижодни ҳам, фалсафий қарашларни ҳам, санъатни ҳам кўраимиз. Жамоатчиликка ва илм аҳлига яхши таниш бўлган “Амударё хазинаси” ёдгорликлари (милоддан олдинги IV-II асрларга оид бўлиб, Аҳмонийлар сулоласига тегишли), Иссиқ кўрғонидан топилган ашёлар ҳам (милоддан олдинги IV-V асрларга мансуб) шулар жумласидандир². Қадимги санъат асарларида, халқ оғзаки ижодида

¹ Фрейденберг О.М. Миф и литература древности. – Москва, Главная редакция восточной литературы, 1978, 28-б.

² Қаранг: Алламбергенов Х. Ғайритабiiий образларнинг мифологик асослари. – Тошкент, “Мухаррир” нашриёти, 2013, 28-30-бетлар.

архитип образларни кўплаб кузатиш мумкин, умуман, архитиплар ёзма ёки оғзаки адабиётда бўладими, тасвирий ва амалий санъатдами, мақсади битта – қадимги даврлардаги бадиий тафаккур маҳсулини муҳраб қолдириш.

Архаик даврдаги инсон ҳиссий билиш аъзолари орқали олган маълумотларни, ўзи билан табиатни, “мен” билан “бошқалар”ни, санъат билан ҳаётни, сўз ва у ифодалайдиган предметни, удумларга ва маиший фаолиятга асосланган маълумотларни синкретик тарзда – ажралмас ҳолда қабул қилаверган. А.Н.Веселовскийнинг қарашича ҳам оламга яхлит қараш архаик онгнинг ифодасидир³. Архитиплар орқали сўзлайдиганлар гўё минглаб овозлар чиқараётгандай бўлади. Бу эса адабий ҳодисанинг яхлитлигидан, бир бадиий тасвир воситасида ёки образда бир неча адабий ҳодиса ёки жараён мужассамлашувидан дарак беради. Архитиплар – бутун адабий жараённинг ибтидоси, келгусида адабий турларга ва жанрларга ажралиш тамойиллари ҳам шулардан бошланади, яъни адабий тур ва жанрларнинг шаклланиши замида ҳам архитиплар ётади. Архитип образлар рамзий образларга айланганда, адабий турлар ва жанрларга ажралиш жараёни юз беради.

Қадимги турк даврига оид маданий ва ёзма ёдгорликлар архитиплар ҳақида сўз юритиш учун энг ишончли омиллардир. Жумладан, қадимги туркий ёдгорликларда ярми инсон, ярми ҳайвон, қанотли жонзотлар, олам дарахти, ер, осмоннинг ҳозиргидан тамомила ўзгача тимсоллари борки, архитиплар қадимги туркий ёдгорликларнинг ёзма адабиёт сифатида шаклланишида асосий вазифалардан бирини бажарган.

Шуни таъкидлаш керакки, архитиплар қадимги туркий ёдгорликлардаги оламнинг мифопоэтик модели таркибида мавжуд. Айниқса, Ирқ битиги (VIII аср) архитип образларнинг қадимги туркий адабиётда мавжудлигини кўрсатадиган муҳим ёдгорликдир. Ирқ битигидаги 65 та ҳикоячанинг ҳар бири архитип образлар асосида шаклланган ва улардаги ҳар бир образ рамзий маънога эга. Масалан, *товушқон*, *бургут*, *илон* каби қатор образларнинг замида архитипларни кўрамиз. Ёки Кул тигин битигтошида Биринчи турк хоқонлигининг ҳукмдорлари Бўмин ва Истами образларига эътибор берайлик. Кул тигин битигтошининг биринчи сатри оламнинг мифопоэтик моделини ифодалайди: *Uza kok tangri asra yaghiz yar qilintuqta akin ara kisi oghli qilinmis. Kisi oghlinta uza achum apam Bomin qaghan Istami qaghan olurmis, oluripan turk bodunin alin torusin tuta birmis itu birmis* – “Юқорида кўк осмон, пастда кўнғир ер яратилганда, иккисининг орасида инсон болалари яратилган. Инсон болалари устидан ота-бобом Бўмин хоқон, Истами хоқон ўтирган, ўтириб, турк халқининг давлатини, қонун-қоидаларини тутиб турган”.

Мифологик фикрлаш жараёнида архитиплар образга ўсиб ўтар экан, *тангри* ва *ер* тимсоллари билан бирга, *Бўмин* ва *Истами* архитип образлар сифатида тасаввур уйғотади. Чунки Кул тигин битигтошида улар илк инсониятнинг вакиллари образи сифатида талқин қилинган. Бу ўринда Бўмин ва Истами тарихий шахслар бўлгани ҳолда, уларни ўзгармас образлар деб қараш керак. Зотан, қадимги туркийлар ҳар иккала образни ҳамма замонларда ҳам

³ Веселовский А.Н. Историческая поэтика. –Москва, 1940, 125-126-бетлар.

туркий қавмларнинг илк ота-бобоси, маданий қаҳрамони сифатида тасаввур қилганлари маълум. Шунинг учун улар қадимги туркийларнинг тарихи баён қилинган ёдгорликлар таркибида ҳам мифологик мазмунга эга бўлди, яъни қадимги туркийларнинг тасаввурида Бўмин ва Истами хоқонлар ҳақида сўз кетганда, “илк инсоният” тушунчаси сақланиб қолди, реал тарихий шахслар идеаллаштирилди ва мифлаштирилди. Марказий Осиёдаги энг қадимги мифнинг мазкур парчада мавжудлиги ҳар иккала образни архитиплар сифатида тасаввур қилишни янада аниқлаштиради. Бу жиҳатларни назарда тутиб, туркий эпосларнинг аксариятида, жумладан, “Ўғузнома”да, ёқутларнинг “Қудратли эр Соготох” олонхосида ва бошқа бир қатор туркий эпосларда ҳам Кул тигин битигтошидаги оламнинг мифопоэтик модели борлигини ва бу моделлар таркибидаги қаҳрамонлар архитип образлар эканини эътироф этиш мақсадга мувофиқдир. Мисол сифатида “Ўғузнома”да сақланган оламнинг мифопоэтик модели билан Кул тигин битигтоши бошланмасидаги ўзаро боғлиқлик, таъсирланиш ҳақидаги фикрларимизни ўртага ташламоқчимиз.

Кул тигин битигтоши мазмун ва тузилиш жиҳатидан “Ўғузнома”га яқин. “Ўғузнома”да воқеалар хронологиясида, Кул тигин битигтоши хронологияси сингари, саналар аниқ кўрсатилмаган бўлса ҳам оламнинг ва ер юзидаги илк инсониятнинг пайдо бўлиши ҳақидаги архитип образлар мавжуд. Ўғуз, худди Бўмин ва Истами сингари, ўғуз туркларининг илк ота-бобоси ва ер юзидаги биринчи қаҳрамондир. Айни пайтда диққатга сазовор томони шундаки, “Ўғузнома”, айнан Кул тигин битигтошидаги сингари, оламнинг яратилиши ва инсониятнинг пайдо бўлиши ҳақидаги мифни ўзида мужассам этган. Достон ибтидосида инсониятнинг яратилиши ҳақидаги мифнинг қисқа баёнига дуч келамиз: “Bolsunghil deb dedilar. Anung angaghushi oshbu turur. Taqi mundan song sevinch taptilar. Kena kunlardan bir kun Ay qaghanning kozi yarub bodadi. Erkak oghul toghdi (I-IV) – Шундай бўлсин, дедилар. Унинг қиёфаси шундайдир. Яна шундан кейин севиндилар. Кунлардан бир кун Ой хоқоннинг кўзи ёриб болалади. Ўғил туғди”.

Достон мазмунидан англашилишича, туғилган чақалоқ – Ўғуз ер юзидаги биринчи инсон, у ғайритабий туғилган. Ғайритабийлик, юқорида айтганимиздек, архитипларнинг битта белгиси эканини эътиборга олсак, мифологик мазмун ғайритабий образларнинг муҳим қисми сифатида яшаганига гувоҳ бўламиз. Нафақат қадимги туркий ёдгорликларда, балки кейинги даврларда яратилган афсона ва ривоятларда ҳам биринчи инсон ғайритабий туғилгани ҳақида мисоллар кўп. Жумладан, С.П.Толстов “Қадимги Хоразм маданиятини излаб” номли асарида Қаюмарс афсонаси Хоразм ўлкасида яратилгани, Қаюмарс асли *Гавомард* бўлиб, Буқа-одам деган маънони билдириши ҳақида ёзади. Ёки Геродотнинг “Тарих” китобида скифлар тўғрисидаги афсоналарнинг бирида Скиф ярми аёл, ярми илон кўринишидаги жонзотдан туғилгани ҳақида ҳикоя қилинади⁴. Бу афсонага яна мурожаат этишимиздан мақсад шуки, Ўғуз билан Скифнинг туғилиши ва фаолиятида ҳам уйғунлик бор. Умуман олганда, инсониятнинг пайдо бўлиши

⁴ Геродот. История. Москва: Ладомир, 1993, 189-190-бетлар; Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари. –Тузувчилар Н.Раҳмонов, Ҳ.Болтабоев, “Фан” нашриёти, Тошкент – 2003, 16-17-бетлар.

хақидаги кўп афсоналарда илк инсоннинг қиёфаси ғайритабиий хусусиятга эга. Бу ўринда ғайритабиий образларнинг пайдо бўлишини мифология билан бирга эътиқодларга ҳам боғлаш ўринлидир. Зотан, эътиқодлар образлар ёки маълум ҳодисаларнинг қадимий қатламини ўзида сақлайди.

Ўғузнинг кейинги ғайритабиий фаолиятида ҳам эътиқодларга асосланган космогоник ёки мифопоэтик даврнинг изларини кўрамиз. Бу ўринда эпик қахрамонлар – Ўғуз ва қўрқинчли махлуқ ўртасидаги кураш илк эпослар учун хос бўлган мифологик сюжет. Бундай сюжетлар эпос шаклланишида муҳим вазифа бажаради.

Қадимги туркийларнинг турли табиий жисмларга топиниши, улардан мадад тилаши мифопоэтик даврни гавдалантиради. Масалан, Ўғуз бир жойда Тангрига (осмонга) ёлворганда, осмондан кўк нур тушади. Кўк нурнинг орасида бир қиз ўтирган эди. Бундан кейинги воқеалар қизнинг таъриф-тавсифига ва Ўғузнинг маиший ҳаётига оид бўлиб, космогоник мифнинг бир кўринишидир. Бу миф Кул тигин битигтошидаги Бўмин ва Истамининг Тангри (осмон) ва ер никоҳидан туғилгани мотивига ҳамоҳангдир. Умуман, Ўғуз, Бўмин ҳокон, Истами ҳокон сингари қахрамонларни архитип образлар сифатида бир қаторга қўйиш мумкин. Қадим туркийларнинг бадиий тафаккуридаги алоҳида ўзига хослик тарихий шахслар Бўмин ва Истамини ҳам эпик қахрамон сифатида яратишга асос бўлган.

Нима учун Бўмин ва Истами ҳоконлар тарихий шахслар бўлгани ҳолда (уларнинг ҳукмронлик даври милодий 551дан бошланган), ҳоконлик фаолиятига нисбатан йил ҳисоби қўлланмаган деган савол туғилиши мумкин. Улар тахтга ўтирган санани битигтош муаллифи кўрсатмаганининг сабаби – мифологик мазмунга асосланган архитип образларни яратиш эди. Архитип образлар Бўмин ва Истамининг милодий V асрда эмас, балки инсоният тарихининг энг ибтидоий давридаёқ ҳукмронлик қила бошлаган деган ғояни яратишга асос бўлди. Бу жиҳатдан ҳар иккала тарихий шахс образи Ўғуз ҳокон ёки туркий халқлар эпослари “Мадай Қара”, “Алтин Ариғ”, “Эр Соғотох” каби эпослардаги сингари қахрамонларни ўзида гавдалантиради. Кул тигин битигтошидаги ва туркий эпослардаги образларнинг ҳаммаси идеаллаштириш маҳсулидир. Идеаллаштириш ёки идеал образлар тарихийликдан холи бўлади. Осмон ва ернинг пайдо бўлиши ҳақидаги тасаввур билан Бўмин ва Истамининг тахтга ўтириш воқеаси бирин-кетин юз берган жараён сифатида уқдирилиши боис қадимги туркийлар аجدодлари ер ва осмон пайдо бўлгандан кейин яратилган энг қадимги насл сифатида қаралган, ер юзидаги ҳаёт ана шу қавмлардан бошланган, деган тасаввурларни шакллантирган. Натижада, тарихий ҳоконлар, эпос қахрамонлари сингари архитип образлар сифатида тасаввур қилинган.

Зебо САИДЖОНОВА

1983 йилда туғилган. Урганч давлат университетининг филология факультети, сўнгра Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) филология факультети магистратурасини таломлаган. Республика ва хориж илмий нашрларида ўн бешдан ортиқ илмий ва оммабон мақолалари эълон қилинган.

ЖАДИДЧИЛИК ВА ХОРАЗМ АДАБИЙ МУҲИТИ

Маълумки, XIX аср охири XX аср бошлари Ўрта Осиё халқлари тарихига “миллий уйғониш даври” бўлиб кирган. Бу даврда амал қилган ижтимоий-сиёсий ва маданий-адабий ҳаракат муаммоларини ўрганиш ҳозирги кунда ҳам давом этмоқда. Зеро, жамият тараққиёти, инсоннинг ўзлиги, Ватан мустақиллиги ғоялари бу ҳаракатнинг ижтимоий идеали бўлиб, эскирмайдиган боқий қадриятдир. Бу мураккаб, кўп қиррали жараённинг таълим, бадиий ижод, санъат, матбуот ва бошқа соҳалардаги янгича кўринишлари, миллий ва умумбашарий мазмундаги инсонпарварлик қарашлари бугунги тадқиқотларда тобора ёрқинроқ очилмоқда. Бу жараён – “жадидчилик ҳаракати” сифатида кенг ёйилиб, унинг фаолият доираси, воқе бўлиш хусусиятлари, ўзига хослиги алоҳида диққатга лойиқдир. Таниқли адабиётшунос профессор Бегали Қосимовнинг “жадидчилик яқранг эмас, у Туркистон, Бухоро, Хивада турли миқёс ва кўламда намоён бўлганлиги” ҳақидаги фикрларида ана шу турфалик назарда тутилган. Бу ҳол жадидчиликнинг асосий йўналишларидан бири адабиётга ҳам дахлдор.

Аввало, шуни айтиш керакки, қайд этилган даврдаги адабиёт кўш ном билан аталиб, “жадид адабиёти” иккинчи номидир. Муҳими, “миллий уйғониш даври адабиёти” ва “жадид адабиёти” тушунчаларининг моҳияти айнан бўлса ҳам истеъмолдаги даражаси ҳар хил. Чунончи, иккинчи ном Туркистон, Бухоро ижодкорларига нисбатан фаолроқ қўлланилади. Тўғри, ўзбек жадид адабиёти, асосан, мумтоз адабий тажрибалар, қисман жаҳон эстетик тафаккури заминиди шаклланди ва такомиллашди. Бу хусусият Хоразм адабий муҳити намояндалари ижоди учун ҳам муштаракдир. Афсуски, Хоразмдаги жадидчилик ҳақидаги қатор тадқиқотларда асосий эътибор ижтимоий-сиёсий масалаларга қаратилиб, жадид адабиёти намуналарига етарли баҳо берилмади. (Бегали Қосимов ва Шариф Юсуповнинг “Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти” китобидаги Баёний, Комил Хоразмий, Муҳаммад Раҳимхон Феруз, Аҳмад Табибий ижодига доир фикрлари бундан мустасно). Кўп ҳолларда, Хоразм шоирларининг миллий уйғониш даври адабий муҳитидаги ўрни эътироф этилса-да, уларга нисбатан “жадид” атамаси қўлланилмай келинмоқда, ҳатто мустақиллик йилларида яратилган Аваз, Сўфи, Отаниёз Ниёзий, Дево-

ний ҳақидаги илмий ишларда ҳам уларнинг жадид адиблари вакиллари эканлиги қайд этилмайди. Ваҳоланки, бу муҳитда XIX асрнинг 80-йилларидан XX асрнинг 30-йиллари ўрталаригача яшаб ижод қилган деярли барча шоирлар асарларида илм-маърифат, эрк ва миллатнинг ўзлигини англаш мотивлари кенг тарғиб қилинди ва улар янги, жадид адабиёти мундарижасини сезиларли даражада бойитди.

Табиийки, ҳар бир худуддаги ижтимоий-тарихий шароит, асрий маданий-адабий анъаналар, бадиий-эстетик қарашлар даражаси жадид адабий тафаккурининг туғилиши ва тараққиётига муайян таъсир кўрсатди. Бу ҳол Хоразм адабий муҳитидаги қатор ўзига хос жиҳатларда ҳам намоён бўлди:

1. Хоразмда Туркистон ўлкасига нисбатан рус маданияти, адабиёти, европа-ча илм-маърифатдан таъсирланиш, уларни маҳаллий шароитга ижодий қўллаш сурати секин давом қилди. Хусусан, бадиий ижод билан бевосита алоқадор матбуот, театр, мусиқа санъати соҳаларидаги янгиланишларга боғлиқ айрим тафовутлар ана шу сабаб билан изоҳланади.

2. Жадид адабиёти қадим мумтоз адабиёт билан янгича поэтик фикр тенденциялари кескинлашган маконда воқе бўлиб, ўтиш даври заруриятининг ҳосиласидир. Бу эса ўз навбатида адабий жабҳада муайян мураккаблик, қоришиқ ҳолатни вужудга келтиради. Жумладан, бу даврда Хоразмда Бухоро амирлигида бўлгани каби диний ва сарой адабиёти вакиллари ҳам фаолият кўрсатдилар. Зеро, энди шаклланаётган тенденция эски, кучли ва қамровли классик адабий тажрибалар бағрида, уларнинг давоми сифатида юзага келди ва мукаммаллашди.

3. Китобат, матбуот жадидчилик ғояларининг муҳим тарғибот воситаси, ҳозиржавоб минбари вазифасини бажаришида ҳам айрим хосликлар кўзга ташланади. Туркистонда Россия билан маданий-маърифий, адабий алоқалар анча илгари бошланган. Тошкент ва Самарқанд маданий марказларга айланиб, бу шаҳарларда “Туркистон вилоятининг газети”, “Тараққий”, “Хуршид”, “Шуҳрат” ва бошқа газеталар чиқа бошлаган бўлса, Хоразмда вақтли нашрлар фақат 20-йилларда йўлга қўйилди. Аммо, Феруз даврида (1910 йилгача) кенг тарқалган девон, мажмуа, тазкира, баёзлар тузиш, умуман, китобат ишлари маълум даражада маърифий ғоялар тарғиботига хизмат қилди, китобхонлик кенгайди.

4. Ўзбек жадид адабиётининг шаклланиши ва ривожига бекиёс ҳисса қўшган Бехбудий, Авлоний, Фитрат, Ҳамза, Чўлпонларнинг фаолияти ва тафаккур қамрови кўп тармоқли бўлиб, улар бадиий ижод билан бирга бошқа ижтимоий фанларни ҳам чуқур билган, турли тилларни пухта эгаллаган, шеърятдан ташқари драматургия, наср, публицистикада ҳам қалам тебратган зиёлилар эдилар. Хоразм жадид ижодкорлари бисотида эса асосан шеърят, таржима ва мусиқа соҳаси намуналари устувор бўлиб, асарларнинг бир қисми форс тилида ҳам ёзиларди.

Воҳадаги ижтимоий-тарихий шароит, турмуш тарзи, маданий-худудий таъмоийиллар ва бошқа хусусиятлар Хоразм жадид адабиёти даврини шартли равишда икки босқичга ажратишга имкон беради:

I. XIX асрнинг 80-йилларидан 1920 йилгача;

II. 1920 йилдан 1938 йилгача.

Ушбу таснифда ҳар бир босқичга хос хусусиятлар давр характери билан боғлиқ ҳолда умумўзбек жадидчилик қарашлари контекстида акс этади. Шу жиҳатдан биринчи босқични икки қисмда кўриш мумкин: биринчиси, XIX аср охирларидан 1910 йилгача (илк давр); иккинчиси, ундан кейинги 1920 йилгача бўлган давр. Буларнинг ҳар иккаласи учун ҳам муштарак хусусият – шоҳ ва шоир Ферузнинг (1844-1910) маърифат ва адабиёт равнақи йўлидаги ҳомийлиги, амалий фаолияти. Шоҳ вафотигача бўлган бу давр янги адабиётнинг шаклланишига замин – шарт-шароит яратди. Академик Ойбек Ферузнинг маърифатга интилишларини назарда тутиб, Феруз “фақат халқ учун бўлмасада, ўз саройи учун маданият туси беришга мажбур бўлган”, дея қайд этган эди. Мухими шундаки, бу мажбурлик адабиёт, санъат ва маърифат ривожига кенг йўл очди. Россияга қарамликнинг 1906 йилгача бўлган даври воҳада жадид мактаблари, маданият муассасалари, литография ташкил этилган палла бўлса, 1907-1910 йиллар қўлёзма ва тошбосма шаклларда энг кўп девон ва мажмуалар чоп этилган ва тарқатилган, хорижий адабиёт ва вақтли матбуотга қизиқиш кучайган давр ҳисобланади. Илк даврда, Туркистонда барқарорлашган янги адабий тафаккур Хоразмда ҳам ўз нишонларини кўрсатди. Комил Хоразмийнинг (1825-1899) Москва, Петербург, Тошкент шаҳарларида маданият янгиликлари билан танишуви, “Туркистон вилояти газети”да асарлари босилиши, усмонли, қозон, кавказ туркийсидаги янги асарларга Аҳмад Табибийнинг (1869-1911) қизиқишлари шулар жумласидандир. Шунингдек, ижодини миллий уйғониш даврида бошлаган Муҳаммад Юсуф Баёний (1858-1923) қаламига мансуб “Шажарайи Хоразмшоҳий”, “Хоразм тарихи” асарларида янгиланаётган адабий муҳитга доир қимматли факт ва маълумотлар, маърифий оҳанглар салмоқли ўрин тутади.

1910 йилдан 1920 йилгача бўлган даврнинг асосий хусусияти, Туркистонда рўй берган миллий озодлик ҳаракатлари ва ўзгараётган ижтимоий жараёнлар таъсири ўларок воҳа адиблари ижодида маърифатпарварлик мавзуси кенгайиб, миллатни ўз эркини англашга, хурриятга интилишга даъват этувчи оҳанглар билан бойиди, Аваз, Мутриб, Фақирий, Чокар асарларида публицистик пафос яна-да кучайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, миллий уйғониш даври Хоразм адабий муҳити намояндаларининг кўпчилиги сарой атрофида уюшганлиги адабий муҳит ўзига хослигининг яна бир кўриниши эди. Уларнинг бир гуруҳи – 20 нафарга яқини шахзода бўлиб, Феруз шажарасига мансуб шоирлар (Султоний, Содик, Саъдий, Комёб, Оқил ва бошқалар) эди. Бу шоирлар ижодида анъанавий лирика талқини етакчилик қилгани ҳолда маърифий қарашлар шу мавзу қобиғида акс этарди. Сарой хизматида бевосита ва билвосита дахлдор иккинчи гуруҳ ижодкорлар ёзган асарлар эса янгиланаётган адабиётнинг чинакам намуналари саналарди. Булар Аваз (1884-1919), Мирзо (1840-1922), Ниёзий (1844-1928), Сўфи (1860-1916), Мутриб (1870-1925), Чокар (1882-1952), Фақирий (1884-1925), Муғанний (1882-1938), Девоний (1887-1938) ва бошқаларнинг турли жанрлардаги битикларидир.

Ушбу рўйхатдан кўринадики, бу ижодкорлар (Аваз ва Сўфидан ташқари) 1920 йилда Хива хонлиги кулагандан кейин ҳам фаолият юритдилар ва миллий уйғониш даврининг иккинчи босқичида асосий ўрин тутдилар. Уларнинг алоҳида хизмати шундаки, шеъриятда маърифатпарварликнинг халқчиллик,

гуманистик моҳияти чуқурлашди, реалистик тасвир ва тамойиллар кенгая борди, ишқий лирика билан уйғунлашган ижтимоий-сиёсий лирика мазмуни тобора қамровлилик касб эта бошлади. Бу давр адабиётида миллий уйғониш ва ўзлик талқинлари пайдо бўлиб: бир томондан, жаҳолат, колоқлик, адолатсизликни кескин қоралаш; иккинчи томондан, маърифатни, эрк ва янги воқеликни мадҳ этиш, улуғлаш йўналишларида давом этди. 1910-1918 йиллардаёқ Аваз ижодида кўринган бу қарашлар, кейинроқ Сўфи, Фақирий, Мутриб томонидан яна-да такомиллашган ҳолда давом эттирилди. Хусусан, Фақирий ва Роғиб асарларида сатирик оҳанг Сўфи ва Мутриб шеъриятида ижтимоий-ахлоқий рух, Чоқар, Девоний ва Муғанний ижодида маърифий-таълимий қарашлар етакчи бўлиб, умумий мазмунда миллат комиллиги, илму урфон ғояси мужассамлашди.

20-30 йиллар адабий муҳитида мавзулар кенгайиши, жанр ва услублар ранг-баранглиги ҳам юқоридаги ижодкорлар номи билан боғлиқ. Тўғри, мустабид тузум туфайли юзага келган адабиётнинг дастлабки намуналари маълум даражада давр мафқураси таъсирида бўлса ҳам, моҳияти халққа садоқат, инсон истикболига ишонч туйғуси билан йўғрилган эди. Шунингдек, улар матбуот, таълим, маданият, санъат жабҳаларида фаолият кўрсатдилар. “Инқилоб куёши”, “Хоразм хабарлари” газеталари, 1920-23 йилларда “Хоразм болалар адабиёти”, “Ёш қаламкашлар куйлайдилар”, “Юғурмия” номли тўпламларда ўз асарларини эълон қилдилар.

Машхур ўзбек жадиди Ҳамзанинг 1921-1924 йилларда воҳадаги фаолияти Хоразм жадидчилиги тарихидаги муҳим саҳифаларидан бири бўлди. Ҳамзанинг ўлкада драм труппалар тузиши, адабиёт, санъат аҳллари уюштириши, хусусан, Девоний, Муғанний, Шерозий ва бошқа ижодкорлар билан ҳамкорлик қилиши адабий-маданий ҳаётда ёрқин из қолдирди.

Хоразм адабий муҳити ўзбек миллий адабиётининг таркибий қисмларидан бири бўлиб келган. Шунинг учун, ҳар бир даврдаги умумий хусусият ва тамойиллар муайян даражада воҳа адабиётида акс этган. Табиийки, бундан миллий уйғониш ҳодисаси ҳисобланган жадидчилик ҳам мустасно эмас. Шундай экан, бу ҳудудда ҳам жадидчилик ва унинг адабий йўналиши ўз тарихига эга. Бу тарих Комил Хоразмий ижоди билан бошланиб, Аваз ижодида юқори чўққига кўтарилди ва бу ҳаётбахш ғоялар уларнинг издошлари томонидан янги воқеликка монанд давом эттирилди.

Манбалар гувоҳлик беришича, Аваз Хоразмдаги жадид адабиётининг энг йирик, сермахсул намояндаси эди. Улкан ижодий меросининг ҳозиргача фақат бешдан бир қисми нашр этилганини ҳисобга олсак, фондларда сақланаётган қўлёзма ва тошбосма асарларини ўрганиш туфайли шоир поэтик истеъдоди ва маърифий етуклигининг янги қирралари кашф этилиши мумкин. Зеро, шоирнинг “Мақтаб”, “Халқ”, “Миллат”, “Хуррият” радиоплакатлари ижтимоий-сиёсий мазмуни, бадиий эстетик даражаси ва мавзу долзарблиги жиҳатидан миллий уйғониш даври шеъриятидаги чинакам новаторлик намуналаридир.

Хулоса қилиб айтганда, жадид адабиётини ҳудудлар контекстида қиёсий-типологик ҳолис ўрганиш унинг айрим баҳсли жиҳатларига ойдинлик кириштишга, ижтимоий-эстетик моҳиятини мустақиллик мафқураси асосида англаш ва қайта баҳолашга ҳамда ўша давр адабий жараёни ҳақидаги мавжуд тасаввурларни кенгайтиришга имкон беради. Бу ўринда Хоразм адабий муҳити, шубҳасиз, тадқиқ объектларидан бири бўла олади.

Пабло НЕРУДА

XX аср жаҳон адабиётининг улкан намояндаси, Нобель мукофоти совриндори. 1904 йилда туғилган. 1921 йилда “Байрам қўшиғи” адабий танлови ғолиби. “Тун манзаралари”, “Муҳаббат ҳақида йигирма шеър ва умидсизлик ҳақида бир қўшиқ”, “Ватанимиз битта – она ер” “Узумлар ва шамоллар”, “Қиёмат”, “Саволлар китоби”, “Ёлғиз атиргул” каби шеърлий китоблари нашр этилган. “Башарият қўшиғи” эпопеяси шоир ижодининг юксак чўққиси деб эътироф этилади. Шоир 1973 йилда Чили хунтаси қурбони бўлган.

Бағримга дарё бўлиб кел

Малика

Мен сени малика дея атадим:
олийнасаблар бор сендан ҳам ортиқ,
сарвқоматлар бор сендан ҳам ортиқ,
сохибжамоллар бор сендан ҳам ортиқ.
Бироқ малика – сенсан.
Кўчада кетаётган пайтингда
ҳеч ким сени менсимайди,
бошингдаги олмос тожни ҳеч ким кўрмайди,
қадамингга пояндоз бўлиб тўшалган
қирмизи, зар гиламни ҳеч ким пайқамайди,
дунёда йўқ ноёб гиламни.
Сен пайдо бўлганингда
тўлғанади танамдаги барча дарёлар,
юрагимда кўнғирок занг урар қаттик,
кўнғирокнинг тили урилади фалак жомига,
олам бўйлаб янграр мадҳия, наво.
Фақат сен ва мен,
фақат сен ва мен,
уни эшитамиз, холос,
севгилим!

Тилсим

Сенда қандай тилсим бор?
 Бизда не сир бор?
 Қай аҳволга тушдик, бизга не бўлди?
 Иккимизни қўшиб бир-биримизга
 йўғон арқон каби боғлади севги.
 Баданимизга ботиб,
 танамизни қийиб кетди бу арқон.
 Жароҳатдан омон қолмоқчи бўлиб,
 салгина ажралсак бир-биримиздан
 янги тугун солиб боғлади маҳкам,
 бир томчи ҳам қолмай
 томчилаб тўкилишга
 маҳкум этди қонимизни,
 биргаликда лов-в этиб ёниб кетишга
 ҳукм этди жонимизни,
 севги.
 Сенда қандай тилсим бор?
 Кўзларимни узмай қарайман сенга,
 ҳеч нарсани кўрмайман кўзингдан бошқа,
 ҳушимдан айрилиб қарайман сенга
 ҳеч нимани кўрмайман лабингдан бошқа,
 ўзгаларнинг кўзига ўхшамас кўзинг,
 ўзгаларнинг лабига ўхшамас лабинг,
 умримда мен ўпган лаблардан
 юз бора чиройли сенинг лабларинг,
 умримда мен ялаган асал, қандлардан
 юз бора шириндир сенинг лабларинг.
 Кўзларимни узмай қарайман сенга,
 ҳеч нимани кўрмайман сарв қаддингдан бошқа,
 умрим давомида ёнимдан суйкалиб ўтган
 турли-турфа коматларга бефарқ эдим, мутлако,
 фақат сени кучиб ҳис этдим, жоним,
 ҳаммадан юз бора чиройли қаддинг.
 Оловда пишган лой тусидаги,
 буғдой рангидаги кўзадек –
 ичи бўм-бўш идишдек эдинг:
 мусаффо, беғубор,
 ҳеч нарса юкмаган ҳали,
 ҳатто тоза ҳаво, ҳатто сўз-товуш.
 Борлиқнинг чексиз теран ерларини
 тинимсиз қовлаётган қўлларим учун
 сенинг вужудингдан кўноқ изладим беҳуда:
 бу юпка терининг остида ҳеч нарса йўқ,
 бу қора кўзларнинг тубида ҳеч нарса йўқ,
 озгина кўтарилган кўкрагингнинг тагида
 биллур сезим жўшади,
 жимирлаган бу мавжлар қайга оқар англамас,
 ашула айтар беҳуш, нимани куйлар билмас.
 Нега бундай, ахир,
 нега, нега, нима учун,
 севгилим?

Ер

Пишаётган, қизараётган, сарғаяётган барча нарсага
ер бахшида айлар ўзин беминнат:
далаларга, буғдой-донларга,
япроқлару гулбаргларга,
биноқ куз фаслида замин
бутун ҳосилию саховатини
намоён этган палла
сенинг тимсолингни кўраман унда,
севгилим,
шовиллаб туради сочларинг ўрим-ўрим,
тўлкин-тўлкин буғдой бошоғи мисол.

Қадим обидаларга яқиндан боқсам,
тошлари кўхнарған, тешилған, кўчған,
аммо, мен уларнинг чўтир юзларига,
чуқур ажинларига кўлимни теккизсам,
сенинг қайноқ баданингни ҳис этаман,
бармоқларим титраб,
оташ ҳароратинг,
ширин эҳтиросингни сезаман, жоним!

Шундоққина, куни кеча тупроқ ва порох билан
сахий мукофотланған
қахрамонлар ёнидан ўтсам,
уларнинг изидан майда қадамлар билан,
жимжит келаётганингни кўриб қолдим, ногаҳон.
Билмадим, бормидинг, йўқмидинг, жоним?

Биз куриб қолған кўхна дарахтларни қулатдик,
тупроқдан кўпорилған етим илдизларга қарасам,
кўз ўнгимда рўпарамдан сен чиқиб келдинг,
ташна томирлардан термилдинг маҳзун.

Кўзимга уйқу келиб, оёғимдан чалганда,
сукунат оламига опкетмоқчи бўлганда,
оппоқ улкан шамол пайдо бўлди қошимда,
менинг тушларимни айлади яқсон,
улардан япроқлар учди пичоқдек,
аъзойи баданим беланди қонга,
жароҳат етказди менга ҳар пичоқ.

Чўғдек яшнаб турған ҳар битта яра
сенинг лабларингнинг шаклига ўхшар.

Дарё

Ўтган кунинг учун сени
рашк қилишим беҳуда.

Изингдан бир эркакни эргаштириб келсанг ҳам кел,
изингдан юз эркакни эргаштириб келсанг ҳам кел,
изингдан минг эркакни эргаштириб келсанг ҳам кел,
сумбул-сумбул сочларинг толаларидек чексиз –
чиройингга суқланиб боққан девоналарни эргаштириб
келсанг ҳам кел,
хуснингнинг гирдобига чўккан бечораларни дарё каби
оқизиб,
селдай тошиб келсанг ҳам кел!
Хасни ҳам, чўпни ҳам оқизар дарё,
гардни ҳам, лойни ҳам оқизар дарё,
қумни ҳам, тошни ҳам оқизар дарё,
ҳатто одамни ҳам оқизар дарё,
дарё доим ҳалол, оқар сув тоза
охири денгизга қуйилар сокин.
Денгизда кўпирар пўртана, ғулу,
шамол чайкатаётган тўлқинларнинг устида
ҳамиша тинимсиз қалқиб турар вақт.

Хуснинг гирдобига тушиб, қирғоққа чиқолмаган
қурбонларнинг барини қўшиб оқизиб кел,
денгиздек кенг бағримга дарё бўлиб кел.
Азал-абад бу дунёда фақат иккаламиз бор,
фақатгина иккаламиз,
сен ва мен бир жуфтмиз ҳамиша,
бу оламда ҳаёт бошланиши учун янгидан
фақатгина иккаламиз бор, холос!

*Рус тилидан Рустам МУСУРМОН
таржимаси*

Рустам МУСУРМОН

1963 йилда туғилган. Тошкент давлат университети-
тининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультети-
ни тамомлаган. “Рухмининг товуши”, “Хиргойи” каби
шеърый китоблари нашр этилган. Лотин Америкаси, по-
ляк, булғор шеърятидан (рус тили орқали), шунингдек,
озарбайжон, қозоқ ва қорақалпоқ адабиётидан (аслият-
дан) таржималар қилган.

Адабий ҳаёт

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Уюшма ижодий кенгашлари шеърят, наср, драматургия, болалар адабиёти, адабиётшунослик ва адабий танқид, публицистика ҳамда бадиий таржима ва халқаро адабий алоқалар йўналишларида олиб борилган ишларни сарҳисоб қилиб, ўтган йил давомида эълон қилинган асарлар таҳлилини ўтказди. Бу жараён анча қизгин бўлиб, жиддий тайёргарлик кўришни такозо этди. Бойси, йил давомида чоп этилган китоблардан ташқари, матбуот саҳифаларида ва Интернет сайтларида кўринган асарлар ҳам таҳлилчилар эътиборидан четда қолмади.

Мазкур йиллик йиғилишлар Уюшма раҳбарияти, ижодий кенгашлар фаоллари, ёзувчи ва шоирлар, адабиётшунос олимлар, адабий жараёнга қизиқувчи талаба ва адабиёт мухлислари иштирокида очик ва мунозарага бой кўринишда бўлиб ўтди.

Йиғилишларни Уюшма раиси, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Али очиб, ўтган йил давомида кечган адабий жараён ҳақида сўзлади. Йиғилишларда иштирок этган Уюшма раиси ўринбосарлари, халқ шоирлари Сирожиддин Саййид, Иқбол Мирзо, ижодий кенгашлар раислари, кенгашлар фаоллари, шунингдек, йил якунлари бўйича сўзга чиққан маърузачилар ўтган 2015 йилги адабий жараённинг ўзига хос хусусиятлари, унинг қиёфаси, эътиборга молик адабий ҳодисалар ҳақида сўз юритишди. Сўзга чиққан уюшма аъзолари, ижодкорлар ҳам эълон қилинган асарлар ҳақида ўз фикрларини билдириб, истикболдаги режалар муҳокамаси бўйича мулоҳазаларини айтишди.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Халқаро Амир Темур хайрия жамоат фонди, Ўзбекистон Бадиий академияси билан ҳамкорликда 2015 йилда яратилган Соҳибқирон ҳаёти ва фаолиятидан ҳикоя қилувчи, халқимизнинг шонли тарихимиздан фахрланиш ҳисси билан йўғрилган энг яхши бадиий-публицистик асарлар ва энг яхши санъат асарлари учун эълон қилган танлови ниҳояланди. Амир Темур таваллуд куни бўлиб ўтган тадбирда ушбу танлов ғолиблари тақдирланди.

Кўрик-танловга тақдим этилган кўплаб бадиий-публицистик ва санъат асарлари ўз мазмун ва моҳияти, кўлами, мавзунинг ёритилиши, бадиий савияси билан эътирофга лойиқ эди.

Ҳайъат аъзоларининг якуний хулосасига кўра, “Энг яхши бадиий-публицистик асарлар” кўрик-танловида 1-ўрин шоир Минҳожиддин Мирзога “Соҳибқирон ёғдуси” дostonи учун, 2-ўрин тарих фанлари доктори, профессор Абдумажид Абдураимовга “Темурий ва Бобурийлар даври маданияти, китобат ва рангасвир санъати тарихига чизгилар” китоби учун, 3-ўрин журналист Бахтиёр Ҳайдаровга “Сафар олдидан сафар” китоби учун берилди.

Шунингдек, танловда иқтисод фанлари доктори, профессор Қ.Мамараимов иштирокида тузилган “Амир Темур фаолиятдан лавҳалар” тўплами, Гавҳар Ғаниеванинг “Амир Темур жасорат дарслари ва сабоқлари” ҳамда Комилжон Султоновнинг “Амир Темурга муносиб ворислар” китоблари рағбатлантирувчи мукофотларга муносиб деб топилди.

“Энг яхши санъат асарлари” кўрик-танловида эса рассом А.Сағатов, А.Алиқулов, А.Икромжонов фахрли ўринларни эгаллашиб, эсдалик совғалари билан тақдирланишди.

МУНДАРИЖА

ПУБЛИЦИСТИКА

Ҳамид БУРҲОН. Дилни ёруғ қилган тадбирлар.....4

ДУРДОНА

АТОЙИ. Сақладим сиррингни йиллар жону кўнглумда.....9

НАЗМ

Жамол КАМОЛ. Анвармирзо ҳикоятлари.....12

Ҳанифа СОЛИҲОВА. Темир. Қасида дoston.....49

ҲУМОЮН. Камалак рангидан мунаққаш само.....55

Болтабой БЕКМАТОВ. Кўнгилинг кўзлари изларкан
илинж.....65

Озод ХУШНАЗАРЗОДА. Сени ўйладим олис соҳилда.....69

НАСР

Жўра ФОЗИЛ. Бойкўнғир лолалари. Қисса.....23

Маъсума АҲМЕДОВА. Ҳикоялар.....59

Мухтор ХУДОЙҚУЛОВ. Ҳаёт манзаралари.....73

Латифжон МАНСУРОВ. Кавардонликлар қадрдони.....148

КИНОДРАМАТУРГИЯ

Миразиз АЪЗАМ. Қадр.....82

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Сухроб ЗИЁ. Висолнинг сураги – уфқлар.....78

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Фарида АНИС. Нимтабассум айла бир бор.....132

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Хонимқул ТОЖИЕВ, Обидахон ФАЙЗУЛЛАЕВА.

Ўзбек адабиётида сонелар такомил.....140

Ҳамза АЛЛАМБЕРГЕНОВ. Архитип илк образ демақдир. 162

Зебо САИДЖОНОВА. Жадидчилик ва Хоразм адабий
муҳити.....167

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Дилшод РАЖАБ. Йўлим куёш томондир.....145

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Теша САЙДАЛИЕВ. Хатинг малҳам бу хастанга.....153

Оллоёр БЕГАЛИЕВ. “Ҳайратимнинг тили бўлсайди...”

Эссе.....157

ТАҲЛИЛ

Дилфуза РАҲИМОВА. Кечинмалардаги воқелик.....125

КЎНГИЛ МУЛКИ

Абдуҳамид ПАРДАЕВ. Шамоллар салтанати.....135

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Пабло НЕРУДА. Бағримга дарё бўлиб кел.....171

Адабий ҳаёт.....175

Шарқ юлдузи

2016

4-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фарқлиниши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 “Ўзбек адабиёти” ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шуғулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
Ўзбекистон кўчаси, 16-а уй.

Телефонлар:

227-00-81, 245-22-99, 245-27-87

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
27.04.2016 йил.

Қоғоз бичими 70x108 ¹/₁₆,
Офсет босма усулида офсет
қоғозда босилди.
Босма табоғи 11,0.

Шартли босма табоғи 15,4.
Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.
Адади 2300 нусха.

Буюртма №

Журнал Ўзбекистон Магбуот ва
ахборот агентлигида 05.02.2016 й.
0562-рақам

билан рўйхатга олинган.
Ғафур Ғулом номидаги НМИУ
босмаҳонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Шайхонтоҳур тумани,
Лабзак кўчаси, 86-уй.

Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Мусаҳҳих:

Дилфуза Маҳмудова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Мадина Абдуллаева

Copyright © “Шарқ юлдузи”